biblioteca școlarului

BOGDAN-PETRICEICU
HASDEU

RĂZVAN ȘI VIDRA

LITERA INTERNAȚIONAL

biblioteca școlarului

B.P. HASDEU

RĂZVAN ŞI VIDRA

Ediţia a III-a

BUCUREŞTI • CHIŞINĂU

Colecţie iniţiată şi coordonată de Anatol Vidraşcu şi Dan Vidraşcu
Concepţia grafică a colecţiei: Vladimir Zmeev
Ilustraţii: Emil Childescu
Coperta: Isai Cârmu

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE:

G. Călinescu,
Pompiliu Constantinescu,
M. Zaciu, Tudor Vianu, Nicolae Manolescu,
Mihai Cimpoi, Ion Negoiţescu, Ionel Oprişan,
Ion Ciocanu, Florin Faifer, Zigu Ornea,
Mircea Anghelescu,
Mircea Eliade

Editura „Litera Internațional“
O.P. 61; C.P. 21, sector 1, București, România
tel./fax (021) 3303502; e-mail: info@litera.ro

Grupul Editorial „Litera“
str. B. P. Hasdeu nr. 2, mun. Chișinău, MD-2005, Republica Moldova
tel./fax +(3732) 29 29 32, 29 41 10, fax 29 40 61;
e-mail: litera@litera-publishing.com

Difuzare:

S.C. David D.V. Comprod SRL
O.P. 61; C. P. 21, sector 1, București, România
tel./fax +(021) 3206009

Prezenta ediție a apărut în anul 2003 în versiune tipărită
și electronică la editura „Litera Internațional“
și Grupul Editorial „Litera“.

Editori: *Anatol și Dan Vidrașcu*
Lector: *Valentina Tifin*
Tehnoredactare: *Lorina Gîncu*

Tiparul executat la Combinatul Poligrafic din Chișinău.
Comanda nr. 30212

CZU 821. 135. 1-2
H. 34

Descrierea CIP a Camerei Naționale a Cărții
Hasdeu, Bogdan Petriceicu
Răzvan și Vidra: / B.P. Hasdeu; col. iniț. și coord. / Anatol și Dan Vidrașcu; conc. gr. col./ Vladimir Zmeev; cop./ Isai Cârmu — B.: Litera Int., Ch.: Litera, 2003 (Combinatul Poligrafic). — 320 [p]. — (Bibl. școlarului, serie nouă, nr. 405)
ISBN 9975-74-552-0 – ISBN 973-7916-53-0
821.135.1-2

ISBN 9975-74-552-0
ISBN 973-7916-53-0

TABEL CRONOLOGIC

1838 *26 februarie* Se naşte Tadeu Hasdeu în comuna Cârstineşti (Cristineşti) lângă Hotin, în Basarabia. (Mai târziu îşi va schimba prenumele din Tadeu în Bogdan – corespondentul românesc pentru polonezul Tadeu –, adăugând la nume şi Petriceicu, voind să arate înrudirea cu Ştefan Petriceicu, domnitor în Moldova în secolul al XVII-lea, în anii 1672–1674). Este fiul lui Alexandru Hajdeu (Hâjdeu) – născut în 1811 – şi al Elisabetei Dauszka (Daucş), fiica unui locotenent, nobil lituanian, Teofil Dauszka, şi a unei moldovence, Melania, născută Morţun. Această Melanie a trăit până în 1889, în ultima parte a vieţii fiind călugăriţă la Mănăstirea Pasărea de lângă Bucureşti.

Arborele genealogic al Hasdeilor urcă mult în istorie, familia boierească Hajdeu (Hâjdeu) fiind atestată încă din timpul lui Ştefan cel Mare. Bunicul scriitorului – Tadeu Hajdeu (1769–1835) –, strănepot al lui Gheorghe Lupaşcu Hajdeu, îşi recapătă drepturile asupra moşiilor strămoşeşti din ţinutul Hotinului şi se stabileşte la Cristineşti. Acest Tadeu Hajdeu era om instruit, poliglot, poet de limbă polonă, a tradus din scriitorul german August von Kotzebue în poloneză şi a cules literatură populară românească. Un unchi al scriitorului – Boleslav –, deşi de profesie naturalist, se ocupa şi cu scrisul, fiind autor de proză de inspiraţie istorică. Tatăl scriitorului – Alexandru Hajdeu – a fost un cărturar de seamă al timpului şi scriitor (în rusă, polonă şi română). După ce învăţase la pensionul fiilor de nobili de pe lângă Seminarul teologic din Chişinău, urmează Facultatea de Drept de la Universitatea din Harkov, făcând paralel şi studii de ştiinţe ale naturii şi filologie (anticipează studiile fiului). Continuă studiile la Lemberg şi la München, unde îşi ia doctoratul în filozofie. În afară de munca de profesor a practicat şi avocatura. A avut preocupări de drept, filologie, istorie, folclor, filozofie şi de literatură. S-a dovedit un mare patriot, în preocupările sale istorice şi literare făcându-şi loc cu preponderenţă trecutul Moldovei şi al înstrăinatei Basarabii. Ca efor al Şcoalelor din ţinutul Hotinului, la 25 iunie 1837 – la închierea anului şcolar – ţine un discurs *Vechea glorie a Moldovei*, care îi va aduce multe necazuri, căzând în dizgraţia autorităţilor ruseşti. După 1841 va fi nevoit să predea ca porfesor la gimnaziile din Viniţa, Cameniţa şi Rovno. Înfruntând despotismul guvernatorului din Cameniţa, este considerat

„tulburător al liniştii publice“, cerându-i-se exilarea. Alexandru Hajdeu era o prefigurare spectaculoasă a fiului său. Preocupările tatălui au favorizat dezvoltarea unei atmosfere intelectuale cu totul deosebite în casa părintească.

Tatăl călăuzeşte primii paşi spre învăţătură ai micuţului Tadeu (Bogdan), dăruindu-i *Gramatica românească* a lui I. Heliade Rădulescu, pe care o va păstra cu sfinţenie. Copilul, receptiv, învaţă cu tatăl său limbile ştiute de acesta: greaca, latina, slavona, franceza, italiana, engleza, germana, rusa, polona, bulgara. „Singurul meu dascăl a fost tatăl meu“, va afirma mai târziu B.P. Hasdeu.

1845–1850 Face studii gimnaziale în diverse oraşe din Podolia şi Volânia (Viniţa, Cameniţa, Rovno), unde tatăl Alexandru Hajdeu era mutat ca profesor. Tânărul gimnazist vorbea polona perfect. Vacanţele şi le petrece în casa părintească de la Cristineşti.

1848 La Cameniţa (în Polonia) încetează din viaţă mama sa, la o vârstă până în 30 de ani.

1850 Alexandru Hajdeu se stabileşte la Chişinău. Fiii săi Tadeu (Bogdan) şi Nicolae devin elevi ai liceului „regional“ al fiilor de nobili din Chişinău. O educaţie aleasă primesc cei doi tineri de la tatăl lor, Alexandru Hajdeu, care poseda – aşa cum scrie admirativ I. Heliade Rădulescu – o bibliotecă de mare valoare, în care la loc de cinste erau cărţile şi manuscrisele româneşti.

La Chişinău era şi poetul Constantin Stamati, rudă îndepărtată din partea mamei, care îl încurajează în ale scrisului. De acum datează primele încercări poetice: *Doină, Ştefan cel Mare* („domn şi erou / În gloriosul veac de aur“), dar predominante devin preocupările pentru istoria Moldovei şi a românilor în general.

1852 Cu prilejul aniversării a jumătate de mileniu de la întemeierea Moldovei, B.P. Hasdeu publică o evocare a descălecării lui Dragoş, scriere pe care o dedică lui Constantin Stamati, „patriarhul poeţilor moldoveni“.

Din anul 1852 datează însemnările personale ale lui B. P. Hasdeu privind preocupările asidue pentru istorie: „De mult mă ocup de istoria Moldovei“, „M-am ocupat în primul rând de adunarea materialului pentru istoria ţării mele...“.

În vara lui 1852 B.P. Hasdeu se înscrie ca student la Universitatea din Harkov, unde, până în 1854, face studii de drept, audiind şi cursuri de istorie şi filologie. La Harkov are profesor de drept roman pe Al. Mickiewicz, fratele poetului romantic polonez Adam Mickiewicz. La cursurile de filologie este coleg cu viitorul filolog rus A. Potebnea. Ca student, desfăşoară o bogată activitate literară şi ştiinţifică: organizează o mică „societate literară“; avea gata o lucrare despre mitologia dacilor; ducea corespondenţă cu Pogodin, secretarul Societăţii pentru istoria şi antichităţile ruse din Moscova, căruia îi anunţa mai multe lucrări ştiinţifice.

Începe să scrie un Jurnal intim, pe care îl va ţine până în anul 1856. Din acest jurnal aflăm că, spre sfârşitul anului 1852, cunoaşte o tânără poloneză Alina Merjeewski de care se îndrăgosteşte fulgerător.

1853 „Desperat de trădarea Alinei“ (cf. *Jurnalului său)*, se hotărăşte să intre în armată. La împotrivirea tatălui său, încearcă o sinucidere. Scăpat de moarte (pistolul a cărui ţeavă şi-o vârâse în gură înainte de a trage nu era încărcat), „nu şi-a mai permis să mai încerce o dată voinţa Celui de Sus“.

Un „vrăjitor“ de lângă Chişinău îi prezice că „încă din tinereţe va ajunge la cele mai înalte onoruri“.

1854 *mai* Însoţit de tatăl său, mama vitregă, bunica Valeria şi de fratele Nicolae, merge la Dubăsari (la graniţa Basarabiei), unde se înrolează în regimentul feldmareşalului conte Radetzki în care fusese primit. Merge apoi la Mirgorod, unde se afla „statul major al Diviziei de rezervă a cavaleriei uşoare“, în care fusese trecut, şi de acolo la Noua Odesa.

La Nikolaev provoacă la duel pe un Meyendorf, baron finlandez, pe care îl ţinteşte în umăr, Hasdeu scăpând nevătămat.

Primeşte scrisori de la tatăl său care îl îndeamnă să nu părăsească „ocupaţiile literare“, „să se cultive şi să înveţe neapărat germana“.

Ca iunker va participa pentru scurt timp la Războiul Crimeii.

1857 An hotărâtor pentru întreaga sa activitate viitoare: la 16 februarie trece Prutul în Moldova, la moşia cneazului Moruzi şi apoi la Iaşi. Venit în Moldova cu paşaport rusesc, îşi sfâşie paşaportul şi îl trimite la Consulatul rusesc de la Iaşi. Guvernul ţarist îl condamnă, în lipsă, la exisl în Siberia; totodată îl dezmoşteneşte de drepturile asupra averii părinteşti şi asupra averii unchiului său Boleslav care nu avea alţi moştenitori (în total 30.000 de galbeni).

Încă din 1852 îşi schimbă prenumele din Tadeu în Bogdan; de acum va fi cunoscut sub numele de Bogdan Petriceicu-Hasdeu.

1858 *8 martie* Vogoride (caimacan al Moldovei) îl numeşte judecător la Cahul (judeţul Cahul, împreună cu judeţele Ismail şi Cetatea Albă, revenise României după Răzbiul Crimeii). Refuzând să devină „unealta politică“ a lui Vogoride, este destituit peste puţin timp de către oamenii lui Vogoride.

Reîntors la Iaşi, colaborează la revista unionistă *Zimbrul şi vulturul.* Cu paşaport moldovenesc, pe numele „comisului Bogdan Petriceicu Hasdeu“, face o vizită la Chişinău, de unde aduce cea mai mare parte din biblioteca tatălui său.

11 noiembrie Scoate prima sa revistă *România* (unionistă), scrisă în întregime de Hasdeu (două numere până la sfârşitul anului).

Publică primul său studiu (în numărul dintâi al revistei) *Despre Io în titlul domnilor români ai Moldovalahiei şi Bulgariei.*

1859 *ianuarie* Continuă revista, sub titlul *România. Revistă ebdomadară sub redapciunea dlui Bogdan Petriceicu-Hâjdău* (mai apar numai trei numere).

septembrie Dăruieşte Bibliotecii Şcoalelor din Iaşi circa 4000 volume. Scoate *Foaea de istoria română. Sub redapciunea lui Bogdan Petriceicu Hâjdău* (patru numere).
octombrie Este numit custode al Bibliotecii Şcoalelor din Iaşi.

1860 *ianuarie* Este numit profesor de istorie, geografie şi statistică la şcoala reală din Iaşi.
martie-iunie Editează *Foiţă de istorie şi literatură* (cinci numere). În revistă publică *Perit-au dacii?*, studiu ce anunţă viitoarele cercetări ale lui Hasdeu asupra originii poporului român.
Face o călătorie la Chişinău pentru a achiziţiona cărţi şi manuscrise.
Este numit în Comisia pentru alcătuirea unei hărţi a Daciei vechi, împreună cu Simeon Bărnuţiu şi Nicolae Ionescu.
Consulatul rus din Principatele Române intervine pentru extrădarea lui Hasdeu, dar va fi el ocrotit de către Partidul Liberal.
Spre sfârşitul anului este înlăturat din funcţiile avute, în urma unor intrigi şi inamiciţii pe care le stârnise printre politicieni şi istorici.
Se stinge din viaţă Nicolae, fratele lui B.P. Hasdeu, se pare în urma unei întemniţări politice. (Se născuse în 1840.)

1861 Colaborează la revistele ieşene.
iulie-septembrie Este trimis în Polonia, într-o misiune pentru documentare asupra istoriei românilor. Despre călătoria întreprinsă relatează în studiul *Luca Stroici*. Fragment din *„Călătoriile întreprinse în părţile Galiţiei“* (publicat în *Ateneul Român*, septembrie-octombrie 1861).
Tot în *Ateneul Român* reproduce texte româneşti vechi, publică versuri şi o traducere din *Tristele* lui Ovidiu.
Colaborează la *Tribuna română, Dacia, Trecutul.*
Şcoala la care fusese numit profesor desfiinţându-se, înfiinţează un „Institut privat de educaţiune“, la care acesta renunţă în 1862.
Îşi reia postul de bibliotecar şi pe cel de profesor la Gimnaziul central.

1862 Editează revista *Din Moldova* (de la nr. 10 îi schimbă titlul în *Lumina)*. În *Lumina* publică *Duduca Mamuca*, scriere care duce la suprimarea revistei şi-i atrage protestul Ministerului Cultelor şi Instrucţiunii Publice pentru „frivolităţile“ cuprinse în nuvelă şi apoi destituirea din postul de profesor de istorie şi bibliotecar. Urmează un proces de presă (3–4 iunie) pentru „imoralitate“, de mare răsunet în epocă, încheiat cu achitarea lui. B.P. Hasdeu, în urma unei strălucite pledoarii a acuzatului. Nu-i va uita pe cei care l-au atacat: Titu Maiorescu şi V. A. Urechia.

1863 În vară se mută la Bucureşti, fiind numit în Comisia moşiilor mănăstireşti şi în Comisia istorică.
3 noiembrie La Bucureşti editează *Aghiuţă. Revistă umoristică şi critică* (apare până la 17 mai 1864). Colaborează la reviste de istorie şi lingvistică de peste hotare.

1864 *februarie* Se tipăreşte prima lucrare a lui B. P. Hasdeu: *Luca*

Stroici, părintele filologiei române (după ce apăruse mai întâi în „*Foiletonul Buciumului*“).
martie În „*Foiletonul Buciumului*“ şi apoi în broşură publică *Filozofia portretului lui Ţepeş.*
Împreună cu istoricul bulgar G.S. Rakowski, fondează ziarul politic *Viitorul*, scris în română şi bulgară.
În revista *Aghiuţă*, apoi în volum, publică *Micuţa. Trei zile şi trei nopţi din viaţa unui student*, forma refăcută a nuvelei *Duduca Mamuca* (1863), prin atenuarea unor asperităţi care indignaseră pudoarea convenţională a epocii. Nuvela reprezintă un moment important în afirmarea prozei realiste.
17 mai Gazeta *Aghiuţă* este suspendată din ordinul primului-ministru Mihail Kogălniceanu.
2 iunie–18 august În „*Foiletonul Buciumului*“, publică textul însoţit de note al primei versiuni din *Ursita*, cel dintâi roman istoric românesc. Iniţial, acest prim episod intitulat *Ursita*, precum şi *Procopseala* (un fragment din *Episodul II*, tipărit tot în *Buciumul* în continuare) făceau parte dintr-un proiect de roman istoric din trecutul Moldovei: *Copilăriile lui Iancu Moţoc.*
8 august Ministerul Instrucţiunii îl însărcinează pe B.P. Hasdeu să editeze *Arhiva istorică*, colecţiune critică de documente asupra trecutului istoric românesc, din care va tipări patru volume între 1865 şi 1867.

1865 *27 februarie* La Ateneul Român ţine o conferinţă despre Talmud.
aprilie Ţine două conferinţe la Ateneu: despre stadiul cercetării istorice româneşti şi despre scriitorii N. Filimon şi Al. Depărăţeanu.
10/22 iunie În biserica Sf. Ilie Gorgani se cunună cu Iulia Faliciu dintr-o familie de moţi din Roşia Abrudului.
Ţine conferinţe foarte apreciate la Ateneul Român: despre spătarul Milescu şi alta despre trei tipuri în dramaturgia europeană: Shyloc, Gobsec şi Moise, conferinţă publicată în volum în acelaşi an: *Trei ovrei: jupânul Shyloc al lui Shakespeare, domnul Gobsec al lui Balzac şi jupânul Moise al lui Alecsandri.*
Publică una din cele mai valoroase monografii istorice româneşti: *Ion Vodă cel Cumplit: aventurile, domnia, rezbelele, moartea lui; rolul său în istoria universală şi în viaţa poporului român* (1572–1574) (în colecţia „*Oamenii mari ai României*“). Bazată pe o documentaţie minuţioasă şi corectă, scrierea nu are precedent la noi; deschide un drum în cercetarea istorică.

1866 *6 februarie–5 iunie* La Bucureşti editează ziarul *Satyrul*, care continuă linia revistei *Aghiuţă*.
După lovitura de stat de la 11 februarie ia atitudine împotriva principelui străin.
Societatea Academică Română îl numeşte pe Alexandru Hajdeu printre membrii ei, dar autorităţile ruse din Basarabia îi interzic să

vină la Bucureşti şi să facă parte din Academia Română. Va fi primit membru de onoare în 1870.

La Teatrul Naţional, la începutul stagiunii de toamnă, are loc premiera dramei istorice *Domniţa Ruxanda,* sub direcţia lui C. Demetriad, printre interpreţi fiind Costache Caragiale şi Ştefan Velescu.

Prin articole ca *Fraternitatea şi unirea*, *Unirea*, Hasdeu pledează pentru ideea de unitate a Transilvaniei cu Muntenia şi Moldova.

octombrie La Ateneul Român B.P. Hasdeu începe cursul public *Istoria dreptului constituţional al românilor.*

Publică în volum conferinţa ţinută la Ateneu: *Talmudul, ca profesiune de credinţă a poporului israelit.*

1867 *10 februarie* Are loc premiera piesei *Răzvan Vodă*, în interpretarea trupei lui M. Pascaly; piesa se publică mai întâi în ziarul *Perseverenţa*, apoi în volum: *Răzvan Vodă. Dramă istorică în cinci acte, în versuri*. Ediţia a II-a apare în 1867; Ediţia a III-a apare în 1869 cu titlul schimbat în *Răzvan şi Vidra*, ca şi la ediţia a IV-a din 1895 care apare cu o introducere de P. P. Carp.

1 martie La Iaşi apare revista *Convorbiri literare*.

În vara lui 1867 călătoreşte în Transilvania, zăbovind în Munţii Apuseni, în ţinuturile natale ale soţiei.

Face parte din Comitetul de conducere al Societăţii „Transilvania".

Din toamnă colaborează cu Partidul Liberal, scriind articole politice şi polemice în *Românul*.

În decembrie călătoreşte în Basarabia de Sud; este ales deputat la Colegiul III de la Bolgrad.

1868 Are o activitate parlamentară bogată: discursuri în Cameră privind Legea organizării armatei.

Începe atacurile deschise împotriva *Junimii*.

Publică *Istoria toleranţei în România. Ediţia a doua revăzută şi adausă* (scrierea se tipărise mai înainte în foiletonul ziarului *Românul*, între 28 ianuarie şi 28 februarie). (În 1876 va fi tradusă în franceză de Federic Damé şi Bonifaciu Florescu.)

iunie–august Întreprinde călătorii de studii în Austro-Ungaria, Serbia, Boemia, Bavaria şi Franţa. Cu acest prilej îl cunoaşte pe Iosif Vulcan.

La Biblioteca Naţională din Paris descoperă un exemplar prescurtat al *Basilicalelor* în limba greacă (fusese folosit în Ţările Române în timpul lui Mircea cel Bătrân şi Alexandru cel Bun).

1869 *16 aprilie* Editează revista *Traian* (respectiv 16 aprilie 1869 – 14 februarie 1870); programul revistei continuă ideile de la *Dacia literară.*

La 16 octombrie 1869 renunţă la postul de director, rămânând numai colaborator la revista *Traian*. Publică studii şi documente istorice, lingvistice şi folclorice. Publică *Oda la boieri*, 1848–1869. Călătorie de studii la mănăstirile din Serbia.

august La alegerile pentru primiri de noi membri în Societatea Academică Română este respins; au contribuit la aceasta şi numeroasele polemici în care se angajase B. P. Hasdeu.

2/14 noiembrie Se naşte singurul său copil, Iulia; este botezată de Ion C. Brătianu. A fost un copil excepţional: la 3 ani ştia să citească; la 8 ani vorbea franceza, germana şi engleza; tot la 8 ani trece examenele pentru clasele primare.

15 noiembrie Este ales preşedinte al Societăţii „Românismul".

1870 *2 martie* Apare prestigioasa revistă *Columna lui Traian* (director şi proprietar B.P. Hasdeu). (Aici publică *Odă la ciocoi*.) Cu două numere pe săptămână, revista va fi o prezenţă vie în publicistica românească până în mai 1875, reluată apoi din ianuarie 1876 până în decembrie 1877 şi iar reactivată din ianuarie 1882 până în 1883. B.P. Hasdeu publică numeroase articole antimonarhice.

8 august Bănuit că ar fi implicat în complotul Candiano-Popescu (Republica de la Ploieşti), este arestat pentru 9 zile şi închis la Văcăreşti.

La Societatea „Românismul" rosteşte discursul *Cosmopolitism şi naţionalism.*

aprilie La Bucureşti apare sub conducerea lui B.P. Hasdeu *Foaia Societăţii „Românismul"*, care îşi propune să întărească conştiinţa naţională a publicului cititor. (Revista apare până în august 1871).

1871 *6 iunie* În cadrul serbărilor organizate de Societatea „Românismul" pe Câmpul Cotrocenilor, pentru sărbătorirea a 50 de ani de la Revoluţia lui Tudor Vladimirescu, rosteşte un discurs.

iulie–august Călătorii de studii în Serbia, unde la Belgrad descoperă prima parte din *Pravila* lui Matei Basarab, şi în Ungaria, prilej de a identifica, la Budapesta, *Anonymus Logoshiensis.*

septembrie În *Columna lui Traian* începe să publice vastul studiu istoric *Vladislav Basarab. Viaţa politică, socială, militară, religioasă, juridică, economică şi literară a românilr din Muntenia între anii 1350 şi 1380.*

octombrie Începe să scrie *Istoria critică.*

decembrie Printr-un articol publicat în revistă anunţă transformarea *Columnei lui Traian* în revistă ştiinţifică.

1871–1872 În *Columna lui Traian* publică *Orthonerozia (Trei crai de la răsărit),* savuroasă comedie de limbaj împotriva latinismului exagerat şi stricătorilor de limbă.

1872 *30 aprilie* În numele presei româneşti, rosteşte o cuvântare la înmormântarea lui Ion Heliade Rădulescu.

9 noiembrie Se stinge din viaţă, la Cristineşti lângă Hotin, tatăl scriitorului: Alexandru Th. B. Hajdeu (născut în 1811), mare patriot român din Basarabia şi om de mare cultură (filozofie, literatură, folcloristică), membru de onoare al Academiei Române. Fiul află despre moartea părintelui său de-abia pe 20 ianuarie 1873,

fără să-şi poată explica „motivul unei întârzieri atât de monstruoase“. Apar primele două fascicule din *Istoria critică a românilor.*

1873 *3 februarie* I se decernează Marea medalie de aur pentru contribuţiile sale la studiul istoriei naţionale. Publică *Istoria critică a românilor din ambele Dacii în secolul XIV.* Tom. I. *Pământul Ţării Româneşti în secolul XIV.* Parlamentul României votează un premiu lui B.P. Hasdeu pentru continuarea *Istoriei critice a românilor.* Regele Carol îl decorează cu „Medalia de aur“.
Îi apare volumul de versuri intitulat *Poesie.*

1874 În timpul verii întreprinde o călătorie de studiu în Transilvania, care durează trei luni.
Continuă publicarea volumului II din *Istoria critică a românilor.*
14 octombrie La Facultatea de Litere din Bucureşti deschide cursul de Filologie comparată „îmbrăţişând limbile sanscrită, zendică, armeană, elenă, latină, albaneză, celtică, germanică, slavică şi limbile romanice, toate în raport cu limba română“.

1875 Apare volumul I din *Istoria critică a românilor* (ediţia a 2-a „revăzută şi foarte adausă“), însoţit de volumul II: *Reacţiunea omului contra naturii.*
Titu Maiorescu, ministrul Instrucţiunii, îi suspendă cursul de Filologie comparată.
Publică *Principie de filologie comparativă ario-europea* (cursul ţinut la Facultatea de Litere).

1876 *15 februarie–15 mai* Director la *Revista literară şi ştiinţifică* în care, în numerele 2–3, tipăreşte a doua ediţie, revăzută şi adăugită, a romanului *Ursita*.
17 mai Este numit director al Arhivelor Statului, funcţie în care va rămâne până la 1 aprilie 1900.
5 iunie La Universitate îşi începe cursul de Filologie comparată, reînfiinţat de noul ministru al Instrucţiunii Gh. Chiţu.
septembrie În misiune ştiinţifică la Cracovia, trimis de Ministerul Instrucţiunii Publice.
Publică în broşură studiul *Baudouin de Courtenay şi dialectul slavoturanic din Italia. Cum s-au introdus slavismele în limba română?*
Colaborează şi la alte reviste ale timpului: *Familia, Sentinela română, Românul, Perseverenţa, Ghimpele.*

1877 *13 septembrie* Este ales membru al Societăţii Academice Române, Secţia Filologică, preşedinte al Academiei fiind Ion Ghica.
Publică studiul istorico-lingvistic *Dina Filma. Goţii şi gepizii în Dacia.*

1878 *septembrie* Ca delegat al României, participă la al IV-lea Congres Internaţional al Orientaliştilor, ţinut la Florenţa.
Publică *Obiceiele juridice ale poporului român* (studiu reeditat în 1882).

1878–1881 Publică *Cuvente din bătrâni.* Tom. I-III. Tom. I: *Limba română vorbită între 1550 şi 1600;* Tom II: *Cărţile poporane ale*

românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă; Din Tom III publică doar partea introductivă: *Conspectul ştiinţelor Filologice; Lingvistica în general.*

2 octombrie Este numit profesor titular la catedra de filologie comparată a Universităţii din Bucureşti, post pe care îl va onora până în anul 1900.

1879 *3 ianuarie* Stagiunea teatrală de la Naţionalul din Bucureşti se inaugurează cu *Trei crai de la răsărit,* comedie în două acte (apărută în *Columna lui Traian* în 1871–1872). Printre interpreţii piesei: Ştefan Iulian, Frosa Sarandi şi Aristiţa Romanescu. La a doua reprezentaţie a participat şi familia regală. În acelaşi an piesa se tipăreşte în volum.

Este ales membru al Academiei Literare din Belgrad. Devine secretar general al Academiei Române şi secretar al Secţiei Literare (funcţii în care va rămâne timp de 7 ani).

1880 *10 aprilie* Academia Română îi acordă premiul „Ion Heliade Rădulescu“ (5000 lei aur) pentru primele două tomuri din *Cuvente din bătrâni.*

Vara Întreprinde o călătorie ştiinţifică la Londra, unde studiază manuscrisul *Evangheliarului de 1574,* păstrat la British Museum.

1881 Admirator al lui Heliade şi unul din iniţiatorii ridicării unui monument în cinstea lui, B. P. Hasdeu rosteşte un discurs cu prilejul dezvelirii statuii lui I. Heliade Rădulescu în faţa Universităţii din Bucureşti.

Iulia Hasdeu, la 11 ani, termină cursul secundar la Liceul „Sf. Sava“; însoţită de mama sa, pleacă la Paris, unde urmează cursurile Colegiului Sévigné.

1882 *4 februarie* Este ales în unanimitate membru al Societăţii de Lingvistică din Paris.

7 februarie Este ales membru al Societăţii Enciclopedice Române.

13 iulie Trimis la Paris pentru a reprezenta România la dezvelirea monumentului lui Jules Michelet, B. P. Hasdeu rosteşte un discurs reprodus şi comentat elogios de cele mai importante ziare pariziene. La reîntoarcere, vizitează Italia, la Arhivele din Genova identificând un document emanat de la un strămoş al său.

1883 La Bucureşti ia fiinţă „Societatea presei“, B. P. Hasdeu fiind ales preşedinte al Comitetului.

2 aprilie Academia Română îl desemnează pe B.P. Hasdeu ca să realizeze dicţionarul *Etymologicum Magnum Romaniae.*

În aprilie candidează la alegerile parlamentare de la Craiova, dar nu obţine voturile necesare.

Publică studiul *Din istoria limbei române.*

11 iunie Ia parte la dezvelirea monumentului lui Ştefan cel Mare de la Iaşi, unde rosteşte un entuziast discurs; dezvelirea festivă a monumentului se face în prezenţa regelui Carol.

În vară călătoreşte la Budapesta şi Paris.

29 decembrie Este ales membru al Academiei Imperiale de Ştiinţe din Petersburg.

Călătorie de studii la Budapesta.

1884 În vara acestui an întreprinde o călătorie de studii la Viena, München şi în special în Elveţia pentru a studia organizarea şi funcţionarea învăţământului.

noiembrie Este ales deputat de Craiova.

Publică *Olteneştele.* Patru discursuri (1869–1871).

1885 Începe lucrul la *Etymologicum Magnum Romaniae;* la 2 martie prezintă Academiei un raport asupra desfăşurării lucrărilor la *Dicţionar.*

1886 La Viena se stinge din viaţă unchiul său Boleslav, lăsându-i moştenire documentele familiei Hasdeu şi moşia din Basarabia.

2 octombrie La Viena participă la cel de al doilea Congres al Orientaliştilor, unde ţine comunicarea *Sur les éléments turcs dans la langue roumanie* (studiu lingvistic tipărit în broşură în acelaşi an).

iulie Iulia Hasdeu ia bacalaureatul în litere la Sorbona şi se înscrie la Facultatea de Litere, urmând cursuri şi la École des Hautes Études. Scrie versuri în franceză.

Publică primul Tom din *Etymologicum Magnum Romaniae.*

1887 *15 decembrie* Scoate *Revista nouă*, care va fiinţa până în septembrie 1895 (una din cele mai prestigioase reviste ale timpului).

Iulia Hasdeu, la Paris, este încercată de primele semne de ftizie.

1887–1888 Editează opera fundamentală *Etymologicum Magnum Romaniae.* Tom I-IV, volumele apar respectiv în anii: 1887 (reeditarea Tomului I din 1886), 1883 (două volume) şi 1888.

1888 La Paris, Iulia Hasdeu începe să-şi pregătească teza de doctorat, având ca temă *Filozofia în literatura nescrisă a poporului român.* Cu o înzestrare extraordinară, scrie versuri în franceză, are preocupări muzicale şi de pictură. Dar boala de plămâni agravându-i-se, este dusă de tatăl ei la tratament la Montreux, în aprilie, apoi în vară la Agapia. Cu toate îngrijirile (la Agapia a stat în permanenţă cu părinţii), se stinge din viaţă la 17/29 septembrie, înainte de a împlini 19 ani. Este înmormântată la cimitirul Bellu, printre cei prezenţi la ceremonie fiind M. Kogălniceanu şi I. C. Brătianu. În numărul din 15 noiembrie 1888, *Revista nouă* publică un studiu al lui Ionescu-Gion despre opera literară a Iuliei Hasdeu, iar B. P. Hasdeu publică prima scriere după moartea Iuliei: *Povestea crinului.* Cutremurat de moartea fiicei sale, Hasdeu va trăi de acum încolo cu credinţa comuniunii mistice cu fiinţa dispărută. Începe să traducă şi să publice din opera fiicei sale.

1889 *15 martie* În *Revista nouă*, B. P. Hasdeu publică *Aşteptând* (cea dintâi poezie după moartea Iuliei).

Apare primul volum postum din opera Iuliei Hasdeu, *Bourgeons d'Avril,* cu o introducere de Angelo de Gubernatis.

noiembrie Se întrevăd primele preocupări spiritiste în comentariile la *O introducere în istoria universală* (republicarea unor capitole din *Istoria critică*, vol. II, apărute în *Revista nouă*).

1890 Este suplinit de Lazăr Şăineanu la catedra sa de la Facultatea de Litere.

1891 Cea mai mare parte a activităţii sale din acest an este dedicată elaborării scrierii *Sic cogito* (tipărită succesiv în *Revista nouă*). Publică *Anonymus Lugoshiensis.* Cel mai vechi dicţionar al limbii române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta.

1892 Publică în volum studiul de filozofie spiritistă *Sic cogito. Ce e viaţa? Ce e moartea? Ce e omul?*

Apare *Strat şi substrat. Genealogia popoarelor balcanice* (*Introducerea* la Tomul III din *Etymologicum Magnum Romaniae*).

9 februarie Inaugurează la Ateneul Român seria de conferinţe cu tema *„Noi în 1892“*.

Îşi reia *Cursul general de filologie comparată* la Facultatea de Litere (manuscrisul redactat de un student după notele luate la prelegeri a fost descoperit de Mircea Eliade la Arhivele Statului).

20 decembrie La Ateneul Român inaugurează seria conferinţelor *„Noi şi voi“*.

1893 *19 septembrie* În şedinţă solemnă, la Academia Română citeşte darea de seamă asupra dicţionarului *Etymologicum Magnum Romaniae.* Începe construcţia castelului de la Câmpina, ridicat în amintirea fiicei sale Iulia.

Aproape tot anul susţine polemici cu Titu Maiorescu, Al. Vlahuţă, C. Dobrogeanu-Gherea, Al. Philippide.

1894 *9 aprilie* La Academia Română, de faţă fiind şi regele Corol, B. P. Hasdeu citeşte studiul său asupra *Basmului*. Publică studiul *Basarabii. Cine? De unde? De când?*

În *Revista nouă* publică noi studii spiritiste.

decembrie În Revista nouă publică poemul *Dumnezeu*. Apare ediţia a doua din *Ioan Vodă cel Cumplit* (1572–1574)

1895 Este ales membru onorific al Academiei de Ştiinţe din New York, titlu care se adaugă celorlalte distincţii academice acordate de academii de la Paris, Petersburg, Belgrad, Sofia ş.a.

1896 În amintirea fiicei sale Iulia, face o donaţie de 50.000 lei, din care, o dată la trei ani, să se distribuie premii pentru scrieri literare. La Facultatea de Litere începe cursul *Elemente dacice în limba română.* (Caietele cursului au fost descoperite de Mircea Eliade la Arhivele Statului). Este terminat Castelul „Iulia Hasdeu“ de la Câmpina, o construcţie aparte a cărui proiect – spunea Hasdeu – i l-ar fi transmis chiar fiica sa Iulia prin efluvii de natură ocultă. B. P. Hasdeu devenise un preot la templul fiicei sale.

1897 Apare *Sarcasm şi ideal.* 1887–1896. Ultimii nouă ani de literatură. Multe din poeziile publicate aici, ca şi *Sic cogito* (apărut în 1892), sunt mărturii ale măcinării lăuntrice după pierderea fiicei sale.

martie Academia Română îi retrage sarcina de a mai continua *Dicţionarul limbei române (Etymologicum).*

Se retrage la Câmpina. La Bucureşti vine numai pentru a-şi ţine cursul *Elemente dacice în limba română*.

În vară, I. L. Caragiale îl vizitează la Câmpina şi publică în *Epoca* (27 iunie–1 iulie 1897) reportajul *O vizită la Castelul „Iulia Hasdeu“*.

1898 La universitate ţine cursul *Dezvoltare asupra principalelor puncte din vocalismul „ea“ şi „oa“.*

Publică *Negru Vodă. Un secol şi jumătate din începuturile statului Ţărei Româneşti.*

1899 Se retrage din funcţia de director la Arhivele Statului. Este decorat şi i se acordă o pensie viageră de 1500 lei pe lună.

1900 *februarie* Ţine un ciclu de lecţii universitare despre *Elementele dacice ale limbii române.* (Manuscrise ale cursului au fost găsite de Mircea Eliade la Arhivele Statului).

martie Se retrage de la catedra universitară prin pensionare.

1901 Publică studiul *Cine sunt albanezii?*

7 decembrie Ţine o conferinţă la Ateneul Român contra propagandei ruseşti: *Papa de la Neva* (conferinţă tipărită şi în broşură).

1902 *13 ianuarie* Ţine un discurs la Academia Română despre I. Heliade Rădulescu.

19 iunie/2 iulie Se stinge din viaţă soţia sa.

Din ianuarie până în iulie conduce ziarul *Apărarea naţională*, în care publică ultimele sale articole politice.

1903 Publică *O nevastă romăncă în traiul pământesc şi-n viaţa ei după moarte,* scriere care cuprinde elemente spiritiste.

1904 Prefaţează volumul *Studii* al lui N. I. Apostolescu (este ultima sa scriere).

1906 *23 noiembrie* B. P. Hasdeu îşi scrie testamentul.

1907 *25 august* Singur şi uitat, se stinge din viaţă în castelul de la Câmpina.

27 august Corpul neînsufleţit al lui Bogdan Petriceicu-Hasdeu este adus şi înmormântat în cavoul de la cimitirul Bellu, alături de cele două Iulii: soţia şi fiica. Rosteşte un discurs funerar istoricul D. Onciul din partea Academiei Române şi a Arhivelor Statului.

În 1909, la Academia Română, în Discursul de recepţie închinat lui B.P. Hasdeu, N. Gane declara: „Hasdeu e dintre acele făpturi alese care n-ar fi trebuit să moară, căci e păcat să se risipească în neant atâtea mari însuşiri izvorâte din dărnicia divină... Hasdeu n-a murit şi nu putea să moară. Prin însăşi poarta morţii el a intrat în nemurire. El e mai viu decât oricând în amintirea şi inimile noastre, deoarece astăzi figura lui înseninată, dezbrăcată de haina pământească, apare mai frumoasă privită prin prisma dreptei judecăţi. Numele lui va rămâne deci pururea nu numai sub această strălucită cupolă, ci şi în orice loc şi în orice timp cât va trăi ginta românească pe coaja pământului...“.

DRAMATURGIE

RĂZVAN ŞI VIDRA

Poemă dramatică în cinci cânturi

„Mărirea deşartă şi iubirea de arginţi,
acestea sunt nişte neputinţi iuţi
ale sufletului...“

Mitrop. Teofil, *Cazania, 1644*

DEDICAŢIUNE

Soţiei mele
Iulia Petriceicu-Hasdeu

Cumplita sărăcie ş-invidia vicleană
Danţau în jurul meu:
În inimă durere, ş-o lacrimă pe geană,
Şi-n piept suspinul greu!

Tu, însă, ca o lampă rămasă mângâiere
Cînd faclele s-au stins,
Cu-o rază de iubire sorbeai acea durere,
Secai amarul plâns!

Suspinul singur numai îmi sta mereu în cale:
Oftam făr'să voiesc,
Ca umbrele, ce-n faţa luminii matinale
De noapte ne-amintesc.

În zilele acelea de sumbră poezie,
Cu-o mână-n mâna ta,
Am scris această dramă, ce-n viaţă-mi o să fie

Ca floarea „nu-m-uita“!

În stalactit se-ncheagă o undă, picurată,
P-o stâncă nencetat;
Aşa oftarea-mi lungă aice-i închegată
Suspin cristalizat!

Mânia mizantropă a omului în goană,
Sarcasmul infernal
Le vezi în astă carte, înfipte-ntr-o icoană
Cu vârful de pumnal!

Şi cui să-nchin eu oare, când timpul se răzbună,
Ecoul amorţit
Din nemilosul viscol pe care împreună
Abia l-am resimţit?

O, tu, ce chiar suspinul îl împărţeai cu mine,
Făcându-l mai uşor:
Tăiai oftarea-ntreagă în două mici suspine,
Unite prin amor!...

B.P.H.

CÂNTUL I

UN ROB PENTRU UN GALBEN

„În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără judeţ, fără vină şi fără seamă. Singuri cei mari judecători, singuri pârâşi şi singuri plinitori legii. Şi de acest obicei Moldova nu scapă...“

Ureche, *sub anul 1564*

FEŢELE:

RĂZVAN, ţigan dezrobit
SBIEREA, boier bătrân
TĂNASE, cerşitor
BAŞOTĂ, mare vătav
DASCĂLUL
TÂRGOVEAŢA I
TÂRGOVEAŢA II
TÂRGOVEAŢA III
TÂRGOVEAŢA IV
TÂRGOVEŢUL I
TÂRGOVEŢUL II
TÂRGOVEŢUL III
FATA I
FATA II
SLUJITORI de la vătăvie

O piaţă în Iaşi, în fund o biserică,
mai încoace o piatră, în laturi case.

TĂNASE

(şezînd pe piatră)

Miluieşte-mă, jupâne! Dumnezeu va da-nzecit
Sufletelor ce se-ndură de-un sărman nenorocit!

SBIEREA

(oprindu-se în drum)

Cum? ce spui? La sută mia? O camătă minunată!
De-ar fi astfel, toată starea-mi eu ţi-aş da-o chiar îndată...
Să ştii însă că dând una, n-o mai vezi, n-o mai găseşti...

TĂNASE

(sculându-se)

Miluieşte-mă, jupâne, cu ce singur socoteşti!
Ş-un bănuţ o să-mi ajungă... Iată, de trei zile-n gură
N-am luat un pic de pâine, n-am avut o fărmitură...

SBIEREA

De trei zile? Ce minciună!.. Ş-apoi cine-i vinovat?
Pentru mine e totuna de-ai mâncat sau n-ai mâncat...
Un bănuţ! Cum nu! E lesne!.. Bănişorii nu s-aruncă.
Decât cerşitor, mai bine ia toporul şi la muncă.

(Răzvan se arată în fund
şi se opreşte din dosul lui Sbierea)

TĂNASE

Vai, jupâne! vai, jupâne!.. Nu cerşeşte un român,
Nu cerşeşte cât mai are un pai de nădejde-n sân!
Nici eu nu cerşeam, jupâne, pe când aveam vitişoare,
Ş-un pământ cât trage plugul, ş-o prispuliţă la soare;
Dar vecinii, din rea pizmă, la judecată m-au tras,
Ş-acum iată-mă-s, jupâne, gol pe poduri am rămas!..
Copilaşii plâng de foame...

SBIERE A

Copilaşii!... Vrea să zică
Tu eşti un nebun de frunte! După ce n-ai chiar nimică,
Te mai apuci de prăsilă. Auzi! Îi trebui copii!
Un neam de netoţi... Dă-mi pace! Ducă-se pe la pustii!

TĂNASE

(aşezându-se)

Of, of, of! Şi tu, jupâne, o să dai de vreo ispită!

(Sbierea face trei cruci mari dinaintea bisericii
şi se depărtează, fără a băga de seamă că
i-a căzut o pungă din chimir.)

RĂZVAN

Aşa cruci evlavioase, aşa faţă răstignită,
Aşa-nchinăciuni plecate, până la brâu şi mai jos,
Nu făcea nici sfântul Petre, nici însuşi domnul Hristos!...
Bre! Jupânul ăsta crede că drept la rai o să meargă,
Pe când dracii după dânsul cu limba scoasă aleargă!...

(Face câţiva paşi şi ridică de jos punga.)

Aoleu! O punguliţă!... Ba-i un săculeţ cam greu!...
Îl va fi pierdut boierul cel cu zor de Dumnezeu...
Măi, opreşte-te, jupâne!... Stai, jupâne, de m-ascultă!...

SBIEREA

(din afară)

La naiba! Ţi-am spus o dată că nu-mi place vorba multă!
Un singur pas nu poţi face făr'să dai de vreun calic!...
Fugi! N-am bani! N-am o groşiţă! N-am nimic, nimic, nimic!

RĂZVAN

Nimic n-are, sărăcuţul! Aşa zice! Prin urmare,
Omul neputând să piarză tocmai lucrul ce nu-l are,
Punga nu-i a lui. Atuncea... fie dar a cui o vrea,
De vreme ce toată lumea mi se leapădă de ea...

(Numără: „unu..., cinci..., opt...“)

Douăzeci, şi toţi cu găuri! Parc-ar fi să-mi povestească
Cum se dezmierdau, sărmanii, în salba sărbătorească,
Pe-un grumaz de ţărăncuţă, grăsuliu şi răsfăţat,
Pân'ce gheara ciocoimii din carne i-a înhăţat!...
De-ar avea banii o limbă, lucrurile ce ne-ar spune
Pe mulţi albi i-ar face negri, ca cel mai negru tăciune...
Nu! Eu nu vreau astă pungă!... Şi chiar foame de mi-ar fi,
Pâinea astfel cumpărată mă tem că m-ar otrăvi!...
Moşule!

TĂNASE

Ce vrei?

RĂZVAN

Jupânul nu ţi-a dat lescaie frântă?
Uite! Eu îţi dau o pungă. Scoală, moşule, şi cântă!

TĂNASE

De la un ţigan pomană?

RĂZVAN

Dec! Şi totuşi, pe boier,
De-ţi da o scârbă de-aramă, tu l-ai fi urcat în cer?

TĂNASE

E român, oricum...

RĂZVAN

Jupânul e român? Vai, ce ocară!
Te-nşeli, moşule! El este piatră, lemn, strigoi sau fiară,
Dar numai român nu-l cheamă, că mult mai român sunt eu!...
Nu căta că-ţi pare searbăd şi pârlit obrazul meu,
Că nici noaptea nu-i bălană, dar pământul odihneşte;
Că şi pâinea de secară este neagră, dar hrăneşte
Ş-apoi, moşule, eu unul nu-s ţigan de rând, mă jur.
Nu, nu, crede-mă, în pieptu-mi bate suflet de vultur.
Măiculiţa fu româncă...

TĂNASE

Moldoveancă?

RĂZVAN

Se-nţelege.

TĂNASE

Moldoveancă? Ce-auz, Doamne!... Dar asta-i o fărdelege!
Unde s-a aflat
Că s-ampreunat
Corbi cu turturele,
Şerpi cu floricele,
Urşi cu căprioare
Şi norii cu soare?...
Orumbiţă să-ndure un bărbat cioroi...

RĂZVAN

Taci, măi!
Că simţesc cum intră-n mine şaptezeci de năbădăi!...
N-atinge ţărâna mamei, că nu mai ştiu ce-o să fie!
Mi se-ntâmplă multe pozne când sunt cuprins de mânie.
Eu nu-s ţigan, ţi-am mai spus-o!... Nu mă mai tot zăpăci!...
Mai pe scurt, da, iată banii!... Pleacă dracului de-aci!

TĂNASE

De la un şerb nu voi cere, nu voi lua niciodată:
Ursita-mi e neferice, dar a ta-i chiar blestemată.
De mi-ar fi să mor de foame, mâna mea n-o voi păta,
Primind milă dintr-o mână, care... nici ea nu-i a ta!

RĂZVAN

Eu şerb? Dar bată-te focul, mitropolitul Năstase
Nu ştii oare că la moarte-i pe toţi robii săi iertase?...
Singurul vlădică-n lume, sau cel puţin la români,
Care nu voia ca fraţii să fie slugi şi stăpâni,
Fiind tot un os ş-o carne... Aşa scris-a în diată,
Poruncind să plece slobozi toţi ţiganii săi deodată;
Toţi, moşule, pân'la unul: bărbaţi, copii şi muieri...
S-a spart lanţul! De-atunci, iată, două ierni şi două veri
Eu zbor în stânga şi-n dreapta, ca voioasa ciocârlie
Pe care n-o mai opreşte ferecata colivie.

TĂNASE

Eşti ţigan pe jumătate, nu eşti rob...

RĂZVAN

Asta-i nimic,
Mai este ceva. Văzut-ai?...

TĂNASE

Ce?

RĂZVAN

Un ţigan grămătic?

TĂNASE

Grămătic?... nu!... nu, băiete... N-am văzut, căci nu se vede,
Şi chiar de-aş vedea cu ochii, pare-mi-se că n-aş crede.

RĂZVAN

Ţiganii sunt tot ce-ţi place: şelari, fierari, potcovari...

TĂNASE

Calăi...

RĂZVAN

Adecă, nu-i vorbă, nici călăii nu sunt rari!
Dar grămătici, ba... Ei bine! Numai singur eu sub soare,
Dintre mii de ţigănime, ştiut-am să-nvăţ scrisoare,
Sârbească şi românească, încât ajunsei de mic
În casa mitropoliei cel mai isteţ grămătic...
Grămătic, moşule dragă!... Acuma ia dară banii,
Şi te rog a nu mă pune într-un hal cu toţi ţiganii...

TĂNASE

Dar aceşti bani, măi băiete, vor fi un lucru... furat.

RĂZVAN

Aşa-i! Tocmai! Ai dreptate! Ai vorbit adevărat!
Toţi banii din ţara noastră poartă, moşule, pe sine
Semnul furilor ce-i pradă, pintre lacrimi şi suspine,
De la noi, de la opincă, de la omul cel sărman,

Ş-apoi nu vor să ne-arunce în obraz un gologan!
Zburători ce sug în umbră! Javre, moşule, d-acelea
La care omenească-ţi pare numai faţa, numai pielea,
Iar sufletul pe dobândă fu luat de la Satan,
Cu tocmeală să se-ntoarcă mai murdar şi mai viclean!...

TĂNASE

Bine, bine spui, băiete!...

RĂZVAN

Lucru furat! ai dreptate!
Însă n-oi fi eu acela care va prăda pe-un frate!
Mama, buna măiculiţă, din mormânt ar tresări
De-ar şti că-n pieptu-mi se mişcă păcatul de-a tâlhări!...
Dar la naiba frunza verde! Ce să mai tocăm degeaba?
Iată banii, mulţumeşte, du-te, caută-ţi de treabă!
Află, moşule, atâta: fie banii chiar furaţi,
Copilaşii tăi te-aşteaptă fără pită şi-nsetaţi!...

TĂNASE

(luând punga şi sculându-se)

Bogdaprosti, măi băiete!... Bogdaprosti! Rău îmi pare
Ca să văz o lighioană c-un suflet atât de mare!
De-ai fi român, cale-vale! dar ţigan, păcat! păcat!
Tat-tău o fi fost, băiete, o groază de blestemat
De-au întortocheat pe mă-ta în linguşirile lui...
Multe dragostea mai face pe faţa pământului!
E curat un fel de boală, ce de noi când se lipeşte,
Pe român mi-l ţigăneşte, pe ţigan mi-l româneşte,
Toate lucrurile-n lume cu susul le pune-n jos:
Îngerul urât se pare, ucigă-l crucea, frumos!...
Dar eram să uit, băiete, de-a te-ntreba, cum te cheamă?

RĂZVAN

Pe mine Răzvan, Smaranda chema pe drăguţa mamă;
Muri an... ba nu! trăieşte! trăieşte-n cugetul meu,
Şi va trăi totdeauna, până voi trăi şi eu!...

TĂNASE

Dumnezeu să mi te-ajute, precum tu m-ajuţi pe mine;
Zilele tale să curgă tot zile lungi şi senine;
Iar nevoia să doboare pe-oricine-ţi va fi duşman!...
Rămâi sănătos, băiete!... Ce păcat că eşti ţigan!...

(Pleacă murmurând: „Răzvan,
Răzvan, Răzvan“... apoi se întoarce)

Ştii ce? Mi-am luat de seamă... Nu-mi trebuie
punga-ntreagă,
Mi-ajunge ş-un singur galbăn... zău aşa, Răzvane dragă!
Mai sunt mulţi săraci, băiete, şi eu n-aş vrea de prisos,
Pe când se zbuciumă fraţii, simţind cuţitul la os!

(scoţând punga)

Na!...

RĂZVAN

Dar, moşule...

TĂNASE

Ascultă, nu mai face vorbă lungă!
Mai împarte tu ş-altora pâine din această pungă.

(Ia un galbăn şi dă sacul lui Răzvan.)

Fă pe gândul meu, căci altfel, zău, nu primesc nici un ban...
Acuma mă duc, băiete... Mare păcat că-i ţigan!...

(Iese.)

RĂZVAN

Bietul om!.. Ce fudulie! Ce vorbe late! Ce toană!
Cineva, privind, l-ar crede că-i un împărat în goană!
Ce dispreţ! D-abia ne vede... Taica lui n-a fost ţigan!...

(Se uită în jur cu pază, apoi scoate din sân o hârtie.)

Lumea-şi bate joc de mine! Râde lumea de Răzvan!...
O să râz şi eu de lume!... Da, vom râde fiecare:
Ea de mine cu trufie, eu de dânsa cu turbare!...

(Lipeşte hârtia pe un stâlp şi iese, pe când uşa bisericii
se deschide, venind mai mulţi, dintre care dascălul se opreşte
lângă hârtie, iar ceilalţi se grămădesc.)

TÂRGOVEAŢA I

Uf! Nu mai stau pe picioare de necăjită ce sînt!
Zău, nu-i prea bună zăbava, fie locul cât de sfânt.
Părinţelul Agaftanghel ar fi un preot cu minte,
Dar lungeşte, vai!... Te face să fugi chiar de cele sfinte.

TÂRGOVEAŢA II

E mai deştept popa Tacu de la Sfântul Nicolai;
În două vorbe ţi-arată calea-n iad şi calea-n rai,
Ş-apoi îţi zice: alege-ţi! – şi-ntr-o suflare sfârşeşte!
De-ţi place iadul sau raiul, cum vrei, el nu te sileşte...

(Dascălul, stând lângă hârtie, începe a râde cu hohot.)

TÂRGOVEŢUL I

Dar tu ce râzi, măi fârtate, singur, chiar ca un smintit?
Te ştiam om de ispravă! Doară n-ai înnebunit?
Spune: ce scrie pe-acolo?

TÂRGOVEŢELE

Cine scrie şi cum scrie?

TÂRGOVEŢUL II

Nu cumva iarăşi vreun cântec, rânjind de biata domnie?

TÂRGOVEŢUL III

Sau poate vreo păcăleală, pe vornici? pe logofeţi?

DASCĂLUL

E'γνωυ, 'άνυέγνωυ, χατέγνωυ[1]; nişte cai verzi pe pereţi!...

TÂRGOVEŢUL I

Eşti nerod, şi pace bună! Eu nu-s cărturar ca tine.

TÂRGOVEŢUL II

Nici eu!

TÂRGOVEŢUL III

Nici eu!

[1] Ştiu şi răsştiu (gr.).

TOŢI

Chiar nici unul!...

DASCĂLUL

Aşa să fie!

TOŢI

Vezi bine!

DASCĂLUL

Vai de ţară!

TÂRGOVEŢUL I

Tu citeşte!

TÂRGOVEŢUL II

Eşti dascăl!

TÂRGOVEŢUL III

E treaba ta!

TÂRGOVEAŢA I

Curând! Curând!

TÂRGOVEAŢA II

Zi odată!

CELELALTE

Nu mai putem aştepta!

DASCĂLUL

Fiindcă voi nu ştiţi carte...

TOŢI

Ei bine?

DASCĂLUL

Dar faceţi gură...

TOŢI

Ei bine?

DASCĂLUL

Căci, din păcate, a românului făptură
Este...

TOŢI

Ei bine?

DASCĂLUL

Să zbiere cu câtu-i mai nătărău...

TOŢI

Ei bine?

DASCĂLUL

De voi mi-e milă...

TOŢI

Ei bine?

DASCĂLUL

Voi citi eu.

TÂRGOVEŢUL I

Citeşte!

TÂRGOVEŢUL II

Da! Da!

TÂRGOVEŢUL III

Începe!

TÂRGOVEŢELE

Ascultare! Ascultare!

TÂRGOVEŢUL I

Eu port bumbac în ureche. Ridică-ţi glasul mai tare...

TÂRGOVEŢUL II

Dar nu răcni, că pe mine mă cam supără la cap...

TÂRGOVEŢUL III

Mai în sfârşit, hai odată, mişcă-ţi barba cea de ţap!

DASCĂLUL

(citeşte)

Frunză verde de negară,
De când domneşte în ţară
Petru-vodă şchiop şi slut,
De râs ţara s-a făcut!...

TOŢI

De răs ţara s-a făcut! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

TÂRGOVEAŢA I

Petru-vodă şchiopătează, dar nu-i slut!

TĂRGOVEAŢA II

Nu, nu, nu este!
Ba-i chiar frumuşel la faţă ca fătul cel din poveste!

TÂRGOVEŢII

Tăceţi, gâştelor, odată!

TÂRGOVEŢELE

Auzi, obraznici, mojici!

DASCĂLUL

Ori me-ţi asculta, sau altfel mă duc şi vă las aici...

TÂRGOVEŢII

Ba nu! Citeşte! Citeşte!

TÂRGOVEŢELE

Noi gâşte? Noi?... Ce ocară!

TÂRGOVEŢUL I

Tăceţi sau plecaţi!

TÂRGOVEŢUL II

Fireşte!

TÂRGOVEŢUL III

Da, da! Afară! Afară!

DASCĂLUL

Vreţi să m-ascultaţi odată?

TÂRGOVEŢUL I

Negreşit! Nu ne pricepi?

TÂRGOVEŢUL II

Citeşte! Haide! Tăcere!

TÂRGOVEŢUL III

Apoi dară ce nu-ncepi?

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Vodă doarme în cămară,
Iar boierii, tot furând,
Îşi fac trebile pe rând!

TOŢI

Îşi fac trebile pe rând! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Norodul plânge şi zbiară,
Dar în cer şi pe pământ
Nu-l aude nici un sfânt!

TOŢI

Nu-l aude nici un sfânt! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

DASCĂLUL

Frunză verde de neg...

TÂRGOVEAŢA I

(întrerupând)

Haide! iarăşi frunză de negară?
Ce Doamne! Tot numai una?... Ca şi cum n-ar fi-ntr-o vară
Feluri de feluri de frunze!...

TÂRGOVEAŢA II

Viorele, rozmarini...

TÂRGOVEAŢA III

Garofiţe, busuioace...

TÂRGOVEAŢA IV

Trandafiri, brânduşe...

TOATE

Crini...

TĂRGOVEŢUL I

Tăceţi odată, că-i poznă!

TĂRGOVEŢUL II

O să vă luăm la goană!

TÂRGOVEAŢA I

Auzit-ai soro, vorbe!

TÂRGOVEŢUL III

Bre! Doar nu eşti o icoană?

TÂRGOVEAŢA II

Dar nici dumneata un vodă, ca să ne batjocoreşti!

DASCĂLUL

Vreţi să citesc mai departe? Nu vreţi...

TOŢI

Ba da, să citeşti!

DASCĂLUL

Frunză verde de negară,
Decât un domn de ocară,
Iar boieri mişei şi hoţi,
Mai bine la dracu toţi!

TOŢI

Mai bine la dracu toţi! Da, da, da!
Hi, hi, hi! Ha, ha, ha! Hi, hi! Ha, ha!

TÂRGOVEŢUL I

Măi! Oare tocmai la dracu?... Să nu fie?... Ştii... Mai lasă...

TÂRGOVEŢUL II

Ba nu! Nicidecum! La dracu!

TÂRGOVEŢUL III

La dracu cei ce ne-apasă!

TÂRGOVEŢUL I

Fie şi la dracu, totuşi... vreo vorbă mai cu papuci...
De pildă: la cel cu coadă şi cu coarne să te duci;
Se-nţelege că-i tot dracul, dar ocara-i mai cioplită...

DASCĂLUL

Aş! Cu carne şi cu coadă poate să fie ş-o vită!
Mai bine dar drept la dracu!

TÂRGOVEŢUL II

Mai bine, pre legea mea!

MAI MULTE VOCI

Ho! Încet! Vine vătavul!

TÂRGOVEAŢA I

O să dăm de vreo belea!...

(Se arată Başotă, înconjurat de slujitori.)

DASCĂLUL

Soseşte nenorocitul tocmai când vorbeam de vite.
Se-ntâmplă, zău, câteodată, cimilituri potrivite.

BAŞOTĂ

Oameni buni! Ce staţi aice? Ce veste? Ce v-aţi oprit!
Cu ce scop!... A! o hârtie! Să vedem: ce s-a citit?

TÂRGOVEŢUL I

Va fi o carte domnească...

TÂRGOVEŢUL II

O cazanie...

TÂRGOVEŢUL III

O rugă...

BAŞOTĂ

Slujitori! să fiţi cu pază, ca nici unul să nu fugă...
Parc-aş fi sigur că-i iarăşi vreun cântec neruşinat!

TÂRGOVEŢUL I

N-aş crede!

TÂRGOVEŢUL II

Nu-l mai citeşte!

TÂRGOVEŢUL III

Foarte rău ne-am încurcat...

BAŞOTĂ

(apropiindu-se de placard şi silabisind: „frun... frunză... verde... de negară... de când... dom... dom... domneşte"...)

Cum? Împotriva domniei? Împotriva stăpânirii?
Şi voi toţi sunteţi în gloată părtaşi ai nelegiuirii?
A! V-am prins, litfe spurcate! Vi-i dragă viaţa sau ba?
Să-mi spună dar adevărul pe cine l-oi întreba!

(Apucă de piept pe Târgoveţul I.)

Tu ai o faţă cam proastă: frunte jos, gură căscată,
Semnele cele mai bune de-o inimă nestricată...
Pune dar mâna pe cuget ş-arată-mi, cine l-a scris
Acest cântec ce cutează pe-un vodă să-l ia în râs?

TÂRGOVEŢUL I

Iartă-mă, jupân vătave... măria-ta şi stăpâne...
Eu nu ştiu chiar nimicuţă... dar nu-i aşa, să fiu câne...
Eu am sosit acuşica... Sunt omul cel mai smerit...
Eu nu ştiu carte, jupâne... Nu eu, altul a citit...

(Răzvan, intrând pe nesimţite, se amestecă în gloată.)

BAŞOTĂ

A citit? Dar cine-anume? Care dintre toţi!
Arată!

TÂRGOVEŢUL I

(arată la Dascăl)

Acesta, jupân vătave...

BAŞOTĂ

A! Fiinţă blestemată!

DASCĂLUL

Da, da! Cam aşa, jupâne! Ce să zic? Eu am citit,
Dar nu cu voie vegheată: chiar dumnealor m-au poftit...
Cercetează-i şi-i întreabă... Nu sunt eu cel cu pricina.
A citi când nu te lasă, de! a cui să fie vina?

BAŞOTĂ

Oameni buni! Acuma dară, ca să văz ce-i de făcut,
Vă mai întreb: cum anume a citit acest limbut?

TÂRGOVEŢUL I

Curat pe moldovenie...

TÂRGOVEŢUL II

Negreşit! Cum se citeşte!

BAŞOTĂ

Drace! nu-i aci-ntrebarea. Eu ştiu că moldoveneşte,
Dar citit-a oare iute? Fără a se-nvălmăşa?
Răsfirat? Limpede? Neted? Repede?

MAI MULŢI

Aşa! aşa!

BAŞOTĂ

Aşa-i, hoţule!... Ei bine! Acuma ce-mi vei răspunde?

DASCĂLUL

Hoţ!, Γνῶθὶ σ'αμτὸν[1], jupâne. Eu nu doresc a m-ascunde.
Citit-am cum este rostul; vezi bine că nu-n zădar
Am tot învăţat la buche. Sunt dascăl! Sunt cărturar!

[1] Cunoaşte-te pe tine însuţi (gr.).

BAŞOTĂ

Ticălosule! Cum, Doamne, nu ţi-e greu, nu ţi-e ruşine
Să-mi spui mie la palavre când vorbeşti tocmai cu mine?...
Eu! eu, vătavul cel mare, mă-nţelegi tu cine-s eu?
Mâna dreaptă a lui hatman, carele la rândul său
Este şi el mâna dreaptă a lui vodă... Prin urmare,
Vreau să-ţi spun, cap făr' de creieri! că eu, vătavul cel mare,
N-aş putea citi prea iute ceea ce alţii au scris.
Ş-apoi tu! tu s-o poţi face? Ar fi un lucru de râs!
Un dăscălaş, o nimică, tu să mă-ntreci chiar pe mine?
Aceasta-i peste putinţă! Aceasta nu se cuvine!...
Deci judecata ţi-e scurtă, fiind foarte-nvederat
Că cine-i foarte obraznic este foarte vinovat.
Tu ai scris cântecul ăsta! Te cunoşti după sprânceană:
Un nas ascuţit de vulpe, o bărbiuţă vicleană,
Ochi mici şi buză subţire... chiar un chip de fariseu!
Vezi că te-am ghicit? Pe mine nu mă-nşeli tu, fătul meu!...
Slujitorilor, luaţi-l! E bun de spânzurătoare!

RÂZVAN

Mai staţi! De ce-i aşa pripă? Turci, tătari sunteţi voi oare
De săriţi dintr-o năvală grabnic a ne spânzura?
Jupân vătav, mână dreaptă! Mă rog nu te supăra!
Să fie oare cu cale, în ţara moldovenească,
A omorî pentru-un cântec o fiinţă omenească?

BAŞOTĂ

Ţigan! Cioară! Faraoane!

RĂZVAN

Fie toate cum vei vra,
Dar pe bietul om, jupâne, iartă-l, nu-l mai spânzura!
El nu-i faraon, nu-i cioară; e român, îţi este frate...

TÂRGOVEŢII

Are dreptate ţiganul! Ţiganul are dreptate!

BAŞOTĂ

O să-l învăţ eu îndată! Să mă-nfrunte ş-un netot?
Băieţi! Pe-amândoi luaţi-i! Spânzuraţi-i bot la bot!

RĂZVAN

Zău? Ce spui? Aşa-i povestea? De minune! Foarte bine...
Atunci lăsaţi-l pe dascăl şi luaţi-mă pe mine;
El nu-i vinovat, sărmanul; cântecul făcut-am eu;
L-am scris, l-am lipit, şi pace! De nu-i bun, îmi pare rău...
Ce priviţi aşa la mine? Doară nu-s o arătare...

MAI MULŢI

Tu ai scris?

RĂZVAN

Chiar eu, fireşte.

BAŞOTĂ

Lucru vrednic de mirare,
Un ţigan să scrie stihuri, n-aş fi crezut-o... Ce-i drept,
Mutra-i oarecum arată suflet ager şi deştept...
Vrea să zică, ş-acea doină din săptămâna trecută?...

RĂZVAN

Foaie verde magheran,
Logofărul e viclean...

Da, da, jupâne vătave! Tot de mine e făcută...

TOŢI

Bre!

BAŞOTĂ

Ciudat! Să ştie carte o jivină de ţigan!

RĂZVAN

Ba poate că-ntrec, jupâne, pe mulţi boieri din divan...

BAŞOTĂ

Slujitori! lăsaţi pe dascăl, măcar că eu cu arcanul
Pe toţi dascălii i-aş prinde ş-aş spânzura cu toptanul;
Căci ei răzvrătesc norodul, ei învaţă pe cei mulţi
C-ar trebui ca boierii să umble goi şi desculţi;
Şi chiar ăst ţigan n-ar merge astăzi la spânzurătoare
De n-ar fi fost nici un dascăl ca să-l pună la scrisoare...

Cată dar, dascăle, cată! Scăpat-ai cum ai scăpat,
Dar păzeşte-te de dracul, c-o să dai de vreun păcat!...
Acuma tu, faraoane, răspunde-mi doar deocamdată,
De ce te-apuci tu d-o treabă poprită şi neiertată?
O faci oare de la tine? sau cineva ţi-o fi spus?

RĂZVAN

Apoi de, jupâne vătave, Stan e jos şi Oprea-i sus!
Dumneata mereu ne spânzuri, ş-astfel trăieşti boiereşte;
Eu fac doine şi doiniţe, ca să-mi petrec ţigăneşte;
Fiecare cu ce poate!... Nu-i dat dreptul orişicui
Să pună-n ştreang omenirea în mijlocul târgului!...
Ş-apoi acest drept, jupâne, dacă mi s-ar da şi mie,
Eu n-aş omorî nici unul, ca să pot ierta o mie.

BAŞOTĂ

(surâzând)

Şiret ţigan!... Dar nu-i lesne a scăpa pe-un osândit!
Fapta ce tu ai făcut-o e un lucru de gândit.
A necinsti cârmuirea, a batjocori divanul,
Poate numai doară vodă sau mărie-sa sultanul...
Totuşi, dragul meu, o lege, un vechi şi sfânt obicei
Te-ar scoate din gura morţii... Eşti însurat sau holtei!

RĂZVAN

Ba nu-s însurat, jupâne...

BAŞOTĂ

Mare noroc! Eşti ferice!
Ai putea să scapi cu zile... În pravila ţării zice
Cum că de-osândă se iartă pe cine-l ia de bărbat
O copilă, o fecioară, un suflet nevinovat...
Aşa-i obiceiul nostru, datina cea strămoşească.
Acuma rămâne numai vreo fată să se găsească...

(Către târgoveţe)

Printre noi nu este oare?

FATA I

Sunt eu.

FATA II

Şi eu.

BAŞOTĂ

Minunat!
Două fete cumsecade? Nu-i aşa? De măritat?

FATA I

Negreşit!

FATA II

Fără-ndoială!

BAŞOTĂ

Prea bine. Spuneţi-mi, dară,
Care dintre voi, de milă, nu va lăsa ca să piară
De-o caznă foarte cumplită acest băiat priceput?
Însumi eu voi face nunta, după cum am mai făcut.
M-eţi fi ciraci...

FATA I

Iertăciune! Eu una nu vreau, jupâne!...
Un bărbat ţigan! O, Doamne!... Cum se poate!... E ruşine!

FATA II

Şi nici eu!... Ferească Sfântul!... Mai bine foc şi potop!
S-ajung de povestea lumii? Eu, fată de potropop?

RĂZVAN

Aşa-i? Atunci de ce dară ieşit-aţi voi amândouă,
Răsărind în sus deodată, ca ciupercile când plouă,
Ca să ne cântaţi cu ison că sunteţi de măritat?

FATA I

De ce!... Iată!... Să se ştie!...

FATA II

Ce ţigan neruşinat!

RĂZVAN

Măi! Le-aţi auzit cu toţii de la mic şi pân'la mare!
Astfel dar, de-acu-nainte, veţi şti bine fiecare,
Spunând-o-n toată Moldova, spre ştiinţa tuturor
[...] că cine sunt dumnealor!
Mirese de poruncеală ce-ar vrea bărbaţi să-şi găsească...
Iar dumneaei mai cu seamă, o fată potropopească!

(Toţi râd în hohote.)

SBIEREA

(intrând)

Ce oameni lipsiţi de minte! Să râză chiar de prisos:
Şi fără nici o dobândă, şi fără nici un folos.

RĂZVAN

Ai văzut, jupân vătave, că nu-i nici o fată-n lume
Ca să nu se înfioare când aude de-al meu nume...
Frumoasă-i legea străbună, ce iartă pe-un vinovat
Dacă poate să-l iubească un înger fără păcat;
Frumoasă-i legea străbună care pricepe c-o ceaţă
Se pierde când o răzbate o rază de dimineaţă;
Frumoasă-i legea străbună care crede că nu-i rău
Alesul unei fiinţe curate ca Dumnezeu!...
Frumoasă-i legea străbună... dar dânsa nu-i pentru mine,
Precum într-o florărie nu-i loc unui mărăcine,
Precum într-o sărbătoare nu-i loc unui cerşitor,
Precum în zvonul de răsuri nu-i loc plânsului de dor;
Căci numai cerul primeşte, sub streaşina-i milostivă,
Scai şi floare, catifeaua şi sucmanul deopotrivă!...
Eu ţigan! eu... o, jupâne! Decât vai, decât amar,
Mai dulce-i spânzurătoarea! Nu mai aştepta-n zadar!...

(În acest interval Sbierea, zărind capătul pungii ieşit
din cămaşa lui Răzvan, se pipăie cu-ngrijire la chimir.)

BAŞOTĂ

Pentru cea dintâi greşeală, moartea ştreangului e mare...
Slujitori, acum deodată... duceţi-mi-l la-nchisoare.

SBIEREA

(smulgând punga din sânul lui Răzvan)

Sacul meu, jupân vătave! Iată-l, săculeţul meu!

(Se pune a număra banii.)

BAŞOTĂ

Cum? Aşa să fie oare? L-ai furat? Tu?

RĂZVAN

Ba nu eu.

TÂRGOVEŢUL I

Ţiganul la mal se-neacă!

TÂRGOVEŢUL II

Ţiganul îşi dete-n petec!

TÂRGOVEŢUL III

Zi că-i un ţigan, şi pace!

TÂRGOVEŢELE

Un ticălos! Un besmetec!

SBIEREA

Fost-au douăzeci de galbeni... Numai nouăspreci mai sînt!...
Unde-i unui? unul? unul... Daţi-mi-l de sub pământ!

BAŞOTĂ

Unde-i galbenul, ţigane?

SBIEREA

Un gălbănaş, rupt din soare,
Strălucitor, fără gaură, ferecat... M-auzi tu oare?

BAŞOTĂ

De ce nu răspunzi, ţigane?

SBIEREA

De ce mă nenoroceşti?

RĂZVAN

Apoi de!... Iartă, jupâne... Galbănu-ţi nu-l mai găseşti...
În locu-i va fi o pâine într-o colibă săracă...

SBIEREA

Eu nu te-nţeleg! Eu nu ştiu!... Scoate-mi-l din piatră seacă!

BAŞOTĂ

Ţiganul e prea obraznic. Am fost cu dânsul prea blând.
Slujitorilor, luaţi-l! Spânzuraţi-l mai curând!

SBIEREA

(apucând pe Başotă de mână)

Mai stai, jupâne vătave! Nu te grăbi! Mai aşteaptă...
Spânzură-l, dar mai-nainte fă-mi o judecată dreaptă.

BAŞOTĂ

Ciudat, boierule dragă! Apoi ce-ţi pot face eu?

SBIEREA

Cum ce? Vreau sfânta dreptate!... Cum ce? Dă-mi galbănul meu!...
Uitat-ai pravila ţării? Obicei? Canoane? Lege?

DASCĂLUL

În ce guri încape legea!

SBIEREA

În gura mea, se-nţelege!...
Ascultă, jupân vătave... Nu mă lăsa păgubaş!...
Sau ţiganul să-mi întoarcă acel galbăn... gălbănaş...
Ori de nu, atunci, jupâne, stăpânul să mi-l plătească...
Astfel este obiceiul, pravila moldovenească...

BAŞOTĂ

Al cui eşti tu, măi ţigane? Cine e stăpânul tău?

RĂZVAN

Sunt ţigan iertat, jupâne: ţiganul lui Dumnezeu!

SBIEREA

Iertat? cu atât mai bine! Dup-a legii glăsuire,
Băiatul mi se cuvine în loc de despăgubire,
Aşa-i, jupâne vătave!... Pravila zice curat:
Furul să se dea acelui de la care a furat.
Dă-mi-l rob.

RĂZVAN

Eu rob?

SBIEREA

Vezi bine!

BAŞOTĂ

Adecă, oricum să fie,
Vrei, boierule, să-l capeţi jidoveşte în robie.
Ştii c-un ţigan, chiar de laie, se plăteşte orişicând
Peste douăzeci de taleri, pe când ăsta nu-i de rând:
E frumos şi ştie carte...

SBIEREA

Ştie carte?

BAŞOTĂ

Foarte bine.

SBIEREA

Tocmai aşa rob îmi trebui. Este tocmai pentru mine.
Îmi va ţine catastişe, socoteli şi daraveri.
Dă-mi-l după legea ţării...

DASCĂLUL

Cea făcută de boieri!

SBIEREA

Nu ştiu de cine-i făcută, dar ştiu că-i foarte cu cale.

BAŞOTĂ

Atuncea se schimbă treaba... Să-ţi spui verde dumitale
C-aş avea şi eu nevoie de-un ţigan aşa de rar.

Cam cutezător, cam ţanţoş, dar deştept şi cărturar.
Nu-nţeleg, nu pot pricepe şi nu vreau ca el să fie
Bună pradă pentru altul pe când îmi place şi mie...
Deci, ia-ţi galbănul din parte-mi, iar eu pe ţigan mi-l iau.

SBIEREA

Nu, jupâne! Niciodată! Nu, nu, nu! Nu vreau! Nu vreau!...
Vinovatul să-mi plătească! Nu altul! Nu orişicare!

BAŞOTĂ

Boierule! Ştii prea bine, cine-i vătavul cel mare!...

SBIEREA

Dec! Şi eu la visterie fost-am ftori-cămăraş!

BAŞOTĂ

Boierule! Află dară că postelnicul mi-e naş...

SBIEREA

Dar apoi şi eu, jupâne, cu logofătul sunt rudă...

BAŞOTĂ

Boierule! Nu m-aprinde!... Mă faci să plesnesc de ciudă!...

SBIEREA

Plesneşte. Eu nu te-mpiedic... Dar ţiganu-i tot al meu!...

BAŞOTĂ

Boierule! Taci din gură, căci mă jur că eu... eu... eu...

RĂZVAN

(către popor)

Câinii osul ca s-apuce, corbii stârvul ca să-mpartă,
Boierii ca să robească, unii cu alţii se ceartă!...

TÂRGOVEŢUL I

Se-nţelege!

TOŢI

Aşa este!

SBIEREA

Îi vezi, jupâne vătav!
Taie-i pe toţi! Nimiceşte mojicimea cu nărav!
Dar pe ţigan dă-mi-l mie.

RĂZVAN

Staţi, boieri! Vorba-i degeabă!
Nu me-ţi robi voi pe mine! Nu me-ţi robi! Mai degrabă
Veţi pune-n lanţuri furtuna, cu tunete şi cu ploi,
Decât s-ajung eu vreodată rob la unul dintre voi!...
Jupâne! Eu cer osânda. Spânzurătoarea m-aşteaptă.
Mi-am bătut joc de domnie: e cea mai groaznică faptă!...
Cineva poate să râză de sfinţi şi de Dumnezeu,
Dar de vodă, nu... Ei, bine! Dă-mi, jupâne, ştreangul meu!

BAŞOTĂ

Slujitorilor! Luaţi-l!... Ba nu!...

(Lui Sbierea la o parte)

Boierule dragă,
Uită cearta, căci, pe cinste, am glumit, a fost o şagă,
Un nimic. Dumneata, frate, cu logofătul eşti neam,
Şi chiar la logofeţie eu o judecată am
Cu nişte răzaşi... Un petic... Nu-i tocmai o treabă mare...
Mă-nţelegi... Să fim prieteni... O pricină de hotare...

(Se strâng de mâini cu căldură.)

RĂZVAN

Ce mai aşteptaţi voi dară? Ce staţi? Ce vă mai gândiţi?...
Călăi ce pe robi ucideţi, pe cei slobozi îi robiţi!

TOŢI

Are dreptate ţiganul! Ţiganul are dreptate!

BAŞOTĂ

Slujitori! Daţi-mi afară toate gurile căscate!

(Slujitorii gonesc poporul,
care se depărtează cu nemulţumire.)

TÂRGOVEŢUL I

Lasă-mă, jupân vătave, să văz cioroi spânzurat!

CEILALŢI

Şi eu! Şi eu!...

BAŞOTĂ

Ba la naiba!

SBIEREA

Afară de la mezat!

BAŞOTĂ

Aşa-i! Acum suntem singuri! Nimeni nu-mi mai stă la spate,
Ca să strige că-i cu cale sau că nu este dreptate...
Slujitorilor, la lucru!... Apucaţi-l pe ţigan!

RĂZVAN

(lăsându-se în mâinile slujitorilor)

Mă dau eu singur, jupâne.

BAŞOTĂ

Treaba merge găitan.
Legaţi-mi-l şi duceţi-l...

RĂZVAN

Întins la spânzurătoare!
Omul om, să fie slobod; decât rob, mai bine moare;
Ş-apoi moartea-i înviere pentru cel dispreţuit!

SBIEREA

Aleu! Vorbeşte-ntr-aiurea... Necum să fi-nnebunit!...

BAŞOTĂ

Prietene! Ia-ţi ţiganul, şi nu uita mai cu samă
Pricina cea de hotare...

RĂZVAN

(zbuciumându-se cu desperare)

Unde eşti, o! mamă! mamă!

CÂNTUL II

RĂZBUNAREA

„Ţiganul şi clăcaşul
Au fost gândirea mea;
Stăpânul, arendaşul
Şi legea lor cea grea...“

C. Bolliac

FEŢELE:

RĂZVAN, căpitan de haiduci
RĂZAŞUL } ceauşi de haiduci
VULPOI } ceauşi de haiduci
VĂSCAN GANEA, boier
VIDRA, nepoata vornicului Moţoc
SBIEREA
MOŞ TĂNASE
HOŢUL I
HOŢUL II
HOŢUL III
CIOBANUL
HAIDUCI

Un crâng în codrul Orheiului în Basarabia.
În fund, un pârău. Mai încoace, un trunchi răsturnat.
În laturi, stânci.

HOŢUL I

Ian să-mi spuneţi: ce să facem ca să mai scurtăm din vreme?

HOŢUL II

Face-vom ce face frunza când prin codru vântul geme;
Ori vom face ca izvorul, când aruncă spuma lui,
Scăpărând argint din undă, pe verdeaţa crângului;
Sau să facem ca securea, când fieru-n copaci loveşte,
Iar copaciul nu se lasă, luptându-se bărbăteşte;
Frunza, securea, izvorul, toate ne cântă cu dor:
Să cântăm şi noi ca frunză, ca secure, ca izvor!

HOŢUL III

Cântecul să fie freamăt, troscot, şoaptă, toate-ntr-una;
Blând ca sărutarea mumei, crunt şi groaznic ca furtuna!

HOŢUL I

Să cânte Răzaşul dară!

RĂZAŞUL
(oftând)

De ce nu, de-aş avea cui,
Ştergându-mi plânsul cu plânsul, cum se scoate cui prin cui!...
Dar ce zic! Nu sunt eu numai care suferă şi plânge;
N-oi fi singur eu în care doina-mi cugetul va frânge;
Tot ca mine varsă lacrimi, despuiaţi şi nevoiaşi,
Toţi acei ce-n ţara noastră se mândresc a fi răzaşi,
Păstrând, ca o moaşte sfântă, hrisoave, peceţi, urice.
Putrezite de vechime şi-n care cu fală se zice
Că, scăldându-se în sânge, moşii şi strămoşii lor
Au câştigat ca răsplată câte-o brazdă de ogor!...
Tune, fulgere, trăsnească, cu potopul şi pojarul!
Mult mare mi-este mânia! Mi-este mare mult amarul!

HOŢUL I

Eu am auzit, bădiţă, c-adică şi la munteni
Ar fi răzaşi ca ş-ai noştri, numiţi acolo moşneni...

HOŢUL II

Sunt şi-n Ardeal, măi fârtate; ba şi-n Ţara Ungurească;
Le zice chineji, dar este chiar o breaslă răzăşească.

RĂZAŞUL

Apoi oriunde să fie, tot o soartă, tot un drac!
Tot vecinii mi-i înşeală, tot vecinii mi-i dezbrac;
Vecini de cei cu putere, cu căftane daurite,
Numai fir, numai mătasă, numai cu samur blănite;
Vecini dintr-aceia care, c-o-mbrâncire, c-un cuvânt,
Satul întreg plin de viaţă mi-l prefac într-un mormânt!
Vecini dintre care acuma, de-i văz în cale-mi, îi spintec,
Şi hohotesc spintecându-i...

HOŢUL III

Dar tu ai uitat de cântec.

RĂZAŞUL

Ba n-am uitat. Vrut-am numai sângele-mi să-l pui în joc,
Ş-astfel, pomenind trecutul, să pot cânta mai cu foc.

(Îşi drege glasul, îşi apasă cuşma pe frunte şi cântă.)

Frunză verde de sălcie,
Bat-o scârba răzăşie!
Eu credeam că-i boierie,
Şi-i curată calicie!
Ani întregi m-am judecat,
Sănătatea mi-am mâncat,
Şi nimic n-am câştigat.
Eu umblam la judecată,
Copiii-mi plângeau pe vatră,
Nevasta-mi era uitată!
Dar acuma Dumnezeu
A făcut pe gândul meu,
Ca să-mi mai răzbun şi eu!
Pentru dalba haiducie

Pentru mândra voinicie,
M-am lăsat de răzăşie,
Ş-am ales judecători
Cei stejari nestrâmbători,
Ca să-mi fie frăţiori!

TOŢI

Numai codruleţul drag
Dă dreptate la sărac!
Numai arcul după spate
Dă săracului dreptate!

HOŢUL I

Zi, Răzaşule,-nainte! Zi-nainte! Nu mai sta!
Că să ştiu că piere lumea, tot cu drag te-aş asculta!

HOŢUL II

Zi-nainte! Zi-nainte! Să te-auză sfântul soare!

HOŢUL III

Uf, uf, uf! Rău mă frământă! Mi-e şi cald, mi-e şi răcoare!

RĂZAŞUL

(ia arcul în mână şi cântă)

Frunză verde lemn sucit,
Şi de când m-am haiducit,
Dragu-mi-i drumul cotit
Şi de umbr-acoperit.
Când văz pe ciocoi viind,
Mă fac broască la pământ,
Îmi aşez săgeata-n vânt
Şi mi-l iau la căutare,
De la cap pân' la picioare,
Fără ah, fără cruţare!
Şi chitesc, şi socotesc,
Şi cuget, şi mă gândesc,
Pe unde să-l nemeresc:
La retezul părului,
Din dosul işlicului,
Unde-i greu ciocoiului!

TOŢI

Las' să moară ca un câne,
Că mult te-a căznit pe tine!
Las' să moară ca o fiară,
Că mult geme biata ţară!...

(Se arată, trecând puntea pârăului, Ganea şi Ciobanul.)

HOŢUL I

Un boier aice-n codru!

CEILALŢI

(apucând armele)

Un căftan... Suntem trădaţi!

CIOBANUL

Liniştiţi-vă, că doară ne cunoaştem, măi fârtaţi!
Eu vi-l aduc pe credinţă: eu vi-s chezaş şi povaţă;
Voi aveţi lipsă de galbeni, el are lipsă de braţă...

GANEA

Care-i căpitanul vostru?

RĂZVAN

(ieşind dintre tufe)

Ce-ţi trebuie? Ce pofteşti?

GANEA

Pe căpitan...

RĂZVAN

Căpitanul?... sunt eu; dar tu cine eşti?

GANEA

Dumneata? Să fie oare? Sabia cea de văpaie,
De care tremură ţara?

RĂZVAN

Numai pe cei răi îi taie.

GANEA

Dumneata Răzvan?

RĂZVAN

Ei bine, ştii acuma cine-s eu;
Spune-mi dar şi tu, jupâne, cum se cheamă ciocul tău?

GANEA

Nu-i vorba de nume...

CIOBANUL

Lasă! ţi-oi spune eu, căpitane,
Din botez Văscan îi zice, iar după poreclă Gane:
Feciorul lui Osip Gane, ce fusese căminar...

GANEA

Eu n-am venit în pădure ca să vorbim în zadar.
Lucrul care mă zoreşte trebui isprăvit îndată...
Nu-ncape nici o zăbavă... Aflã că iubesc o fată...

RĂZVAN

Atunci du-te la vreun popă dintre cei ce pentr-un zlot
Cunună soră cu frate şi mătuşă cu nepot!
N-ai ce căta pe la mine,
Preoţit de cruda soarte
Ca să cunun alde tine
Numai cu duhul de moarte!
Aşadar pleacă, jupâne; pleacă, vesel c-ai scăpat...
Însă de-ai venit aice cu vreun scop înveninat...

(pune mâna pe pumnal.)

CIOBANUL

Nu-l speria, căpitane... Boierii sunt slabi la fire:
Braţul, haina, mintea, faţa, inima, totu-i subţire.

RĂZVAN

Urmează-ţi vorba, jupâne. Te-ascult...

GANEA

Apoi îţi spuneam
C-am îndrăgit pe-oarecine, fireşte fată de neam;
Din nefericire, totuşi, ea n-are mamă, nici tată,

Ş-unchiu-său vrea să-i răpească moştenirea cea bogată,
Luându-şi de gând s-o-nchiză călugăriţă la schit!...
O faptă nelegiuită! Un lucru nepilduit!

RĂZVAN

Sărmana?... Dar zestrea-i mare?...

CIOBANUL

Avuţii nenumărate!...

RĂZVAN

Sărmana!... Mori după dânsa?

CIOBANUL

Lângă Nistru patru sate!...

GANEA

(dând lui Răzvan o pungă)

Iată trei sute de galbeni. Alţi trei sute, negreşit,
O să-ţi aducă ciobanul, după lucrul săvârşit...

RĂZVAN

Cum o cheamă pe sărmana?... Pe iubita cea bogată?

GANEA

Nu-i vorbă...

CIOBANUL

O cheamă Vidra... Ştii?... A lui Moţoc nepoată...
Şi cin-oare n-o cunoaşte!

RĂZVAN

Da! Am auzit şi eu...

HOŢUL I

Un fătoi ce călăreşte şi-mpuşcă chiar ca un zmeu.
Într-o zi am întâlnit-o alergând la vânătoare...
E voinică, n-am ce zice! Şi-i frumoasă ca o floare...

RĂZAŞUL

Ştiut! După ce-i din osul acelui vornic Moţoc,
De care Moldova-ntreagă mi se temea ca de foc!

GANEA

Căpitane! Noi în vorbe pierdem vremea fără treabă...

RĂZVAN

Se-nţelege! Tu ai sete s-apuci zestrea mai în grabă...
Spune-mi însă mai-nainte, pentru banii ce ne-ai dat,
Ce fel de marfă anume să-ţi dea codru-ntunecat?

GANEA

Chiar acuma, căpitane, zece călăraşi în silă
Târăsc la călugărie pe nefericea copilă...
Mănăstirea nu-i departe... S-o smulgi din mâinile lor...
Dă-mi-o mie...

RĂZVAN

Te iubeşte?

CIOBANUL

Aşa! Nu-i ceva uşor!
Vidra-i o fată semeaţă, bâcsită cu fudulie,
Care n-o să bage-n samă nici chiar pe sfântul Ilie!...
Să iubească pe jupânul? Dec! Să-şi pună pofta-n cui...
Boierul ştiu c-o iubeşte, dar nu ea pe dumnealui...

GANEA

După cununie, lasă! şi iubirea o să vie...
Dar grăbeşte, căpitane...

RĂZVAN

Aşa-i! După cununie!
Adevărat. Eu uitasem c-asta-i lege pe la voi:
Numai zestrea înainte, iar iubirea mai apoi!...
Mai apoi? Ba nu! Iubirea nu mai vine niciodată,
Unde dintre două inimi, una-i boarfă cumpărată!...
Dar, mai în sfârşit, ce-mi pasă!...

CIOBANUL

Curat aşa zic şi eu:
De nu se iubesc boierii, pentru dânşii e mai rău.

RĂZVAN

Băieţi! Mergeţi cu jupânul. Aţi auzit ce pofteşte.
Simbria-i destul de bună: faceţi treaba voiniceşte...

CIOBANUL

Sănătate, căpitane!...

GANEA

Niciodată n-oi uita
Slujbuliţa cea frumoasă ce-o mi-i face dumneata,
Şi-ţi făgăduiesc pe cinste că dacă din întâmplare
Vei fi prins de cărmuire, te scap eu din supărare:
Sunt cumnat cu părcălabul, iar vornicii amândoi
Mi-s cam rude de departe...

RĂZVAN

Ciocoii sunt tot ciocoi!

(Către Răzaşul, care vrea să plece cu ceilalţi.)

Răzaşule! mai aşteaptă...

RĂZAŞUL

Porunceşte!

RĂZVAN

(luându-l deoparte)

Cată bine.
De-i pricepe că miroasă...

RĂZAŞUL

A trădare? Las' pe mine!

RĂZVAN

Dar nu v-atingeţi de Vidra... E femeie.

RĂZAŞUL

Chiar să vrei,
Răzaşul nu se pogoară la bătaie cu femei!

(Ganea, Ciobanul şi haiducii ies.)

RĂZVAN

Femeie!... Precum pojarul se naşte dintr-o scânteie,
Aşa m-aprinde pe mine ciudata vorbă: femeie!...
Femeie! De când pe dânsa o făcuse Dumnezeu,
El nu mai face nimica, fermecat de lucrul său,
Şi privind cu mulţumire la lumea cea zâmbitoare,
Zice: eu sunt rădăcină, dar femeia este floare!...
Femeie!... Şi totuşi, omul, de lăcomie târât,
Iubeşte nu pe femeie, ci auru-i cântărit!...
Pentru dânsul e femeie moşia cea măsurată,
O sculă preţeluită sau o pungă numărată!...

(Se aude afară glas strigând: „Răzvan! Răzvan!!“)

Mă cheamă!... Cine să fie...

TĂNASE

(arătându-se dintr-o parte)

A! Iată că te-am găsit!

RĂZVAN

Stai! Tu eşti... Mi-aduc aminte... Eşti acel nenorocit
Carele la Iaşi pe poduri oboseai strigând „jupâne“,
Pân’ să capeţi o lescaie sau o fărâmă de pâne!...
Te cunosc, deşi de-atuncea trecut-a un veac întreg:
Trei ani cumpliţi de robie...

TĂNASE

Robie? Nu te-nţeleg!
Te ştiam slobod, băiete; sprinten ca o rândunică;
Bătându-ţi joc de necazuri... Zău! Nu mai pricep nimică...

RĂZVAN

Da! O robie de spaimă, cum numai duhul cel rău,
De-ar putea să biruiască, ar robi pe Dumnezeu!

Fost-am şerb, fost-am în lanţuri, ş-acum inima-mi suspină
Întâlnindu-te pe tine, căci tu, tu ai fost pricină!...

TĂNASE

Eu?

RĂZVAN

Tu, moşule! Tu singur! Asta-n veci eu n-oi uita...
Ş-apoi iată-mă-s în codru, haiducind din vina ta;
Şi mâini, de-mi va fi ursita să mor pe spânzurătoare,
Ţi-o voi datora tot ţie...

TĂNASE

(făcând semnul crucii)

Poznă!... Nu glumeşti tu oare?...
Să ştiu c-aşa-i adevărul, o clipă n-aş zăbovi,
Dându-ţi pieptul meu drept ţintă, să te poftesc a lovi...

RĂZVAN

Tu! da, tu eşti o unealtă a puterii fără nume,
Care ţese nevăzută toate lucrurile-n lume,
Astfel c-ades muritorul, bun ca blândul mieluşel,
Face rele peste rele, făr' s-o ştie singur el!...

TĂNASE

Dar ce spui?...

RĂZVAN

Ţi-aduci aminte nenorocita de pungă,
Din care luaşi un galbăn, zicându-mi c-o să-ţi ajungă,
Că sunt mulţi sărmani în ţară, că nu-ţi place de prisos,
Pe când se zbuciumă fraţii, simţind cuţitul la os?...
Moşule! Făcând aceasta, puteai să prevezi tu oare
C-o să mă cufunzi pe mine în robia-ngrozitoare?...
Ei bine! căzut în fiare pentr-un galbăn ce-a lipsit,
De primeai tu punga-întreagă, eu scăpam nepedepsit!...
Ha, ha, ha! Ş-apoi mai strige căpăţânele-nţelepte
C-omul ştie tot ce face, ştie tot ce-o să-l aştepte,
Uitând c-un flutur de seară, ce trece repede-n zbor,
Este-n stare să răstoarne toată prevederea lor!...

O faptă cât de frumoasă, ca o floare cu otravă,
Tăinuieşte câteodată pieirea cea mai grozavă!...
În sfârşit, tu eşti pricină!...

TĂNASE

Dar de ce, copilul meu,
Să nu mă veşteşti în clipă, lăsându-mă-n locul tău
Însuşi eu să-ncarc robia pe căruntețile mele.
Şi scăpându-te pe tine, să port lanţuri cât de grele?...
Un ţigan ce miluieşte pe-un neputincios bătrân,
Zică tot ce-i place lumea, este chiar ca ş-un român...

RĂZVAN

Haide! Ce-a fost se trecuse... Spune-mi acuma, iubite,
De ce-ţi târăşti tu la codru oasele cele-nvechite?
Cum de ţi-ai lăsat copiii?

TĂNASE

Ba copiii m-au lăsat.

RĂZVAN

Te-au lăsat? Nu-mi vine-a crede!...

TĂNASE

Săracii au răposat.
În ţara noastră cea mare şi bogată, măi băiete,
Sunt români ce pier de foame! Sunt români ce mor de sete!...
Astfel în toată Moldova, păcătosului Tănas
Nici un sprijin, nici un razăm, nici un scut n-a mai rămas,
Decât numai să-şi însemne pieptul cu cea sfântă cruce
Şi zicându-şi „Doamne-ajută!“ calea codrului s-apuce;
Căci de-o bucată de vreme, cerşitorind pe maidan,
Auzeam mereu tot vorbe de căpitanul Răzvan...

RĂZVAN

Cum? La Iaşi?...

TĂNASE

La Iaşi, băiete, se vorbeşte despre tine
Felurite verzi ş-uscate, câte nici în cap nu-ţi vine!

Unii te laudă foarte, ca pe-un strălucit viteaz;
Alţii, adică boierii, te sfâşie cu năcaz;
Iar ţiganii tăi... iertare! O să-mi pui lacăt la limbă,
C-alta orice i-aş mai face, degeaba! tot nu se schimbă!...

RĂZVAN

Zi, moşule! Zi-nainte... Eu nu mă supăr de loc.

TĂNASE

Ei bine, ţiganii zbiară că tu eşti al lor proroc:
Tu o să-i scoţi din cătuşe, tu o să-i speli de păcate,
În tine-i toată nădejdea, fără tine nu-i dreptate;
O nebună de ţigancă le-a spus c-a visat prin somn
Că tu o s-ajungi odată nu numai jude, ci domn!...

RĂZVAN

Ciudat!

TĂNASE

O blestemăţie! Auzi cine să domnească!
Însuşi dracul nu croieşte minciună mai ţigănească.
Dar nu-i vorba de ţigancă... Apoi precum îţi spusei,
Rămânând singur în lume, fără copilaşii mei,
Fără milă şi-ndurare, fără căpătâi şi vatră,
Mai rău decât chiar ţiganii ce colindează cu şatră,
M-am pus pe gânduri, băiete; gânditu-m-am, răzgândit,
Ş-acum iată-mă-s aicea, bucuros că te-am găsit...
Nu căta că-s vechi de zile: în tinereţele mele
M-am bătut cu multe litfe, care de care mai rele,
Ba leşi, ba păgâni, ba unguri, ba frânci de ai lui Despot.
Şi ce-am învăţat atuncea n-am uitat încă de tot...
Mă vezi prăpădit, dar altfel această mână secată
Tot ar mai putea trimite duşmanului o săgeată...
Decât să mor în oraşe de cruzimea celor răi,
Mai bine voi în pădure prin mine să piară ei!...
O fiinţă cât de slabă sporeşte când îşi răzbună.
Încearcă-mă şi pe mine... Sunt haiduc şi pace bună!

RĂZVAN

Aşa te vreau, moş Tănase! Ş-o să vezi peste puţin
C-oraşu-i o lighioană şi numai codru-i creştin...
În oraş totu-i robie; cel mai mic şi cel mai mare,
Toţi ca unul poartă lanţuri, toţi ca unul gem în fiare;
Fiecare slugăreşte, şi nici unul nu-i stăpân;
Însuşi domnul cu ruşine pleacă fruntea la păgân!...
Pe când aicea stejarul lângă buruiană creşte,
Dar fie cât de puternic, el pe dânsa n-o robeşte;
Iar sălbatecele fiare, ce flămânde rătăcesc,
Omoară sărmana jertfă pe care mi-o nimeresc,
Dar n-o-njură cu năpaste, ca fiara cea omenească,
Care prada-i n-o ucide şi n-o iartă să trăiască!...
În oraş totul se-ngroapă şi putrezeşte de viu
În locuinţa-i îngustă şi rece ca un sicriu,
Unde suflarea se curmă, unde văzduhul lipseşte,
Unde cărămidă, lespezi, lut şi piatră te-nvăleşte;
Pe când aicea verdeaţa ne ţine loc de păreţi,
Ne-acopere numai frunza şi numai cerul măreţ,
Iar jos s-aşterne covorul, văpsit cu mii de văpsele,
Ce singură firea-l ţese din ierburi şi floricele!...
Lumea totuşi de departe ne numeşte cu fiori
Ucigaşi, împuşcă-n-lună, hoţi, tâlhari, omorâtori...
O, nu, moşule! Nu crede! Aşa fost-a totdauna
Că de cel gonit se leagă clevetirea şi minciuna,
Precum muşchiul se lăţeşte pe-un copaci pe care-l tai,
Şi nu-l lasă pân' ce viermii nu-l prefac în putregai!
Săracul ţăran ce-şi pierde vitişoarele sau plugul,
Robul osândit ce fuge, blestemând biciul şi jugul,
Toţi cei slabi, izbiţi de soartă, de nevoi înconjuraţi,
Află-n codru mângâiere şi ne dau nume de fraţi.
Când priveşti Moldova-ntreagă părăsită-n jaf şi-n silă,
Pe cei buni în neputinţă, pe cei răi fără de milă,
Veneticul şi păgânul, cel de neam şi cel bogat,
Numai ei având dreptate şi la vodă şi la sfat,
Căciuliţi de toată lumea, fără grijă de nimică...
O! Atunce-ţi pare bine când deodată se ridică
Spaima de haiduci în ţară, născuţi din al ţării chin,
Precum o durere crudă naşte-n piept câte-un suspin!

TĂNASE

Urmează, frate Răzvane! Mai vorbeşte! Mai vorbeşte!...
Focul cuvintelor tale m-alină, mă răcoreşte!
Sunt vorbe de sus, băiete, iar nu de-un om pământean...
O, Doamne! Să iasă tocmai dintr-o gură de ţigan!...

VULPOI

(de departe)

Căpitane! Căpitane!

RĂZVAN

Ce este?

VULPOI

(târând după dânsul pe Sbierea)

O caracudă!
Am pescuit-o acuma pe-uscat fără multă trudă...

RĂZVAN

Sbierea? În mâinile mele?

SBIEREA

Chiar Răzvan!... Vai!... Sunt topit!...

TĂNASE

Te cunosc şi eu prea bine!

SBIEREA

(căzând în genunchi)

Şi dumneata?... Am murit!...
Sfinte Petre!... Sfântă Ana!... Mucenice Spiridoane!...
Scăpaţi-mă de pieire!... O să vă dau trei icoane,
Tot d-aramă poleită cu aur... sau cu argint!...

VULPOI

Drace! Nu ştiam eu singur c-am pus mâna chiar pe-un sfânt!
L-am găsit în drum la stânga, într-o căruţă stricată;
De gras ce-l vezi, de departe mi se păru că-i o roată;
Dar fiindcă vrea să fugă, îi dădui un bobârnac,
Şi simţii atunci de-aproape că-n roată-i ascuns un sac.

Deci acuma, căpitane, poţi să-i dai răvaş la dracul,
Că tot ce-a fost bun într-însul nu mai este: iată sacul!...

SBIEREA

(frângându-şi mâinile)

Taleri trei mii patru sute cincizeci şi şepte ş-un ort!...
Sunt pierdut!... Preasfântă troiţă! Maică Precistă!... Sunt mort!...

TĂNASE

Daţi-mi cinevaşi o armă, căci poftesc cu pofta mare
Să-i număr, tot unul-unul, vreo zece mii pe spinare!

RĂZVAN

Eu ţigan, şi iată cine se laudă că-i român...
Fraţilor! Priviţi-l bine: eu sunt rob, dânsu-i ... stăpân!...

TOŢI

Stăpân?...

RĂZVAN

Boierule, scoală!... Nu-i frumos şi nu-i cu cale
Să-ngenunchezi dinaintea unui rob al dumitale.
Jupânului, ce-i cu dreptul d-a şedea chiar în divan,
Nu se cade să se plece de frica unui ţigan...
Scoală dar ca ş-altă dată, scuipă-mă şi pălmuieşte,
Că vodă nu-ţi cere sama, şi pravila nu te-opreşte!
Scoală dar ca ş-altă dată, şi pune pe-argaţii tăi
Ca să-mi dea şi dânşii palme, ca să mă scuipe şi ei!
Ţara-ntreagă nu-i a voastră?... Codru sau oraş, ce-ţi pasă?
Oricând ş-oriunde, jupâne, sunteţi tot la voi acasă!...

(Sosesc Vidra, Ganea, Răzaşul şi ceilalţi hoţi.)

RĂZAŞUL

Căpitane! Îţi aducem pe nepoata lui Moţoc,
E cam cu nărav ciocoaica: n-o auzi vorbind de loc...

VULPOI

Bre! Ce de mai boierime! Doi jupâni ş-o jupâneasă!

HOŢUL I

Parcă-i la Curtea domnească!

HOŢUL II

O adunare aleasă!

RĂZAŞUL

(privind la Sbierea)

Haida-de! Dar ăsta cine-i?... De când maica m-a făcut,
N-am întâlnit niciodată om mai pocit şi mai slut!

HOŢUL I

O gadină!

HOŢUL II

O şopârlă!

HOŢUL III

O năpârcă-nveninată.

RĂZVAN

Tăcere! Să fiţi cu toţii martori la o judecată.
Ăst boier, pe care-acuma îl vedeţi îngenuncheat
Şi care la Iaşi se plimbă mândru ca un împărat...

SBIEREA

Nu, nu, nu...

VULPOI

Taci, caracudă!

RĂZVAN

Ăst boier prin răutate
Întrece gadini, şopârle şi năpârci înveninate...
Ca painjenul ce ţese pe furiş vicleanu-i ciur,
Şi-l întinde, şi-l anină, şi-l acaţă pe-mprejur,
Şi drept din mijloc pândeşte, pironit în neclintire,
Aşteptând să-i intre gâza în capcana-i cea subţire,
Apoi lacom se repede, bucuros c-a înşelat,
Ş-o tot rumpe, ş-o tot vâră în stomahu-i desfundat,

Şi iar îşi cârpeşte ciurul, şi iar la pândă s-aşază,
Şi iar ocheşte-n tăcere, nouă pradă să-i mai cază...
Astfel şi boierul ăsta e painjenul sătul,
Gata să-şi mai dreagă cursa, tot strigând că nu-i destul!

SBIEREA

Nu, nu...

VULPOI

Taci, că te ia naiba!

HOŢUL I

Nici iadul n-o să-l primească!

RĂZVAN

Însă din jertfele sale, nu-i alta ca să-l urască
Cu furie mai cumplită, cu foc mai înverşunat,
De cum Răzvan îl urăşte, setos de-a fi răzbunat!
Pentr-un galben, ce pe drumuri l-am găsit pe neaşteptate,
El, cu pravila-i în mână şi pe buză-i cu dreptate,
Mă ia rob... rob pentr-un galben şi mă face nevăzut
Într-un beci, de mucezeală în mocirlă prefăcut,
Unde mă legăse-n zgardă, ca pe-un câine-n bătătură...
Îl urăsc cu cea mai cruntă şi nepovestită ură!...

(Vidra face o mişcare de groază.)

TĂNASE

Răzbunare! Răzbunare!

HOŢII

Furcă!

RĂZVAN

Da! voiesc şi eu
Să-mi răzbun; dar moartea-n furcă i-ar fi prea puţin...

SBIEREA

(căzând jos)

Valeu!

RĂZVAN

Cruce, ţeapă, glonţ, săgeată... Nu-i destulă răzbunare!
Vreau o altfel de pedeapsă: o pedeapsă şi mai mare...

RĂZAŞUL

Căpitane! Ian sfârşeşte! Că decât să mai aştept,
Mai bine-acum dintr-o dată să-i înfig măciuca-n piept!

RĂZVAN

Măi Vulpoiule, ridică-l!...

SBIEREA

(când îl scoală Vulpoi)

Vai mie!... Răzvane frate!...
Mă jur c-am lăsat acasă catastişe ne-ncheiate...
Iartă-mă!... Tocmai pe tocmai!... Fost-ai rob, te iert şi eu...
De vrei, îţi voi da ş-un zapis... Martur mi-este Dumnezeu!...

RĂZVAN

Vulpoiule, du-l din codru! Scoate-mi-l pân' la răspânte,
Arată-i drumul cel mare şi zi-i aceste cuvinte:
Iată dreapta, iată stânga, iată jos şi iată sus;
Alege la deal, la vale, la răsărit, la apus;
Răzvan te-avusese-n palmă, şi numai c-un semn de mână
Ar fi putut să te facă praf, pulbere şi ţărână...
Totuşi, uite! Nu-ţi lipseşte nici un fir din perii tăi...
Să trăiască codrul verde!... Pleacă slobod unde vrei...

(Vidra e foarte mişcată.)

TĂNASE

Cum? îl ierţi? Îl laşi să scape?...

RĂZAŞUL

Căpitane! Mi se pare
Că tu-ţi cam petreci cu glume ş-ai uitat de răzbunare!

RĂZVAN

Răzbunarea cea mai crudă este când duşmanul tău
E silit a recunoaşte că eşti bun şi dânsu-i rău!...

RĂZAŞUL

Astea nu se trec la mine! Doară nu-s o fată mare,
Ca să cred că răzbunarea nu-i decât o sărutare!...
Noi l-am prins, al nostru-i dară, al codrului, nu-i al tău!
Nu-l iert eu, bată-l să-l bată!...

VULPOI

Şi nici eu nu-l iert!

HOŢUL I

Nici eu!

HOŢUL II

Bagă sama, căpitane! Noi nu te-am ales pe tine
Ca să te pupi cu boierii şi să ne dai de ruşine!

O VOCE

Ţiganul se prea gurguţă!

ALTĂ VOCE

Se cunoaşte că-i ţigan!

MAI MULTE VOCI

Ţigan! Chiar ţigan!...

RĂZVAN

Ţiganul nu mai este căpitan!

(Scoate din brâu o bardă poleită.)

Când voi m-aţi pus peste codru, dându-mi în mână securea,
Juratu-mi-aţi să m-asculte lunca, drumul şi pădurea.
Iată barda ce-a pătat-o jurământul cel viclean;
Daţi-o unui alt mai vrednic, care nu va fi ţigan!
Puneţi dintre voi pe-acela care-i meşter să vă-nveţe
A năvăli-n slăbiciune, a vă izbi-n bătrâneţe,
Sau pe-o singură furnică să daţi iurăş câte doi!
Aşa căpitan vă trebui, dar Răzvan nu-i pentru voi!

(Aruncă barda şi voieşte a ieşi.)

RĂZAŞUL

Haide, haide, căpitane! Te iuţeşti peste măsură!
Nu te pierdem noi pe tine pentru astă pocitură!

(Priveşte încruntat la Sbierea,
apoi ridică de jos securea şi o dă lui Răzvan.)

Iată barda, ia-ţi-o iarăşi, fă ce-ţi place, fă cum ştii...
Dar eu, unul... of, măicuţă!... l-aş tăia făşii-făşii!

VULPOI

Să trăiască căpitanul!

TOŢI

Căpitanul să trăiască!

TĂNASE

Da, da! Şi de ţigănie să nu se mai pomenească!

RĂZVAN

(către Sbierea)

Stăpâne, acuma pleacă!...

SBIEREA

Să plec?... Cum?... Adevărat!...
O, ce om! Ce piatră scumpă! Ce suflet de matostat!...
Dar fiindcă scapi de moarte pe-un creştin foarte cucernic,
O să te blagoslovească Dumnezeu atotputernic!...

RĂZVAN

Fugi, boierule, de-aice!... Fă-mi şi tu pe placul meu!...
Mi-e scârbă s-aud din gură-ţi numele lui Dumnezeu!

VULPOI

(împingând pe Sbierea)

Mişcă! Mişcă, caracudă!

SBIEREA

Ba nu... Mă rog! Fără pripă!...
Mai avem o socoteală... Numai un cuvânt... O clipă!...

Daţi-mi sacul meu!... Răzvane!... Nu mă sărăci de tot...
Taleri trei mii patru sute cincizeci şi şepte ş-un zlot!

(Iese ghiontit de Vulpoi.)

VIDRA

(înaintând şi întinzând mâna către Răzvan)

Aş fi mândră, căpitane, ca să strâng o mână, care
Nu voieşte să-şi răzbune decât numai prin iertare!...

RĂZVAN

Mâna mea?... Această mână, dezmierdată de cuţit,
Arsă de foc şi de vânturi, bătută necontenit,
Spălată de ploi şi grindini, aspră şi neagră din fire,
Cuteza-va ea s-atingă mâna-ţi albă şi subţire?...

VIDRA

De când oamenii din codru răpitu-m-au de pe drum,
N-am oftat, n-am zis o vorbă, fost-am mută pân-acum,
Oprind lacrima pe geană şi-necând în piept suspine,
Ca să nu pogor pe Vidra pân' la ei şi pân' la tine...
Dar nu-i pasăre pe lume să nu cânte mai cu dor,
Când ziua-i plină de soare şi cerul e fără nor;
Nu-i femeie să nu-şi simtă inima-i în tulburare,
Când s-aşterne dinainte-i luminând o faptă mare!...
Rob, ţigan, haiduc, de-oriunde soartea să te fi adus,
Un suflet c-al dumitale îşi va face loc în sus!

(Răzvan rămâne aţintit.)

TĂNASE

Aferim! Ce mai muiere! De-ar fi mulţi boieri ca tine...

GANEA

Ce faci, dragă jupâneasă? Cine-ar crede!... E ruşine!
Nepoata marelui vornic şi fiica unui spătar,
Dumneata să stai la vorbă... ce-njosire!... c-un tâlhar!...

RĂZAŞUL

Căpitane! Căpitane!... Fă-ţi cu mine o pomană:
Dă-mi voie măcar dintr-însul să-ţi fierb de prânz o tocană!

HOŢII

Da, da! Să-l tăiem îndată!...

RĂZAŞUL

Să-l bucăţim măruntel,
Ca să nu se mai cunoască de-a fost boier sau viţel!...

RĂZVAN

(ieşind din gândire)

Cum? De ce-i aşa urgie?... Lăsaţi-l în bună pace!...
El nu v-a făcut nimica...

RĂZAŞUL

Nu cumva! Iată ce-mi place!
Doar n-ai fost surd, căpitane!... Nu-l mai apăra-n zadar!...
Nu l-ai auzit tu singur că te numeşte tâlhar?...

RĂZVAN

Eu tâlhar?... dar cine-a zis-o?... Răzvan nu putea s-auză,
Căci simţirea-i se pierduse, rătăcindu-se pe-o buză
Din care sorbea cu-ncetul cuvinte ce-mi par mereu
Că tot încă sună, sună şi răsună-n jurul meu!
O, tu, femeie măreaţă! tu un înger! tu o zână!
Tu, ivire minunată ce-mi răsai ca o lumină!
Să te mai auz o dată că locul meu este sus...
Aşa c-ai spus-o? Mai spune-mi! Mai spune-mi încă!...

VIDRA

(cu sfială)

Am spus...

RĂZVAN

Ai spus!... Eu credeam că-n lume nu va fi nici o fiinţă
Ca să-şi cufunde privirea sub gunoi de umilinţă,
Pîn' la omul care-n viaţa-i n-a gustat de nicăiri
Decât dispreţ şi nemilă, batjocură şi loviri!...
Dar ştii tu oare puterea ce-o au cuvintele tale,
Luminându-mă cu raza străcurată jos în vale,
Unde de-ale nopţii umbre, sub un văl întunecos,

Ascundeau în adormire tot ce-i bun, tot ce-i frumos?...
Tu mi-ai dat o lume nouă, mi-ai deschis o nouă cale!
C-un cuvânt, c-o vorbă numai, cu suflarea gurii tale,
Ca domnul Hristos pe Lazăr tu din moarte m-ai sculat!...
Ce putere! Ce minune!...

RĂZAŞUL

Căpitanu-i fermecat!

RĂZVAN

Dar tu stai şi taci acuma?... Îţi pare rău dumitale
C-ai picurat o nădejde peste un noian de jale?
Poate-ţi mai aduci aminte cine eşti?... Ei bine, dar,
Nici eu n-o să uit atuncea că Răzvan e un tâlhar!

(Către Ganea.)

Sunt tâlhar!... Aşa-i, jupâne?... Ei, da! Sunt tâlhar! Fireşte!...
Am înţeles cum mă cheamă, ş-o să mă port tâlhăreşte...

(Aruncând jos o pungă.)

Na, boierule! Ia-ţi punga!...

GANEA

Ba nu! Ia-ţi-o dumneata...
Îţi mai datoresc trei sute... Crede-mă că n-oi uita...
Ciobanul o să-ţi aducă.

RĂZVAN

Nu-mi pasă de datorie!
Iată banii tăi, jupâne! Dă-mi o altfel de simbrie!...
O simbrie tâlhărească! Las' prin cântec să ţi-o spui:
Numai cântecul deschide cugetul haiducului!

P-un deal, p-un colnic,
Mergea un voinic,
Voinicul voinicilor
În ţara piticilor:
Cu faţa voinică
Ş-o inimă mică!
Lângă el mergea,
Şi la el privea,

Şi mereu ofta,
Poate că-l iubea,
O copilă dalbă
Cu galbeni în salbă
O dulce fetiţă
Cu flori în cosiţă,
Cu rai în guriţă!
Amândoi mergea,
Şi mergând grăia,
Şi grăind zâmbea,
Când iată
Deodată
Pe drum mi s-arată,
Stând în calea lor,
Vătavul haiducilor,
Căpitanul hoţilor,
Groaza veneticilor!
Şi cum mi s-arată,
Priveşte la fată,
O vede şi iată:
I se face milă
De biata copilă!
Şi zice apoi
Către cel ciocoi,
Către cel voinic,
Voinic de nimic:
Calea e a ta,
Mândra e a mea,
Şi de nu mi-o dai,
Hai la luptă, hai!...

(Vidra îşi pune mâna pe frunte.)

TĂNASE

Uf, uf, ce inimă mare! Păcat, zău, că nu-i creştin!...

GANEA

Eu nu-nţeleg, căpitane... Ce vrei? Ţi-oi plăti deplin...

RĂZAŞUL

Nu-nţelegi ce este lupta?

GANEA

Lupta?

RĂZAŞUL

Lupta voinicească:
Unul pe-altul să-mi apuce, ş-apoi să mi se trântească!

GANEA

Dar căpitanu-i mai tare... mai umăros... mai cu piept...
Lesne poate să mă bată... nu se cade... n-ar fi drept.

RĂZVAN

A! jupânului, pesemne, îi place lupta nemţeşte?
Daţi-i săbii dumisale; să-şi aleagă ce pofteşte!...
Pentru mine-i chiar totuna: ne vom bate cum va vrea;
De-oi muri nu-i mare treabă, iar de nu, Vidra-i a mea!

(Scoate paloşul, pe când Răzaşul dă pe al său lui Ganea.)

Apucă spata, jupâne!...

GANEA

(scoţând paloşul)

Din dragoste!

CIOBANUL

Patru sate!

RĂZVAN

(năvălind)

Apără-te!...

VIDRA

(descoperindu-şi faţa şi punându-se între amândoi)

Nu, Răzvane!... N-ai cu cine!... Nu te bate!...

CÂNTUL III

NEPOATA LUI MOŢOC

„Să nu te blăsteme cineva:
s-ajungi slugă la cai albi
şi stăpân femeie s-aibi!“

Anton Pann

FEŢELE:

RĂZVAN, ostaş leşesc
VIDRA, iubita lui
RĂZAŞUL } tovarăşii lui
VULPOI } tovarăşii lui
SBIEREA, prins în război
HATMANUL
CĂPITANI şi OSTAŞI LEŞEŞTI
MINSKI
PIOTROWSKI
ISCOADA MUSCĂLEASCĂ
OSTAŞUL I
OSTAŞUL II
OSTAŞUL III

O tabără leşească la marginile ţării muscăleşti:
corturi, tunuri, arme...

(Trei ostaşi, din care I şi II duc pe cel al treilea, greu rănit.)

OSTAŞUL I

Mulţi muscali ucis-ai oare?

OSTAŞUL II

Cu sabie?

OSTAŞUL I

Cu ce vrei?

OSTAŞUL II

Cu suliţa două sute şi cu paloşul vreo trei!
Opt sau nouă-zece sute... Poate şi mai mult!...

OSTAŞUL I

Desigur!

OSTAŞUL II

Dar tu?

OSTAŞUL I

N-am ucis nici unul. Nu-mi place. N-am vrut eu singur!...
Rănit-am însă vreo mie... Tu mă ştii că-s cam voinic:
Tot răni de cele mai grele, de la cap pân' la buric...

OSTAŞUL II

Vezi, aşa suntem noi, leşii!

OSTAŞUL I

Trăiască Ţara Leşească!
Muscalul, de-ar fi cu dracul, tot nu-i chip s-o biruiască!...

OSTAŞUL III

Of!... Eu mă sfârşesc cu zile... şi voi, ca nişte nebuni,
Când nu tremuraţi în tufe, vă desfătaţi în minciuni!...
Ah! duceţi-mă la doftor: încai moartea să mă scape...

(Câteşitrei ies la dreapta,
pe când la stânga se arată Minski şi Piotrowski.)

MINSKI

Uite, măi! Inima-n mine plesneşte, gata să crape!...
Sângele mi se ridică şi se suie în obraz
De ciudă, de-ntărâtare, de durere, de necaz!
Cum ţi se pare, iubite? într-o tabără crăiască,
Tocmai în mijlocul nostru şi-n ţara noastră leşească,
Un străin, o venitură, un om fără căpătâi,
Un nătărău din Moldova să fie tot cel dintâi?
Pe când eu zac la o parte, lăsat fără nici o treabă,
Uitat ca o jucărie, ca un copil, ca o babă!

PIOTROWSKI

Ce vrei! *Ut verum dicamus*[1], mărturiseşte şi tu
C-acest *vir valachus este strenuissimus...*[2]

MINSKI

Ba nu!
Eu nu recunosc aceasta! Nu se cheamă vitejie
A nu se teme de moarte numai din obrăznicie!
Un nu ştiu cine ca dânsul, un mojic necunoscut,
Nu-i este iertat a face lucrurile ce-a făcut!
Să cuteze el s-apuce steagul muscălesc cel mare...
Aceasta m-aruncă-n friguri, în furie, în turbare!...
Să pătrunză chiar în cortul voievodului rusesc...
O! aceasta-i grozăvie! Sunt gata să-nnebunesc!
Spune singur tu, fârtate, dacă nu era mai bine
Nişte astfel de izbânde să se fi făcut de tine?
Sau de-un altul orişicare... iar de mine mai ales!...
Spune, spune tu!...

PIOTROWSKI

Fireşte! *Non est in dubio res*.[3]
Însă, *carissim' amice*[4], aşa va fi totdeauna

[1] Ca să vorbim drept (lat.)
[2] Bărbat valah... foarte sârguitor (lat.)
[3] Nu-i nici o îndoială (lat.)
[4] Mult iubite prietene (lat.)

Că *virtus* nu-i alta-n lume decât *prospera fortuna*[1].
Răzvan *e felix ad casunt*[2]! Totu-i merge găitan!
E noroc. *Venti faventes*![3]

MINSKI

Tot Răzvan! Răzvan! Răzvan!
Tabăra leşescă-ntreagă mi-l înalţă şi-l ridică,
Iar despre noi nu s-aude, nu se vorbeşte nimică!...
Dreptu-i oare, ca-ntr-o ţară, în care eu sunt născut,
Un venetic fără nume să fie mai cunoscut?!...
Zici că-i noroc?... Nu-i aceasta!... Nici noroc, nici vitejie!
Este altceva, iubite, şi-o să ţi-o spun numai ţie...
Eu sunt sigur ş-aş fi gata chiar să jur c-acest Răzvan
E frate...

PIOTROWSKI

Frate cu cine?

MINSKI

Cu...

PIOTROWSKI

Dic quaeso[4]!

MINSKI

Cu Satan!

PIOTROWSKI

Ce spui, *Domine mi Deus*![5]... Dar de-unde s-o ştii aceasta?...

MINSKI

O vei şti şi tu ca mine... Spune-mi, văzut-ai nevasta
Îmbrăcată bărbăteşte, – haine negre, chip bălan,
Care întovărăşeşte ne-ncetat pe-acest Răzvan?

---

[1] Virtutea... soarta prielnică (lat.)
[2] Fericit din întâmplare (lat.)
[3] Vânturi prielnice (lat.)
[4] Spune, te rog (lat.)
[5] Doamne, Dumnezeule! (lat.)

PIOTROWSKI

Am văzut-o... E frumoasă! *Virgo facie concina,*
Perdecora, pervenusta...[1]

MINSKI

Ha, ha, ha! Asta-i pricina!
Răzvan zice că-i o soră, dar eu pot să-ţi dovedesc
C-acea muiere-i chiar dracul, numai botu-i femeiesc!
Dânsa-i o fermecătoare ce cu farmecele sale
Are puterea pe-oricine să-ntunece, să-l înşale,
Să-i ia văzul, să-l orbească, să facă noaptea-n amiaz,
Încât s-o crezi că-i frumoasă şi pe Răzvan că-i viteaz!...

PIOTROWSKI

Ce-i drept, *Sanctissimus Thomas,* în *Summa Theologiae*,
Firmat[2] asemenea fapte, iar Petrus Hispanus scrie
Cum că *foemina* şi dracul sunt *affines*[3] oarecum:
Dracul e foc, iar femeia iese dintr-însul ca fum...

MINSKI

Crede-mă c-acea muiere, orice-i spune, orice-i zice,
Orice-i vrea, e însuşi dracul...

PIOTROWSKI

Taci, că, iată, vin aice
Alii duo Valachi[4], ce-i tot văd mai-mai de-un an
Conjunctissime vivendo[5] nedespărţiţi de Răzvan...

MINSKI

(privind în partea de unde vin Răzaşul şi Vulpoi)

Piha! Ce făpturi ciudate! Ce fiinţi nesuferite!
Ce mişcări respingătoare! Ce obrazuri necioplite!
Eu unul îţi spui atâta că de-oi fi vreodată crai –

[1] Fecioară cu chip plăcut, minunată, foarte frumoasă (lat.)
[2] Afirmă (lat.)
[3] Femeia... rude (lat.)
[4] Ceilalţi doi valahi (lat.)
[5] Trăind foarte strâns uniţi (lat.)

Lucrul este cu putinţă – ei bine, de trei ori vai
Ce legi aspre n-aş mai face, ca să dau peste hotară
Şi să gonesc într-o clipă toţi moldovenii afară!
Însă toţi! Toţi pân' la unul! Nici un om! Nici un picior!
Numai pe Răzvan, el singur, l-aş lăsa... ca să-l omor!

RĂZAŞUL

(cântând de departe)

Vom îmblăti la săcară
Până-n mândra primăvară
Ş-om ieşi la codru iară,
În capătul şesului,
La marginea drumului,
În calea armeanului!

MINSKI

(dulce)

Să trăiţi, voinici!

VULPOI

Prea bine; mulţumim.

RĂZAŞUL

Şi sănătate,
Căci în lume sănătatea e mai bună decât toate!

MINSKI

Mă prea bucură-ntâlnirea... Doream să vă văz de mult...
Eram să vă-ntreb un lucru...

RĂZAŞUL

De nu-i fi lung, eu te-ascult,
Fiindcă noi, moldovenii, ştim aşa că vorba lungă
E nebunie de creieri şi sărăcie de pungă.

MINSKI

Aş dori s-aflu... Pe cinste, Răzvan al vostru mi-i drag,
Şi... vorbind c-un oarecine... făcut-am un rămăşag...
Ca să nu-l pierd... mă pricepeţi... vreau să zic... îmi trebui mie...
În sfârşit, ce fel de slujbă sau ce fel de boierie

Va fi avut în Moldova viteazul cel strălucit,
Ostaşul cel mai de frunte, bărbatul cel mai vestit,
Podoaba taberei noastre, un luceafăr, o minune!...

VULPOI

Drace! vrei numai atâta?...

RĂZAŞUL

Taci, Vulpoiule; nu-i spune...

VULPOI

(zâmbind)

Ba să-i spui! De ce să piarză săracul un rămăşag?
Mai vârtos când ştiu acuma că Răzvan îi este drag!...
Învaţă dar de la mine că slujba ce-o avusese
În ţara Moldovei este dintre cele mai alese;
O treaptă atât de naltă, încât era mititel
Boierul cel mai puternic când se punea lângă el...

PIOTROWSKI

Admirandum![1]

MINSKI

Dar ce slujbă? Cum se cheamă?

RĂZAŞUL

Măi, ţi-ajungă!
Că ne-am înţeles odată de-a nu face vorbă lungă...
Sunt cam iute. Bagă sama!...

VULPOI

Las', Răzaşule!... Eu vreau
La toate câte doreşte să-i pot răspunde pe şleau.
Că doar nu ne cercetează cu vreun scop de răutate,
Mai cu seamă când iubeşte pe Răzvan ca şi pe-un frate...
Aşadar, mă-ntrebi ce slujbă? Cum se cheamă?... Fel de fel!
Unii căpitan îi zice, alţii-i zice vătăşel...

[1] Este de admirat (lat.)

Dar treapta-i mult mai de frunte, prin putere şi simbrie,
De cum pe la voi aice este chiar o hătmănie!...

PIOTROWSKI

Capitaneus pedestris?[1]

VULPOI

Ba şi călare ades:
Pedestrime la strâmtoare şi călărime la şes...
În codru se pedestreşte, pe câmp încalecă iară:
Astfel este rânduiala oştilor la noi în ţară...

MINSKI

Dar avea moşii?

VULPOI

Ha, drace! L-asta eu nu m-am gândit!...
(După o tăcere.)
Cât poate da o moşie, Răzvan capătă-nzecit...
Adică cevaşi ca dijmă, în bani, în grâne şi-n vite,
Ce trebuia la poruncă să-i dea toţi pe negândite...

PIOTROWSKI

Şi-ţi fi avut multe *pugnas, videlicet*[2] bătălii?

VULPOI

O! Se-ntâmpla câteodată şi-ntr-o zi două sau trii,
Cât ţinea vremea de vară, căci în urmă, la iernatec,
Ne hodineam cum fac turcii: obicei îndemânatec!

MINSKI

Dar spune-mi, acea femeie...

RĂZAŞUL

(cu furie)

La dracu! La nouă draci!
La nouă sute!...

---

[1] Comandant de infanterie? (lat.)
[2] Lupte, adică (lat.)

MINSKI

Ce-ţi trebui? Ce vrei, voinice?...

RĂZAŞUL

Să taci!
Bată-te mama-pădurii! Te mai legi şi de muiere?

MINSKI

Ba nu; doream să ştiu numai...

RĂZAŞUL

Zău, mai bine fă-mi plăcere,
Ori ne lasă tu aice, sau noi te lăsăm aici!...

MINSKI

(către Piotrowski)

Haidem, tovarăşe!

PIOTROWSKI

Ergo[1]...

MINSKI

Să fiţi sănătoşi, voinici!

(Iese cu Piotrowski.)

RĂZAŞUL

Bună treabă!... Pizma, ura, zavistia, vrăjmăşia,
Şi nici un pai de răsplată pentru toată vitejia,
Iată câştigul cel mare, ce Răzvan l-a dobândit!
De când părăsise ţara şi codrul blagoslovit!
Vai de dreptatea leşească! vai de bunătăţi streine!
Ne-am păcălit, măi fârtate! Rău ne-am păcălit!...

VULPOI

(gânditor)

Vezi bine!...

---

[1] Aşadar (lat.)

RĂZAŞUL

Mai înţelept moş Tănase, când zicea oftând cu foc!
Tu fă ce-ţi place, Răzvane, dar eu o să stau pe loc;
Nu las Moldova, şi pace! foamete, sete, ruşine,
Aice să sufăr toate, căci e cuibul meu!...

VULPOI

Vezi bine!...

RĂZAŞUL

Şi eu, Vulpoiule dragă, trebuia verde să-i spui,
Iar nu să caut orbeşte buricul pământului,
Uitându-mi de răzăşie!... Poate că prin judecată
De mai rămâneam în ţară, tot o câştigam odată.
Hrisoavele mele iată-s!

(Scoate din sân o legătură.)

Aci trei urice sînt
De la Alexandru-vodă şi de la Ştefan cel Sfânt,
Pe cari le stropesc cu lacrimi, le şterg de praf cu suspine,
Şi le ştiu pe dinafară, făr' să fi citit!

VULPOI

Vezi bine!...

RĂZAŞUL

(sărută şi apoi ascunde legătura)

Îi ziceam eu: Măi Răzvane, nu pleca! nu fi nebun!
Decât orice trai în lume, traiul codrulu-i mai bun!...
Of! Nu vru să mă-nţeleagă!... Şi tu ştii a cui e vina?
Aşa-i când tace cocoşul, lăsând să cânte găina;
Aşa-i când capra-i în frunte, poruncind în loc de ţap,
Aşa-i când bărbatu-i coadă; aşa-i când muierea-i cap!...
Din dobitoacele toate, numai matca la albine
N-are cusur ca stăpână... Celelalte, vai!

VULPOI

Vezi bine!

RĂZAŞUL

Dracul ne trimise-n cale pe nepoata lui Moţoc!
Sărmanul Răzvan acuma nu-i om, ci-i un năpârstoc,
Pe care Vidra mi-l mişcă şi-l întoarce fără preget,
Şi la dreapta, şi la stânga, nu cu mâna, ci c-un deget!...
Ş-apoi eu nu dau cu gândul, oricât de mult chibzuiesc,
De ce Vidrei nu-i plăcuse obiceiul haiducesc?

VULPOI

M-am gândit şi eu l-aceasta, ş-am ajuns drept încheiere
Să cred că Vidra-i smintită, ca orişicare muiere,
Iar Răzvan, de-a fost odată cu o minte de bărbat,
De când ascultă pe Vidra, şi dânsul s-a deocheat;
Căci nebunia s-acaţă mai rău ca un mărăcine
Şi trece ca o căscare de la om la om...

RĂZAŞUL

(gânditor)

Vezi bine!

VULPOI

Este-nvederat că leahul nu face haz de Răzvan...
Ş-apoi de-ar mai şti, o, Doamne! că nu-i creştin, ci-i ţigan...
Oho! L-ar goni departe! Ba cu dânsul şi pe tine...
Iată cum ne duce Vidra, trăgându-l de nas!

RĂZAŞUL

Vezi bine!

VULPOI

Leşii au o lege-anume: un om de neam ţigănesc
Să nu calce cu piciorul pe pământul cel leşesc...
Alte neamuri să poftească, orişicând şi orişicine...
Iar jidovii, mai cu samă, sunt ca-n ţară lor...

RĂZAŞUL

Vezi bine!

ISCOADA

(arătându-se din fund)

Creştini cucernici...

VULPOI

Ce-ţi trebui?

ISCOADA

V-am văzut, de nu mă-nşel,
Umblând cu Răzvan...

RĂZAŞUL

La naiba! Nici tu nu te-mpaci cu el?

ISCOADA

Nu mă-mpac? Iartă-mă, Doamne! Eu nici nu-nţeleg ce-i ură;
A iubi pe toţi creştinii mă-nvaţă Sfânta Scriptură...
Aşadar, vă rog să-mi spuneţi într-un chip cuviincios,
Unde poci oare să-l aflu, în numele lui Hristos?...

(Zărind pe Răzvan, care se apropie.)

Dar ce văd! Iată chiar dânsul!... Dumneata eşti, mi se pare,
În toată creştinătatea luptătorul cel mai tare?
Ca sabia lui Arhanghel, ca toiagul lui Aron,
Praştea lui David prorocul, buzduganul lui Samson...

RĂZVAN

Sunt Răzvan...

ISCOADA

E de nevoie, nimenea ca să n-o ştie,
Să vorbim precum vorbise Moise cu Iehova...

RĂZVAN

(către Vulpoi şi Răzaşul, făcându-le semn să plece)

Fie!

RĂZAŞUL

Crede-mă c-ar fi mai bine ca şi pe noi să ne laşi.
Ai mulţi duşmani... Chiar muscalii nu-ţi sunt aşa de vrăjmaşi

Ca leahul cel pizmătareţ, care alta nu visează
Decât el să se ridice şi toată lumea că cază...

RĂZVAN

N-aveţi grijă! Fiţi în pace!... Puteţi să vă depărtaţi!
Braţul meu e lângă mine şi sabia-i lângă braţ...

VULPOI

(depărtându-se cu Răzaşul)

Haidem, Răzaşule dragă! Să-i spunem Vidrei aceasta:
Cine pe noi nu ne-ascultă o s-asculte pe nevasta...

RĂZVAN

Suntem singuri. Ce vrei?

ISCOADA

Jură de-a nu spune nimănui
Taina cea de mântuire ce-am venit ca să ţi-o spui.

(Răzvan face un semn de învoire.)

Nu-i aşa! Eu vreau anume pe crucea prea lăudată,
Pe cei doisprezeci apostoli şi pe maica cea curată,
Pe cele şapte biserici, pe cei patruzeci de sfinţi,
Pe soborul din Nikeia cu trei sute de părinţi,
Pe-o sută cincizeci de psalmuri, pe şaptezeci de tâlcovnici,
Pe toţi fericiţii pustnici şi mucenici şi duhovnici
Şi pe ieslele la care se-nchinară cei trei crai
Să-mi juri mai întâi de toate că leşilor nu mă dai...

RĂZVAN

Tu nu eşti leah prin urmare?

ISCOADA

(făcând cruce)

Dumnezeu să mă păzească
De-a fi eretic ca leşii de lege papistăşească!...
Dar dumneata, ca şi mine, eşti pravoslavnic curat,
Şi slujind în astă ţară, faci cel mai mare păcat,
Precum zice sfântul Pavel...

RĂZVAN

Aşa! Iarăşi cele sfinte?
Tu eşti muscal! Numai dânşii sunt meşteri cu jurăminte...
Ce vrei? Ce cauţi pe-aice? De la cine vii şi de-unde?
Ce faci în oastea leşească şi ce-ai cu mine?... Răspunde!...

ISCOADA

(văzând pe Vidra, care se apropiase şi se pusese în faţa lui)

Acest om... astă muiere... muierea nu-i tocmai om,
După cum mărturiseşte fericitul Chrisostom...

RĂZVAN

Taci!

ISCOADA

Femeia-i cam limbută: ea nu pricepe ce-i taina;
Vorba-i lungă ca şi coada, coada-i lungă ca şi haina,
Precum arată prorocul!...

RĂZVAN

(apucându-l de barbă)

Zău, nu mă mai stăpânesc!

ISCOADA

Nu mă necinsti!... Sunt preot şi părinte sufletesc...

RĂZVAN

Zici că eşti preot?... Dar spune-mi, popii i se cade oare
Să-şi arunce jos veşmântul, călcând rasa sub picioare,
Şi prin fapta cea mai neagră să mânjească sfântul dar,
Iscoadă-n întreaga lume, preot numai în altar?

ISCOADA

Fiule! Eu nu văd răul de-a lucra cu stăruinţă
Pentru sfântul ţar şi pentru pravoslavnica credinţă.
Păcatu-i al dumitale, care, fiind moldovean,
Îţi dai sufletul în gheara leahului celui viclean,
Popor depărtat de lege, oi rătăcite din turmă
Şi pe care-o să-i strivească judecata cea din urmă,
La un loc cu filistenii şi cu Gog şi cu Magog...
Ş-apoi făcându-le astea, unde-i folosul, mă rog?

RĂZVAN

Eu caut numai la cinste...

ISCOADA

Fleacuri! Treabă de cuvinte!
Folos, cinste, tot aceea, deşi se cheamă altminte!
Aşadar, ce fel de cinste dobândit-ai de când eşti?
Ca Nemvrodul din Scriptură, floarea cetei diavoleşti?

VIDRA

Are dreptate, Răzvane! Iat-a treia bătălie
În care braţul tău varsă ploi de sânge pe câmpie,
Ş-apoi unde-i mulţumirea şi răsplata ce-o primeşti,
Ridicând pe brazda morţii clăi de stârvuri duşmăneşti?...
Pe când tu goneai vrăjmaşul, dând cu pieptul la năvală,
Alţii mulţi s-ascund în umbră, de-unde, răsărind cu fală,
Îi vezi mari, îi vezi în frunte, lăudaţi, slăviţi, aleşi,
Iar tu rămâi tot în urmă, ca o slugă printre leşi!...

RĂZVAN

Şi tu, Vidro?

ISCOADA

Jupâneasa vorbit-a dumnezeieşte!
Câteodată prin femeie duhul cel sfânt ne vorbeşte!
De pildă, Ana, Iudita, Estera... mai în sfârşit,
Este-nvederat că leahul de loc nu te-a răsplătit...
Rusul ştie mult mai bine să dea orişicui dreptate...

RĂZVAN

Taci! Destul!

VIDRA

Vorbeşte!

ISCOADA

Ţarul îţi dăruieşte trei sate...

VIDRA

(cu dispreţ)

Bogăţie? Nu-i aceasta!

ISCOADA

Trei sate lângă Kazan,
Şi, cât va ţine războiul, o treaptă de căpitan...

VIDRA

(mişcată)

Căpitan?

ISCOADA

Mai pe deasupra, pentru creştineasca faptă,
După moarte fericirea ş-un locaş în rai te-aşteaptă...

RĂZVAN

Nu primesc!

VIDRA

Ce spui, Răzvane! Dar de ce să nu primeşti?...
Nu-i puţin căpitănia în oştile muscăleşti.
Tu nu eşti născut aice; poţi să mergi în lumea-ntreagă;
De leşi n-ai nici o nevoie şi nimica nu te leagă...
Cată-ţi norocul aiurea, dacă nu-l găsim aici!

RĂZVAN

Am jurat!

ISCOADA

Dar jurământul nu se dă la eretici.
Deci mitropolitul nostru pe dată o să-l dezlege,
Judecând după soboare şi dumnezeiasca lege,
Precum anume se scrie în sfântul Nomocanon,
Citeşte cap paisprezece soborul din Chalkedon,
Cap treizeci şi trei sau patru sobor din Laodikia,
Asemenea capul două sobor din Antiohia...

RĂZVAN

Fugi, popă fără credinţă, ce legea ţi-o iei în râs!...
Fugi, de-aci!...

VIDRA

Dar uiţi, iubite, că de-ar fi oricum să fie
Muscalu-ţi dă chiar îndată cinstea de căpitănie...
Vei fi căpitan, Răzvane!... Căpitan, aceasta-i mult!...

ISCOADA

Şi trei sate mari...

RĂZVAN

Lipseşte! Mi-e greu să te mai ascult!...

VULPOI

(venind iute, turburat)

Topenie! Grozăvie! Bazaconie!...

RĂZVAN

Ce este?

VULPOI

Lucrul nevisat în vise, nepovestit în poveste!...
Vezi pe hatmanul acolo, stând la vorbă şi la sfat,
De toată căpitănimea ocolit şi-nconjurat?

(Iscoada se uită unde arată
Vulpoi şi fuge în partea cealaltă.)

RĂZVAN

Ei bine, ce mă priveşte?

VULPOI

(cu necaz)

Ei bine!... Ba zău nu-i bine!...
Ei vorbesc şi pun la cale şi se-ntreabă chiar de tine...

RĂZVAN

De mine? Ce nălucire!

VULPOI

Căpitanii într-un gând
Îţi tot caută pricină şi te defaimă pe rând;
Unul cere să te scoată din oaste, altul din ţară,
Al treilea chiar din lume te-ar da bucuros afară,
Iar hatmanul mi-i ascultă, neclintit ca un butuc;
De multe ce tot aude s-a făcut şi el năuc!

VIDRA

Vezi, Răzvane, ce greşeală de-a ne vesteji aice,
Pe când într-o altă parte ai putea să fii ferice?
Hai în oastea muscălească! Atâta ne-a mai rămas...
Te-aşteaptă căpitănia, de-i face numai un pas...

VULPOI

Vine hatmanul... Priveşte!... S-au orpit în două rânduri...
E posomorât bătrânul: se cunoaşte că-i pe gânduri.

RĂZVAN

Fie ce-a fi, las' să fie!... Eu, unul, tot ce-am jurat
Păstrez cu fruntea senină şi cu cugetul curat!
Jurământul nu-i o glumă născută printre pahare
Şi, deodată cu beţia, răsuflată prin uitare:
Jurământul pentru mine este mândrul curcubeu,
Ce leagă josul cu susul şi pe om cu Dumnezeu!...

VIDRA

Ba mai bine-i o unealtă, o păpuşă, o momeală,
Prin care cel ce nu crede pe toţi ceilalţi îi înşeală!...

(Se pune deoparte. Vin hatmanul, Piotrowski,
Minski, mai mulţi căpitani, în urma lor Răzaşul.)

MINSKI

Ştiu bine, sunt foarte sigur şi de tot încredinţat
Că tabăra n-o să guste hotărârea ce-ai luat...

PIOTROWSKI

Asciscere peregrinos[1] multe primejdii aduce:
Pe străini lasă-i în coadă, *sapientissime duce*[2]...

HATMANUL

Cine pentru noi se luptă nu-i străin, ci-i pământean...
Eu te căutam pe tine, viteazule căpitan.

---

[1] A admite pe străini (lat.)
[2] Preaînţelepte duce (lat.)

RĂZVAN

Poate mă iei drept un altul, hatmane prealuminate,
Eu nu-s căpitan...

HATMANUL

Aceasta-i cam puţin; după dreptate
Ar trebui să fii hatman, căci chiar bătălia de-az
Nu eu, tu ai câştigat-o, viteazul cel mai viteaz!

RĂZVAN

Iartă-mă...

HATMANUL

(ridicând buzduganul)

Deci, în puterea semnului de hătmănie,
Răsplătind măcar în parte minunata-ţi bărbăţie,
Căpitan pe câmpul luptei te ridic şi te vestesc,
În faţa taberei mele şi prin numele crăiesc!

(Muzica militară intonează un marş triumfal.
Vulpoi sare în sus, Răzaşul îşi freacă mâinile.)

RĂZVAN

Eu?... Dar cum... În ce cuvinte...

MINSKI

(cu căldură)

Căpitane, eu aş cere
Să te facă chiar polcovnic! Aş leşina de... plăcere!
O dorinţă-nvăpăiată mă tot roade ne-ncetat,
Ca dup-atâtea războaie să te văd... înaintat!...

PIOTROWSKI

(sălutând pe Răzvan)

Satisfactionis causa[1], şi eu te sărut acuma,
Ştiindu-te *dignum esse* chiar *amplitudine summa*[2]!...

---

[1] Din pricina mulţumirii (lat.)
[2] Că eşti demn... de cea mai mare cinste (lat.)

HATMANUL

Însă nici căpitănia, mă jur pe-acest buzdugan,
Nu-i ceva destul de mare pentru braţul lui Răzvan.
La seimul cel mai de-aproape ţara o să te primească,
Spre mai deplină răsplată, în boierimea leşească...
Voi stărui şi eu însumi, şi toţi prietenii mei...
Dar pân' atunci, căpitane, spune-mi singur, ce mai vrei?

RĂZVAN

Nu pot mulţumi... n-am vorbe, hatmane prealuminate...

HATMANUL

(zâmbind)

A, da! Mi-am adus aminte! Printre prăzile luate
În tabăra muscălească, găsit-am un moldovan,
Un boier, un om de frunte, judecând după căftan,
Deşi de multă vechime nu mai are nici o faţă,
Iar din ceaprazuri sclipeşte ici-colea d-abia vreo aţă...
Ţi-l dăruiesc...

(Răzvan se închină, hatmanul şi căpitanii încep a ieşi.)

MINSKI

(întorcându-se iute)

Căpitane! În veci nu m-oi sătura
Toate bunurile lumii cu toptanul a-ţi ura,
Şi văzându-te pe cale la o treaptă şi mai-naltă,
Inima-mi de bucurie saltă, saltă, saltă, saltă...

(Iese. Răzvan încrucişează mâinile pe piept şi rămâne nemişcat pe gânduri. Vidra îl priveşte în tăcere.)

VULPOI

Iată-n sfârşit, căpitane, eşti chiar căpitan acum!
Şi-n pădure, căpitane, fuşi căpitan oarecum,
Astăzi, însă, căpitane, eşti mai cu căpitănie!

RĂZAŞUL

Bată-l norocul să-l bată! Hai să facem o beţie!

(Târăşte afară pe Vulpoi, cântând)

Frunză verde de castan,
Căpitanu-i căpitan!
Tan! tan! tan!
Tan! tan! tan!
Căpitanu-i căpitan!
Frunză verde de castan!...

RĂZVAN

Iartă-mă, scumpo iubită!... Chiar fericirea ne-apasă,
Când deodată, ca un fulger, pe sărmanul om se lasă!...
Simt în mine-o greutate... Doresc şi nu pot să crez...
Nu-i cumva vreo nălucire? Poate dorm? Poate visez?...

VIDRA

Cum? Atâta veselie? Pentru ce?... Pentr-o nimică?
Căpitan! Ce mare treabă!... Căpitanu-i o furnică!...
Veselească-se Răzaşul sau Vulpoi, făpturi de rând,
Care pentr-un pai sunt gata a se tăvăli cântând!...
Dar tu?... Tu s-o faci, Răzvane?... Căpitanii într-o oaste
Sunt atâţia, că-n mulţime se lovesc coaste la coaste...
Căpitan!... o jucărie!... Căpitan!... e un covrig,
După care colindează bieţii copilaşi pe frig!...

RĂZVAN

Ce? Căpitanu-i o glumă? Într-o tabără crăiască?
Dar ce fel de lucru-ţi trebui care să te mulţumească?...
Au nu mă-nvăţai tu, Vidro, a merge chiar la duşman,
Câştigând prin viclenie tot cinstea de căpitan?...
Nu-mi spuneai tu dineoare, cu mânie şi mustrare,
Că-ntr-o tabără domnească căpitanu-i lucru mare?...
Lămureşte-mă, iubito, unde vrei tu să m-aduci?
Nu-i de mult de când în codru, cu o ceată de haiduci,
Numele-mi suna prin ţară, ca o seceră ce sună
Când retează buruiana să crească iarba cea bună!
Eu credeam atunci că-n lume nu-i chip să fie pe-aiuri
O zodie mai ferice ca traiul unei păduri,
Unde brazii şi stejarii, uriaşi din vremea veche,
Înfruntând mii de furtune, viteji fără de pereche,
Mi se-nchinau cu răbdare, m-apăra şi m-asculta,

Pân’ ce din sânul lor verde nu m-a smuls voinţa ta!...
Te văzui... iubirea şterge tot ce-i place ca să şteargă:
Lăsat-am cărări înguste ş-am ieşit la calea largă,
Uitat-am codrul, Moldova, tot ce-a fost, tot ce-a trecut,
Venit-am în ţări străine, cum ai spus şi cum ai vrut...
Astăzi norocu-mi zâmbeşte: sunt căpitan şi pe cale...

VIDRA

De-a fi boier ca toţi leşii: o boierime de jale!

RĂZVAN

Hatmanul mă socoteşte, de ceilalţi sunt căutat,
Numai tu pe bucuria-mi tragi un văl întunecat,
Pe când c-un ceas mai-nainte erai de-o altă părere...
Nu sunt un copil, de care să-şi bată joc o muiere!

VIDRA

Da! O muiere din neamul acelui groaznic bărbat,
Care numai cu-o-mbrâncire patru domni a răsturnat,
Ş-al căruia falnic sânge clocoteşte cu putere,
Ca talazurile mării, în pieptul meu de muiere!
Ah, ascultă-mă, Răzvane! Şi-ntre firile de jos
Foarte mulţi sunt tari de mână ş-au un suflet inimos,
Dat totuşi rămân ca broasca cea cufundată-ntr-o baltă,
De-unde numai câteodată, ieşind pe uscat, tresaltă,
Priveşte la mândrul soare, se-ntinde pe-un verde strat,
Sughiţa-n sine cu poftă văzduhul lin şi curat,
Încât ai crede, văzând-o, c-a priceput ce-i lumina
Şi nu mai poate să guste întunericul şi tina,
Pe când n-a trecut o clipă: iată, broasca înapoi
Se-ntoarce iarăşi în noapte, în mocirlă şi-n noroi!...
Vitejia cea mai mare, inima cea mai aleasă,
Mii de bunătăţi cu care nu ştiu cine te-nzestrasă,
Sunt, iubitule, ca fierul ruginit şi fără preţ,
Până când încape-n mâna lucrătorului isteţ,
Ce-l apucă strâns în cleşte, îl curăţă pe cărbune,
Şi dintr-o grămadă neagră mi-l vezi scoţând o minune,
Strălucită ca oglinda, gingaşă încât, suflând,

Suflarea-i întipărită pe luciul cel plăpând!
Acel lucrător, Răzvane se numeşte...

RĂZVAN

Se numeşte?

VIDRA

Setea de-a merge-nainte... Iată ceea ce-ţi lipseşte,
Acea sete care frige şi-ngheaţă inima mea!
Dar trebui s-o aibi, Răzvane! Eu voiesc, ş-o vei avea...
Atunce când buza Vidrei obrazu-ţi pârlit l-atinge,
Ochii mei în ochii-ţi cată, mâna mea pe mâna-ţi strânge,
Sufletul meu desfăşoară
Câte-o părticea mereu,
Ce pe furiş se strecoară
Adânc în sufletul tău!
Vidra-i pentru tine-n lume
Ca izvoarele de munte
Ce fac Dunărea să spume
Din pâraiele mărunte...

VULPOI
(vine şovâind)

Hi, hi! Dunăre!... Departe!... Căpitane, eu sunt beat,
Ş-aş vrea să-ţi spui, căpitane, un lucru foarte ciudat...
Adică-te, căpitane... zău, n-are nici o păreche...
Dar lasă-mă, căpitane, că să ţi-o spui la ureche...

RĂZVAN

Spune...

VULPOI

Apoi, căpitane, ştii leahul cel blăstemat?...
Ştii cela ce-ţi strângea mâna?... Căpitane, eu sunt beat!...
Ştii, se vâră-n om ca musca?... Ştii, chiar cu nepusă masa?...
Hi, hi! Ştii leahul acela? Iubeşte pe jupâneasa!

RĂZVAN

Vidra?

VIDRA

Eu?

VULPOI

Da, da, da, Vidra!... Mi-a spus că-i place de foc!
Zău aşa! Chiar acuşica!... Ha, ha, ha! Ce dobitoc!...

(Minski se arată în fund.)

Dar iată-l! Întreabă-l singur! Bată-l năbădaica, leahul!
Hi, hi, hi!... Mi-e somn!... Mi-e lene!... Ba nu! Mă doare
stomahul!

(Iese.)

RĂZVAN

(mergând iute înaintea lui Minski şi apucându-l de mână)

Ascultă-mă, cum te cheamă!... Ştii un lucru? Ştii sau ba!
Noi trebuie să ne batem!...

MINSKI

Dar pentru ce?

RĂZVAN

Nu-ntreba!...
Pentru ce?... Pentru că... pentru... pentru că, privind la tine,
Simţesc un fel de simţire... mai în sfârşit, nu mi-e bine!...
O să ne batem chiar astăzi... chiar acuşi! M-ai auzit?...

MINSKI

Cum aşa? Nu pot pricepe, tovarăşe preaiubit...
Eu nu ţi-am făcut nimica... Să ne batem nu-i cu cale...
Spune mai întâi pricina...

RĂZVAN

(cu furie)

Nu-mi plac ochii dumitale!
Mă supără, mă-ntărâtă, m-aprind... Nu mai pot vorbi!...

MINSKI

(zâmbind cu dulceaţă)

Numai atâta? Ei bine... atunci, când ne-om întâlni,
Mă jur a-mi închide ochii... O să mă feresc de ceartă...
Dar sunt grăbit... Am o treabă... Mă duc... Iartă, iartă, iartă!...

(Fuge.)

RĂZVAN

(cu dezgust)

Ce mişel!...

VIDRA

Mă mir, Răzvane, văzându-te temător,
Nu cumva m-ai crede-n stare pân'la viermi să mă pogor?...

RĂZVAN

(luând-o de mână cu aprindere)

Şi palaturi aurite, ş-un acoperiş de paie,
Când flacăra le curpinde, fac tot un fel de văpaie;
Iubirea-i un foc, iar focul, oricât de jos ar veni,
E grozav când izbucneşte, şi-i lesne a izbucni!
Mi-eşti dragă şi-n toată lumea găsesc cu putinţă toate,
Dar dragoste fără teamă nu se poate, nu se poate!...

VIDRA

(arătând în urma lui Minski)

Cugetă acum, iubite, de-i cinste pentr-un Răzvan
O biată căpitănie: şi dânsul e căpitan!...

OSTAŞUL

*(aducând pe Sbierea, care vine
cu capul plecat şi numără pe degete)*

Robul de la hatman...

(Se închină şi iese.)

RĂZVAN

Sbierea!...

SBIEREA

(ridicând capul, cu bucurie)

Tu eşti, Răzvănică dragă?...
Şi dumneata, jupâneasă?... Parcă văd o pungă-ntreagă!...

RĂZVAN

Te rog să ne spui şi nouă prin ce minune-ncăpuşi,
Aşa departe de ţară, tocma-n tabără la ruşi?

SBIEREA

Încăpui ca două-n patru... Ce-ntrebare! Nu ştii oare
Că tabăra muscălească este foarte-ncăpătoare?
Ş-apoi, mai având necazuri, slăbisem mai mult de-un şfert:
Carnea spânzură pe mine curat ca un sac deşert...

RĂZVAN

Eu te-ntreb prin ce-ntâmplare te găseşti în astă ţară?
Cum de te-au luat muscalii?...

SBIEREA

De la tătari mă luară...

RĂZVAN

Dar tătarii?

SBIEREA

Mă robise mai anţărţ, când au trecut
Prin moşia mea Flămânzii, o moşie lângă Prut.
Asta n-ar fi fost nimica, să nu fi luat cu mine
Un chimir cu trei fâşicuri pline, pline, pline, pline:
Cel dintâi era cu taleri, altul numai cu florinţi,
Al treilea galbeni, galbeni de cei ungureşti cu zimţi!...
Ce chimir!... De piele neagră, şi bagă bine de samă,
Avea-n juru-i acăţate zece năsturaşi de-alamă...

RĂZVAN

(zâmbind)

Tătarul de la Moldova, muscalul de la tătar,
De la muscal te ia leahul, ş-ar fi cu putinţă iar
De la leah să te ia neamţul, încât astfel într-o zi,
Deodată cine mai ştie prin ce ţară te-ai trezi!...
Oare nu era mai lesne, cu puţină cheltuială,
Să te răscumperi din lanţuri şi să scapi de tărbăceală?

SIEREA

Cum? Să mai plătesc? Vai mie? Ar fi mai bine să crap!
O asemenea prostie nici nu mi-a trecut prin cap!

Ce-mi pasă că nu sunt slobod, când stăpânul mă hrăneşte?
Iar pân-atunci în Moldova venitul meu creşte, creşte...
Ş-apoi eu am totdeauna o nădejde-n Dumnezeu,
Că sfântul mereu mă scapă, fără să-i dau nici un leu,
Decât numai câteodată vreo lumânare de ceară,
Care, de frica scumpetei, o fac la mine la ţară...

RĂZVAN

Du-te, boierule, du-te! Nădejdea te-a mântuit...
Întoarce-te la Moldova fără să fi cheltuit!
Te iert pentr-a doua oară...

SBIEREA

(făcând cruce)

În sfârşit, o, Doamne sfinte!

RĂZVAN

Te-am mai iertat în pădure...

SBIEREA

Bine că-mi aduci aminte!
Răzvănaşe, cer dreptate! Ar fi un păcat să tac...
Hoţii tăi atunci în codru mă despoiară de-un sac.
Fii şi tu om cumsecade, fă-ţi o pomană deplină;
Nu te bucura, drăguţă, de-o avuţie streină...
Dă-mi înapoi săculeţul!... tu ştii c-a fost peste tot
Taleri trei mii patru sute cincizeci şi şepte ş-un zlot!...

VIDRA

(luând pe Răzvan la o parte)

Vezi! Învaţă de la dânsul patima ce vrea să zică!
Acest om pentr-o lescaie, acest om pentr-o nimică
Va suferi cu plăcere, făr' să scoată un suspin,
Robie, lanţuri, ruşine, bătăi, închisoare, chin...

SBIEREA

(zâmbind cu mândrie)

O, da, da...

VIDRA

Ş-orice adaos, orice spor de bogăţie,
În loc ca să-l mărginească, îi dă o poftă mai vie,
O dorinţă mai setoasă ş-un avânt mai arzător
De-a vedea lucind în ladă-i sunător pe sunător!

SBIEREA

O, aşa... aşa...

VIDRA

Aşterne dinainte-i ca zăpadă
Covoare cu pietre scumpe, aur şi argint grămadă...

SBIEREA

(cu desfătare)

Şi...

VIDRA

Dânsul tot n-o să-ţi zică: Stai! acuma-s mulţumit!

SBIEREA

Hai-de-de-de! Na! Fireşte! Doară n-am înnebunit!

VIDRA

O! Dacă şi tu, Răzvane, ai simţi aşa de tare
Mândra patimă de-a creşte tot mai mare şi mai mare,
Precum Sbierea mii de galbeni din nimic a secerat,
Tu dintr-o căpitănie ai ajunge împărat!...

SBIEREA

Atunci m-ei da şi dobânda... Acum însă, deocamdată,
Să ne răfuim cu sacul. Fii datornic bun de plată...
Răzvănică, sufleţele, să nu uiţi că eşti creştin...
Numai camătă s-ar face nouă sute pe puţin...

RĂZVAN

Nu!... Departe de la mine toate patimile care
Cu lăcomia lui Sbierea au vreun fel de-asemănare!

VIDRA

(respingându-l cu dispreţ)

Fugi! Mi-e milă şi mi-e jale! Mic, tot mic şi iarăşi mic!
În deşert din înjosire eu mă-ncerc să te ridic!
Du-te dar de te-nvârteşte în îngusta-ţi vizuină:
Cearcă-ţi mintea-n întuneric, scaldă-ţi sufletul în tină!
Eu te las! Te las, Răzvane! Om tâmpit şi sfiicios!
O prăpaste ne desparte: eu prea sus şi tu prea jos!

(Vrea să iasă. Răzvan se repede după dânsa.
Sbierea strigă: „Sacul meu! sacul meu!...“)

CÂNTUL IV

Î N C Ă   U N   P A S

„Pentru ţigani s-au zis multe, ca să nu fie primiţi,
Căci ruşine Eteriei a fi cu ţigani uniţi,
Căci luându-se Elada, de vor fi şi ei ostaşi,
Vor cere cu tot cuvântul şi ei să fie părtaşi...“

Beldiman, *Jalnica tragodie*

FEŢELE:

RĂZVAN, polcovnic leşesc
VIDRA, nevasta lui
RĂZAŞUL
VULPOI
SBIEREA
HATMANUL
BAŞOTĂ

Locuinţa lui Răzvan într-un orăşel leşesc
la marginea Moldovei.

RĂZAŞUL

Nu mai pot, bată-l năpasta! De-atâtica timp în şir
Să nu vezi o sărmăluţă, ci tot numai borş cu ştir!
Destulă străinătate!

(Arată la gât.)

M-am săturat pân-aice:
De amărâtă ce mi-e viaţa, nu mai ştiu cum i-aş mai zice!...
Şase veri şi ierni vreo şapte, nu o lună sau un an,
De când parc-aş fi o umbră după paşii lui Răzvan:
Ba zău, chiar umbra, fârtate, când e lumină s-ascunde,
Pe când eu rămân cu dânsul, amândoi oricând ş-oriunde!...
Haiducit-am împreună şi-mpreună am trecut
În astă ţară leşească, unde dracul s-a născut!...

VULPOI

(cu displăcere)

Haide! Cineva te-ar crede că numai voi amândoi
Aţi făcut şi mari şi late! Dar uitat-ai de Vulpoi?

RĂZAŞUL

Orice-i zice tu, acuma fostul nostru harambaşa
Ajuns-a obraz de cinste, cât un vizir sau un paşă:
E polcovnic, e om mare, şi ca mâini o să-l privim
Înălţându-se deodată şi mai ceva!... Aferim!
Nu-i vorbă... I se cuvine!... N-a câştigat de pomană!
Chiar săptămâna trecută a mai căpătat o rană
În lupta cea cu tătarii...

VULPOI

Aş! D-abia l-au zgâriat!
Sărutare de săgeată... Nu-i lucru de speriat...
Dec! A fost rănit şi dânsul într-o singură bătaie,
După ce trecuse teafăr prin douăzeci de războaie.

RĂZAŞUL

Dar să lăsăm toate astea... Nu ştiu ce voiam să-ţi zic...
Aa! Uite pe fereastră!... Priveşte!... Nu vezi nimic?...

(Cântă, arătând cu mâna.)

Cu miros de viorele,
Trandafir şi micşunele,
Bate vântul ţării mele!
Bate-ai, vântule, curat,
Să alini al meu oftat!
Bate-ai, vântule, uşor,
Să-mi mai treacă din cel dor!
Bate-ai, vântule, cu foc,
Să mă muţi din acest loc!

Aşa-i, Vulpoiule dragă! Tare mă furnică dorul!
Ţărişoara-i prea aproape: de-i azvârli cu toporul,
Dai de brazda românească!... [...]
Ş-apoi astăzi în Moldova nu mai e nici Petrea Şchiopul,
Prietenul ciocoimii, bat-o focul şi potopul!
Alt vodă stătuse-n locu-i, un stăpân mai omenos,
Care şade sus, dar ţine cu norodul cel de jos!
Cică-l cheamă Aron-vodă... un voinic, un flăcăiandru,
O viţă lăpuşnenească: feciorul lui Alexandru...
Ştii? Cel Alexandru-vodă, ce mânca boieri de vii,
Încât îi făcea de groază bejenari pe la pustii...
Aşadar, pe-aci mi-e drumul. Trec prin foc şi prin furtună!
Să mai stea Răzvan şi singur... nu rămâi şi pace bună!...
Mă duc la Iaşi cu hrisoave...

(Scoate din sân o legătură.)

Iată-le! Aice sînt
Ispisoace şi direse chiar de la Ştefan cel Sfânt!...
E cam veche legătura, de mare-mult ce-i purtată,
Dar n-o las de lângă mine, n-o las cu capul o dată!
O voi strânge tot la sânu-mi cât voi umbla pe pământ,
Şi-n urmă, dând ortul popii, o voi duce şi-n mormânt!...

(Sărută legătura ş-o ascunde.)

Voi merge iar cu proţapul, o să vorbesc cu domnia,
Doară va da sfântuleţul să-mi întoarcă răzăşia...

VULPOI

Drace! Nu cumvaşi ai crede c-o să rămâi numai eu?
Culcă-te pe-acea ureche! Nu cunoşti tu gândul meu.

Orice ţipenie-n lume un sfânt are sau o sfântă:
Pe tine, vezi bunăoară, răzăşia te frământă,
Pe mine mă prigoneşte frumuseţea codrului,
Când şedeam cântând din frunză la umbra stejarului.
Tu a tale, eu a mele, fiecine ale sale!...
Uite, zău, când mi se-ntâmplă de-ntâlnesc viind în cale
Un ciocoi ca o fetiţă, mititel şi curăţel,
Lins la ceafă, dres la faţă, sprintenel şi spălăţel,
În sfârşit, o pocitură dintre cele guri căscate...
Mă-nvoaltă, mă răsuceşte ca să-i dau pe după spate!...
Când privesc într-o livadă copăcelul ofticos,
Cu crengi tocite de-omidă şi cu trunchiul găunos,
Hoţomanul meu de cuget mă gâdilă şi-mi şopteşte:
Nu-i aşa că-n codrul nostru ciuperca mai bine creşte?
Când aud o păsăruică ciripind pe vreun zăplaz,
Mi se pare ciripirea-i că, zău, n-are nici un haz,
Căci mi-aduc aminte bine... of, of, of, mi-aduc aminte
Cum ciripea dineoare, cum ciripea mai-nainte,
Cum ciripea la pădure prin rărişul cel din crâng...
Şi când mi-o aduc aminte, pe loc îmi vine să plâng!

(Intră Răzvan, cu braţul stâng oblojit.)

RĂZAŞUL

Polcovnice!

RĂZVAN

Ha? Ce treabă?

RĂZAŞUL

Dă-mi drumul să plec de-aice.

VULPOI

Şi eu...

RĂZVAN

Mă lăsaţi pe mine?

VULPOI

Ba nu... totuşi... cum am zice...

RĂZVAN

Ce? Nu vă mai place dară al armelor meşteşug?
În loc de sabia lată vreţi la sapă şi la plug?
Vi s-a urât cu războaie? Poftiţi odihnă?...

RĂZAŞUL

Nu încă...

RĂZVAN

Poate vi-i foame? Vi-i sete?... N-aveţi cuşmă sau opincă?

VULPOI

Nu...

RĂZVAN

Atunci care-i pricina?

RĂZAŞUL

Apoi dă, ce să vorbesc!
Mi-e dor de ţara Moldovei, de căminul strămoşesc...

VULPOI

Şi mie...

RĂZVAN

(furios)

Aşa, nemernici!... Cum! Vouă vi-i dor de ţară!...
Dar eu? Ce-s eu? Ce? Răspundeţi! Sunt o gadină? O fiară?
Oare inima-mi cernită, ca o rază dup-un nor,
Nu plânge şi ea, sărmana, de focul acelui dor?
Numai voi iubiţi Moldova?... Dor de ţară!... Dor de ţară!...
Rândunicele, când pleacă, se gândesc la primăvară,
Ca să se-ntoarcă voioase iar la cuiburile lor,
Şi numai omul, el singur, să nu simtă nici un dor!
Fugiţi! Lipsiţi dinainte-mi...

VULPOI

Polcovnice...

RĂZVAN

(lovind cu piciorul în pământ)

Dor de ţară!...

RĂZAŞUL

(scărpinându-se la cap)

Zău, n-ai cuvânt să te superi...

RĂZVAN

(punând mâna pe sabie)

Ieşi afară! Ieşi afară!...

(Răzaşul şi Vulpoi ies prin o uşă, pe când Vidra intră prin alta.)

VIDRA

Ce-nsemnează astă larmă?

RĂZVAN

Dintâi să mă liniştesc!

VIDRA

Eşti turburat?

RĂZVAN

Nu-i nimica... Nu poci să mă stăpânesc...
Dor de ţară!... Sunt cam iute...

(Strigă.)

Măi Răzaşule! Vulpoi!...

VIDRA

Dar ce vrei să faci, iubite?

(Vulpoi intră cu sfială.)

RĂZVAN

(dându-i mâna)

Fie pace între noi!...
Celalalt de ce nu vine?...

VULPOI

Aş! El fulgeră, trăsneşte,
După cum ştii că-i e firea: când se supără, plesneşte!

RĂZVAN

Spune-i că-l rog să mă ierte... Mi-aţi vorbit într-un ceas rău.
Cât despre plecarea voastră, o să vedem mai târziu.

VULPOI

Să trăieşti!

(Iese.)

VIDRA

Aş vrea să aflu şi eu cu tot dinadinsul
Ce-i şi cum...

RĂZVAN

Am fost la hatman...

VIDRA

A! Şi ce-ai făcut la dânsul?

RĂZVAN

Dragă, o să-ţi spui în urmă lucrurile ce-am grăit;
Ajungă-ţi acum deodată că ieşii foarte mâhnit...
M-arunc pe cal ca vârtejul, înfig în coasta-i un pinten,
Murgul scutură din coamă, zboară vesel, fuge sprinten,
Şi cu cât sălta mai tare, şi cu cât mai mult sărea,
Mişcarea-i cea furioasă simţeam că mă răcorea,
Până ce-l lăsai în voie, azvârlind din mâini căpăstru:
Calul, născut în Moldova, mă duse drept pân'la Nistru,
Nistru ale cărui unde altădată'n zile grele
Apărau în loc de tunuri hotarele ţării mele!
Nistru!... Nistru!... Pân' acuma ştiut-am să ma feresc
De-a trece pe lângă ţărmu-i, ca să nu mă ispitesc!
Şi să nu-mi aduc aminte că rămâi în ţări străine,
Pe când scumpa mea Moldovă nu-i departe de la mine!
Astăzi însă de nevoie mă simţii împins la mal,
Căci dorul ţării răzbate pân' şi sufletul de cal!...
Nainte-mi se dezveliră, şerpuind ca un balaur,
Holde şi câmpii, în care, jucând pintre spice de-aur,
Se zăreau, ca pietricele presărate pe-un inel,
Busuioc şi garofiţă, toporaş şi ghiocel,
Iar prin ele-n depărtare, un român muncind la soare,
Falnic, rumen, plin de viaţă, se părea şi el o floare!...
Le văzui acele locuri şi din văz le sărutai:
Ţara-mi, unde însu-şi iadul parcă se preface-n rai!...
Numai tu poţi înţelege, numai tu, Vidro iubită,

Poţi simţi cu ce durere am trecut eu prin ispită
Şi, scăldând calul în spume, de la ţărmul fermecat
Eu şi dânsul, fără voie, amândoi ne-am depărtat!...
Viu acasă... d-abia însă pus-am piciorul, şi iată,
Vin Răzaşul şi Vulpoiul dinaintea mea deodată,
Neştiind că-n pieptu-mi arde cel pojar îngrozitor,
Şi-mi vorbesc de ţara noastră, şi-mi grăiesc de-al ţării dor!
Ei să plece la Moldova! Dor de ţară! Dor de ţară!...
Iară sângele meu fierbe! Furia m-apucă iară!...

VIDRA

Vrea să zică, tu, Răzaşul, calul vostru şi Vulpoi
Sunteţi tocmai deopotrivă, tot un fel şi tot un soi?

RĂZVAN

Cum aşa?...

VIDRA

Inima voastră se vaietă şi suspină
Dup-o pulbere deşartă, o bucată de ţărână,
Un pământ uscat şi rece, de ierburi acoperit,
Printre cari o floricică de-ntâmplare-a răsărit!...
Asta-i iubirea de ţară?... De-aşa iubire mi-e jale,
De-aşa fiinţă mi-e milă...

RĂZVAN

Tu iar cu visele tale!...

VIDRA

Vise!... Nu oricine poate să viseze-al Vidrei vis!...
Când te-am întâlnit în codru şi-ntâlnindu-te mi-am zis:
Acest haiduc o să-ntreacă trândăvita boierime –
Eu visam... ş-astfel de vise altul nu visează nime!
Când te-am smuls la lumea largă din ascunsu-ţi adăpost,
Împingându-te-nainte, iarăşi visul meu a fost!
Ş-acum eu visez, Răzvane, când mi se pare ciudată
Iubirea ţării ce numai prin buruieni se desfată!...
Omul ce-şi iubeşte ţara cu adevăratul dor
Nu-i pasă de lutul ţării, ci de-al ţării viitor!
Năzuieşte pân' la stele, fă-te tot şi tot mai mare,
Şi slava-ţi o să mărească ţara ta din depărtare.

Precum luminosul soare,
Din lăcaşu-i depărtat,
Sparge făr' să se pogoare
Vălul nopţii-ntunecat!...
Fie Răzvan orişiunde, el tot ţara şi-o iubeşte,
Dacă prin faptele sale se ridică şi uimeşte,
Încât împrejuru-i face pe străin şi pe păgân
Să şoptească cu mirare: multe poate un român!...

(Sbierea se arată în uşă.)

RĂZVAN

Tu, jupâne? Cum? Ş-aice?...

SBIEREA
(frecându-şi mâinile)

Da, da! Ş-aice! Ş-aice!
De ce nu? Viu din Moldova ca să te fac mai ferice...
Jupâneasă foarte scumpă, nu ştii încă, negreşit,
C-uncheşelul dumitale nu mai este?... S-a sfârşit:
Şi-a încheiat catastiful, isprăvind de cheltuială,
Căci şi viaţa omenească-i tot un fel de socoteală...

VIDRA
(cu răceală)

A murit? Ce spui, jupâne? Şi dumneata cum o ştii?

SBIEREA

De vreo câtva timp încoace eram vecini la moşii.
Când mă-ntorsei din robie, cu dobânzi întârziate
Cumpărai pe lângă Nistru nişte câmpuri nelucrate...
Apoi bine, jupâneasă, dumneata acuma eşti
Deplină stăpânitoare moştenirii părinteşti:
Patru sate, două iazuri, mii de vite râmătoare,
Şepte mori, o herghelie, ş-o pădure... Nu vinzi oare?

VIDRA

Dumneata ai vrea să cumperi?

SBIEREA

Ieftin; bani în ţară nu-s!
Cu turcii, cu bir, cu dăjdii, toţi gălbănaşii s-au dus...

RĂZVAN

Nu! Noi nu vindem nimica! Voi lăsa pe leşi mai bine
Ş-o să m-aşez româneşte în ţara mea şi la mine...

VIDRA

Aşa? Nu cumva, Răzvane, să ne-nchidem într-un sat,
Gustând viaţa de câmpie şi văzduhul cel curat
Într-o cuşcă mojicească, plină cu miros de varză,
În casă grămezi de teancuri şi pe-acoperiş o barză?
Tu o să petreci, iubite, vânând potârnichi şi lupi?
Eu purtând grijă de turme, de ţarină şi de stupi,
Iar vătavii, pârcălabii şi vecinii de moşie,
Văzându-ne, o să zică: Ce bună gospodărie!...
Frumos trai! plăcută soartă! Noi, o Vidră ş-un Răzvan,
Să-nlemnim stând la o parte, nemişcaţi ca un buştean!...

SBIEREA

Este foarte potrivită socoteala dumitale:
Decât a sta la moşie, mult mai bine cu parale...

RĂZVAN

Dar ascultă, dragă Vidră, şi-n Moldova, ca ş-aici,
Se dă cuvenita cinste la ostaşi şi la voinici...

SBIEREA

(clătinând din cap)

Hem! S-ar putea ca ş-acolo să te primească polcovnic...
Însă la români o slujbă nu-i tocmai lucru statornic!

VIDRA

Să văd eu cum se-ncovoaie cu sfială un Răzvan
Pe lângă cei mai din coadă boieraşi de la divan,
Pentru ca dintr-înşii unul, c-o inimă mai miloasă,
Ca la un câine din curte să-i arunce nişte oasă?
Ba poate că şi pe Vidra, pe nepoata lui Moţoc,
O să mă trimiţi, cu lacrimi, să mă duc într-un noroc
La nevasta vreunui vornic sau la vreo logofeteasă,
Care n-ar putea la mine să fie nici fată-n casă!...
Aşa se capătă slujba când tu te pleci ca s-o cei,
În loc de-a-i sili prin fapte să te caute chiar ei!

Nu, nu! Las' ca ţara noastră să simtă durerea crudă
Că-n sânu-i omul de frunte în deşert îl vezi c-asudă,
Şi din cupa deznădejdii bând ocară, bând amar,
Lucrează şi zi şi noapte, lucrează tot în zădar,
Căci mişeii, ca o strajă, cârma ţării împresoară
Şi pe-oricine nu-i dintr-înşii mi-l resping şi mi-l doboară!

SBIEREA

Că unul ş-unul fac două, vorbit-ai drept şi frumos!
Pe mine, zău, tot mişeii din visterie m-au scos!
Mulţi mişei sunt în Moldova! Dumnezeu să te ferească
Eu ş-oricare om de treabă poate să se prăpădească!...

(Către Răzvan.)

Aşadar, vinde-ţi moşia, să n-ai bătaie de cap:
Uite, eu, ca un prieten, aş vrea numai să te scap...

RĂZVAN

(luând pe Vidra la o parte)

Iubită Vidră, mai lasă... De ce-i astă grabă mare?
Eu nu ţi-am spus încă toate... Mai este o-mprejurare...

(Cu răceală, către Sbierea.)

Vino mai târziu, jupâne,... Mai târziu!

SBIEREA

(cu umilinţă)

Vă las... Vă las...
Mă-ntorc într-o jumătate, ba nu! Într-un sfert de ceas.

*(Se departează, apoi se opreşte
în uşă, se mai închină o dată şi iese.)*

VIDRA

(cu tărie)

Fie! Eu ţi-am spus, Răzvane, ş-acum îţi voi spune iară
Că Vidra nu vrea să plece ca să se-ngroape la ţară...

RĂZVAN

Bine! Nu ne vom întoarce!... Vreau şi eu să-ţi dovedesc
Cât de mare ţi-e puterea şi cât de mult te iubesc.

VIDRA

Dar oare viaţa-mi întreagă nu-i destul să-ţi dovedească,
În toată clipa, că Vidra ştie şi ea să iubească?
Eu nu mă gândesc, Răzvane, eu nu mai pot cugeta,
Eu nu mai pricep nimica decât înălţarea ta...

RĂZVAN

Nu vom pleca la Moldova; mă supun voinţei tale,
Dar lumea-i încăpătoare; s-alegem o altă cale;
La nemţi, la turci sau aiurea, oriunde-mi vei porunci,
Atâta-i cu neputinţă de-a mai rămânea pe-aci...

VIDRA

Şi de ce-i cu neputinţă?

RĂZVAN

Ştii c-am fost la hatman...

VIDRA

Bine...

RĂZVAN

Acum el n-o mai ascunde ş-o spune la orişicine
C-o să fie cu Moldova un război înfricoşat...
Astăzi la dânsul acasă ne-a chemat pe toţi la sfat,
Ne spuse dintâi că leşii sunt rău cu ţara nemţească,
Ş-având legături cu turcii ar dori să le păzească;
Ne mai spuse c-Aron-vodă, noul domn moldovenesc,
Ţine-mpotriva Turciei cu-mpăratul cel nemţesc;
Ne-a mai spus altele multe, înşirând vreo patru oare,
Şi-n sfârşit, drept încheiere, ne-a arătat o scrisoare,
În care craiul îi zice să fie gata pe loc
A trece hotarul ţării cu sabie şi cu foc...
M-ai lăsa tu oare, Vidro, ca braţul meu să izbească
Un piept de român? S-aprinză o colibă românească?...

RĂZAŞUL

(intrând zăpăcit)

Vine hatmanul! El însuşi!...

(Iese)

VIDRA

Eu te las a cugeta
Că... lovind pe-un domn netrebnic, vei scăpa chiar ţara ta...

(Vidra iese prin o uşă, pe când prin alta intră hatmanul.)

HATMANUL

(privind în urma Vidrei)

Este sora dumitale? Acea femeie vitează,
Ce te-nsoţeşte-n războaie, înfruntă moartea, veghează
Pe câmpul de bătălie, în rând cu ostaşii mei,
Pe cari ades îi întrece?... Minune dintre femei!

RĂZVAN

Este Vidra...

HATMANUL

Astă dată cerul a fost cu dreptate,
Dând o asemenea soră la un asemenea frate...

(Se aşază, se gândeşte, apoi, după o tăcere)

Fiindc-astăzi dimineaţă ne certasem oarecum,
Tu nu te-aşteptai, sunt sigur, să ne mai vedem acum...

RĂZVAN

Nu, hatmane. Neaşteptată e numai cinstea cea mare
De-a te vedea-n locuinţa unui om fără-nsemnare...

HATMANUL

În întâlnirea ce-avurăm pare-mi-se că-mi spuseşi...

RĂZVAN

Şi ţi-o mai spui înc-o dată că-mi dau viaţa pentru leşi,
Ş-oriunde mă vor trimite, le voi sluji cu credinţă,
Dar nu mă bat cu românii... nu; asta-i peste putinţă!...

HATMANUL

Polcovnice! Bagă seama că, mai mult ca orişicând,
Eşti dator tocmai acuma să te jertfeşti chiar nevrând.
Ajutorul dumitale, decât altul orişicare,
Ni-i cu totul de nevoie în această-mprejurare.

Dumneata cunoşti Moldova; ţara ş-oamenii cunoşti,
Locurile, rânduiala, tot ce trebui pentru oşti...
Războaiele se câştigă nu numai prin vitejie;
Ades mai mult ca prin braţe se face prin dibăcie...

RĂZVAN

(posomorându-se)

Am înţeles! Prin urmare, vouă vi-i trebuitor
Un om vândut, o iscoadă, un mişel, un trădător...

HATMANUL

A, polcovnice! Se poate să-mi faci astfel de dojene?
Dumneata eşti leah acuma, căci *patria ubi bene*,
După cum zice latinul, şi nu mai eşti moldovean:
Poţi să te baţi cu Moldova făr-a te numi viclean...

RĂZVAN

Hatmane, latinul zice... dar fii bun de-mi tălmăceşte,
În cuibul meu, la Moldova, nu se-nvaţă latineşte...

HATMANUL

Ţara este unde-i bine...

RĂZVAN

Aşa?... Păcătos latin,
Cine iubea deopotrivă pe-un frate şi pe-un străin,
Zicând că ţara-i o turtă, încât să poată stomahul
Leah a mă face pe mine, sau muscal să facă leahul!
Nu, hatmane! Niciodată!... Fie pâinea cât de rea,
Tot mai dulce mi se pare când o ştiu din ţara mea!...

HATMANUL

(sculându-se)

Vrea să zică, eşti statornic în hotărârea luată
De-a ieşi din sânul nostru?

RĂZVAN

Da. Ş-o mai spui înc-o dată,
Dar mă jur că de nevoie şi cu părere de rău:
Dumneata singur ai face tot aşa la locul meu...

HATMANUL

(aşezându-se, după o tăcere)

Pe castelanul Piotrowski îl cunoşti; rudă cu mine,
În războaie totdeauna s-a bătut destul de bine,
Fiind dintre cei de frunte şi la luptă, şi la sfat,
Nu-i bătrân, nu-i fără stare, este foarte învăţat...
Ei bine! Eu, cum s-ar zice, aş putea să pun la cale
Ca nepotul meu Piotrowski să ia sora dumitale...

RĂZVAN

(sculându-se)

Pe Vidra? El o iubeşte? Ţi-a spus?

HATMANUL

Nu...

RĂZVAN

El nu ţi-a spus?

HATMANUL

Piotrowski o să m-asculte: tânărul e preasupus...

RĂZVAN

(liniştindu-se)

Bine! O să-ntreb pe Vidra... Vom vedea ce-o să ne zică!...
El nu ţi-a spus c-o iubeşte? Să fi spus... Dar nu-i nimică...

HATMANUL

Ş-aceasta nu-i încă totul. Ca să leg cu ţara mea
Pe viteazul cel mai mare din câţi am putut vedea,
Eu, eu, hatmanul, sunt gata să-ţi dau în căsătorie
Pe fiica mea...

RĂZVAN

(mişcat)

Cum? pe fiica-ţi...

HATMANUL

Aşa, polcovnice...

RĂZVAN

Mie?

HATMANUL

Nu mă mir că te uimeşte...

RĂZVAN

Da! Ş-o s-uimească pe toţi!
Hatmane! Eu în Moldova ştii oare ce-am fost?

HATMANUL

Ce?

RĂZVAN

Hoţ!

HATMANUL

(sculându-se cu mirare)

Hoţ? O, Doamne!...

RĂZVAN

Hoţ de codru! Să răpească şi s-omoare,
Nu făcea braţul meu alta... Îmi mai dai pe fiica-ţi oare?

HATMANUL

Trecutul nu ne priveşte... Să privim ce este azi:
Eu te văd boier, polcovnic, ostaşul cel mai viteaz;
Când ţara mea-ţi datorează izbânde strălucitoare,
Iar cine caută pete, le găseşte chiar în soare,
Eu îţi dau pe fiica-mi!

RĂZVAN

Însă... gândeşte-te...

HATMANUL

(aşezându-se)

M-am gândit.

RĂZVAN

(după o tăcere)

Hatmane prealuminate! În Biblie ai citit
Că Faraon din Egipet s-a-nfundat cu păcătoşii
Din voia dumnezeiască în undele Mării Roşii?

HATMANUL

Dar ce-nsemnează-ntrebarea?

RĂZVAN

Astfel pieri Faraon;
Puţini dintr-ai săi scăpară din acel grozav canon;
Totuşi, o altă pedeapsă de la urgia cerească,
O pedeapsă şi mai crudă a trebuit să primească.
Dumnezeu îi osândise, în urma celui potop,
Mii de veacuri să colinde fără ţintă, fără scop,
Alungaţi din ţară-n ţară, din loc în loc ca o turmă,
Dispreţuiţi de noroade ca lucrul cel mai din urmă,
Şi-nvârtindu-se pe drumuri, până la groaznica zi
Când trâmbiţa judecăţii din cer o vor auzi,
Ş-atunci lumea despletită, ca muierea vinovată
O să strige: Doamne! Doamne! mai iartă-mă ş-astă dată!...

HATMANUL

Polcovnice! Vino-n fire...

RĂZVAN

Acel neam nenorocit,
La Dumnezeu în osândă şi la oameni huiduit,
Sufere cu nepăsare mânia ursitei sale,
Bărbaţii lor nu ştiu alta decât să fure, să-nşale,
Tăvălindu-se-n minciună, în mişelii cufundaţi,
Iar femeile ajută, şi chiar întrec pe bărbaţi,
Vânzând drumaşilor floarea tinereţilor plăpânde,
Ş-apoi sufletul Satanei, când alta nu se mai vinde,
Căci soarta lor e să vândă... nu le pasă ce şi cui!

HATMANUL

Ţigani?

RĂZVAN

(ştergând sudoarea de pe frunte)

Tatăl dumitale a fost leah?

HATMANUL

Ce vrei să-mi spui?...

RĂZVAN

Însă maica dumitale se zice c-a fost maghiară?

HATMANUL

Polcovnice! Ce-ntrebare? Unde mergem?

RĂZVAN

Aşadară,
Eşti maghiar?

HATMANUL

Ba leah; dar totuşi prea ciudate mi se par
Aste vorbe fără noimă...

RĂZVAN

Eşti leah! Vai, nu eşti maghiar!...
Neamul se ia după taică!... După taică!... Biata mamă
De loc nu se socoteşte, de loc nu se bagă-n samă!...
Sărmana maică, ce poartă copilu-n sângele său,
Ca să-i dea suflarea vieţii, duce chinul cel mai greu,
Cu cântecul ei ne-nvaţă, cu laptele-i ne nutreşte;
Când plângem noi, ea, drăguţa, c-un zâmbet ne linişteşte
Şi plânge de bucurie văzându-ne că zâmbim;
Maica, cea dintâi fiinţă pe care noi o iubim,
Cea dintâi ce ne iubeşte, nu-i nimică! Totu-i tată!...
O, dreptate omenească! O, dreptate blestemată!...

HATMANUL

(cu îngrijire)

Polcovnice! Tu mă sperii... Eşti bolnav... Eşti rătăcit...

RĂZVAN

Maica mea a fost româncă. Tată-meu... Mai în sfârşit,
Eu... eu sunt ţigan!

HATMANUL

O, Doamne! Tu ţigan?...
Nu-mi place gluma!...

RĂZVAN

Da! Ţigan, ţigan!... Ei bine, să te mai vedem acuma!...

HATMANUL

(îşi pune mâna pe frunte, se gândeşte, apoi, după o tăcere, în cursul căreia Răzvan îl priveşte aţintit)

Întreaga ţară leşească...

RĂZVAN

(apucându-l iute de mână)

Taci, hatmane! Nu uita
Cine-s eu, ş-adu-ţi aminte şi cine eşti dumneata!...
În viaţă numai o dată întâlnii în neagra-mi cale
Una singură fiinţă cu simţirea dumitale,
Ce din falnica-nălţime a naşterii boiereşti,
Privind cu ochii cu care tu, hatmane, mă priveşti,
Cu mâna-i îmi strânse mâna şi-mi vorbi cu omenie.
Acea fiinţă e Vidra... nu soră-mea, ci soţie.

HATMANUL

(sculându-se şi rezemându-se de umerii lui Răzvan)

Am făcut, ca leah şi hatman, tot ce-n putinţă mi-a stat,
Şi nimic, nimic în lume din parte-mi n-aş fi cruţat,
Ca să câştig ţării mele pe iubitul meu tovarăş...
Dar nu-i chip! Să fim prieteni! Mâna ta!... spuindu-ţi iarăşi
Că primeam cu bucurie un ginere ca Răzvan!...

VULPOI

(intrând iute)

Polcovnivce! De la ţară un boier... Un moldovan...

(Lasă să intre Başotă şi iese. Răzvan face o mişcare de mirare. Başotă, văzând pe hatman, se opreşte în uşă.)

HATMANUL

Boierule din Moldova! Nu te cunosc pân-acuma,
Şi totuşi, te rog dă-mi voie ca să-ţi spun o vorbă numa...
Norodul vostru se zice c-oareşicând ar fi venit
Şi s-ar trage tocma-tocma din Râmul cel preavestit;
Dar cum oare vreţi ca lumea să v-asculte, să vă crează,
Când întreaga firea voastră cu totul se depărtează
Din obiceiul acelor oameni ageri şi vârtoşi,
Pe care voi cu trufie ni-i arătaţi ca strămoşi?

Râmlenii cei din vechime căutau fără-ncetare
Ca să scoată la lumină tot ce-i bun şi tot ce-i mare,
Încât la plug şi la sapă găseau adesea bărbaţi
Cu cari se făleşte lumea: pe Catoni şi Cincinaţi...
La voi, însă, când o rază
De soare pătrunde-n ţară,
Toţi se scoală, toţi turbează,
Toţi voiesc s-o dea afară!...

(Arată la Răzvan şi iese.)

BAŞOTĂ

(închinându-se)

Cer iertare; viu d-a dreptul de la drum şi plin de prav.
Mă cheamă...

RĂZVAN

Ştiu cum te cheamă, jupâne mare vătav!
Ne cunoaştem foarte bine.

BAŞOTĂ

(închinându-se)

Luptându-te cu muscalii,
Umplut-ai Moldova-ntreagă de numele dumitale,
Şi slava ce-o câştigaseşi, nu puţin a mai crescut
Prin vestea că mai în urmă şi pe tătari i-ai bătut;
Deci icoana mataluţei, la Cracovia lucrată
Şi care, cum eşti acuma, întocmai astfel te-arată,
Stăpânu-meu Aron-vodă o ţine-n palatul său,
Unde cu multă plăcere putut-am s-o văd şi eu;
Şi cum o văzui, pe dată zis-am: mare, mare, mare!
Nas de şoim! O frunte-naltă! Din ochi inima tresare!
Mai în sfârşit, toată faţa numai duh şi numai foc!...
Căci pe cei aleşi de soartă eu unu-i ghicesc pe loc...

RĂZVAN

Nasul meu, ochii şi fruntea vor fi fost de tot altminte;
Aşadar, nu-i de mirare că nu-ţi mai aduci aminte!...
Ş-apoi altceva mai este: eu eram atât de mic,
Încât vătavul cel mare, zărind un sărman pitic,
Nu vrea nici să-l bage-n samă sau d-aproape să-l privească

Ş-ar fi putut cu piciorul ca pe-o muscă să-l turtească!
Piticul însă de-atuncea, speriat de-un vis grozav,
N-a uitat şi n-o să-l uite pe-acel puternic vătav...
Dar lăsând acestea toate, spune-mi, cinstite jupâne,
Ce-ntâmplare, ce furtună te-o fi aducând la mine?

BAŞOTĂ

(închinându-se)

Măria-sa Aron-vodă, din voia lui Dumnezeu
Moşteanul ţării Moldovei, domnul şi stăpânul meu, –
Ba şi naş, căci mai deunăzi, din părinteasca sa milă,
Mi-a făcut nespusa cinste de-a-mi boteza o copilă, –
Mă trimite cu solie la polcovnicul Răzvan,
Ca să-i spui că-l cheamă ţara, dându-i un loc în divan...

RĂZVAN

În divan?...

BAŞOTĂ

(închinându-se)

Suntem în luptă cu puterile păgâne,
Şi, după câte se spune, o să mai vedem ca mâine
Că şi leahul trece Nistrul turcului în ajutor.
Un război atât de straşnic nu-i tocmai lucru uşor!
Deşi nemţii şi muntenii sunt legaţi cu noi frăţeşte,
Deşi oşti avem destule, deşi hrana nu lipseşte,
Totuşi, este trebuinţă şi de-un hatman ispitit:
Stăpânul meu Aron-vodă la dumneata s-a gândit...

RĂZVAN

(iute)

Cum ai spus? Ce zici? Eu hatman? Mai spune dar înc-o dată!...
Hatman?... Hatman în Moldova?... Ce-ntâmplare neaşteptată!...

BAŞOTĂ

(închinându-se)

Sărut mâna. Merg la gazdă şi stau gata orişicând
La porunca dumitale... Cred c-o să plecăm curând...

(Iese cu multă umilinţă, pe când Vidra se arată
în altă uşă, oprindu-se fără a fi văzută de Răzvan.)

RĂZVAN

(după o tăcere)

Acest om fără dreptate de nu m-arunca-n robie,
Eu n-aş fi cătat lumină la codru şi-n haiducie;
De nu mă ducea norocul în umbra negrei păduri,
Pe minunata mea Vidră n-aş fi întâlnit-o aiuri;
De nu iubeam o femeie cu o inimă semeaţă,
N-aş fi găsit în războaie un nume ş-o nouă viaţă!...
Acest om, fără s-o ştie, m-a ridicat pân-aci:
O, Doamne! Căile tale cine le poate ghici!
Tu, ce pe duşmanii noştri ades ni-i faci o unealtă,
Prin care ne-mpingi cu-ncetul la ţinta cea mai înaltă!...

VIDRA

(apropiindu-se)

Jupâne! Jupâne hatman!

RĂZVAN

(strângându-i mâna)

Tu o ştii?...

VIDRA

Ţi-a mai rămas
Să faci pe calea măririi un singur, un singur pas!

RĂZVAN

Un pas?...

VIDRA

Ca s-apuci cu fală scaunul lui Ştefan cel Mare
Şi patruzeci mii de oaste să te-aştepte-n ascultare,
Bucuroşi a-nfige lancea în ce parte-i va-ndrepta
Un deget al mâinii tale, o vorbă din gura ta!...

RĂZVAN

(turburat)

Scaunul lui Ştefan cel Mare?...

VIDRA

Ştefan cel Mare, iubite!

RĂZVAN

(punând mâna pe braţul cel legat)

Ştii tu oare că tătarii poartă săgeţi otrăvite?...
Astă rană...

VIDRA

(zâmbind)

Astă rană? Ei bine?... Ce-i?... Să vedem!...
Te temi de moarte, Răzvane?... De când asta?...

RĂZVAN

Da, mă tem!...
Nu mă temeam mai-nainte, până ce cu desfătare
Nu gustai, Vidro iubită, din faguru de-a fi mare!

VIDRA

Aşa-i, Răzvane, că-i dulce?...

RĂZVAN

O, nepoata lui Moţoc!
Sufletul meu fără tine n-ar fi cunoscut de loc
Astă simţire ciudată, ce-l îndeamnă să dorească
Jos la picioarele sale toată lumea să privească!...

VIDRA

Şi numai tu ca un munte ce primeşte cel dintăi
Mândrul soare, pe când noaptea stă culcată peste văi!...

RĂZVAN

O, da! Voiesc a fi mare, precum Sbierea cu grămadă
Voieşte movile de-aur numai la dânsul în ladă!
(Sbierea scoate capul prin uşa din fund.)

Însă rana braţu-mi arde... O săgeată cu venin!

SBIEREA

(înaintând)

Vindeţi? Dacă daţi mai ieftin, eu plătesc acum peşin...

CÂNTUL V

MĂRIREA

„Aşa s-a plătit şi lui Răzvan răul ce-i făcuse şi el lui Aron-vodă...“
Miron Costin,
Letopiseţul Ţării Moldovei, cap. II

FEŢELE:

RĂZVAN, hatman moldovenesc
VIDRA
BAŞOTĂ
SBIEREA
TĂNASE
RĂZAŞUL
VULPOI
ŞOLTUZUL
UN COPIL,
MAI MULŢI CĂPITANI
şi TÂRGOVEŢI

Palatul lui Răzvan în Iaşi.

*(Răzaşul şade gânditor, fluierând o doină,
cu capul plecat pe mână. Afară se aud din depărtare
împuşcături de tun.)*

VULPOI

(intrând)

Bună ziua, căpitane!

RĂZAŞUL

Ziua rea, nu ziua bună!
Unde vezi tu bunătate, când tot fulgeră şi tună?
Măi, Vulpoiule, nu-i bine...

VULPOI

Te prea poftesc mai întâi
Să te-nveţi a nu-mi mai zice nici „Vulpoiule“, nici „măi“!
Sunt căpitan ca şi tine, şi nu-s căpitan degeabă:
Te rog dar să-mi zici de-acuma: „căpitane“...

RĂZAŞUL

Mare treabă!
Nu cumva să-ţi zic „jupâne“, sau „boierule“? Ce spui?
Mai aşteaptă! Deocamdată, pune-ţi, dragă, pofta-n cui!...
Leahul ne trimite-ntruna ghiulele peste ghiulele,
Noi stăm închişi în cetate ca dobitocul în piele,
Merinda se-mpuţinează, iarbă de puşcă mă tem
Că peste două-trei zile de leac n-o să mai avem,
Şi tu te gândeşti acuma, moară stricată! dihane!
A da lege şi poruncă ca eu să-ţi zic: „căpitane“?...

VULPOI

Te sperie leahul?... Asta-i?... Apoi pe pace să fii.
Noi ne-am înfrăţit cu dânşii.

RĂZAŞUL

Dar tu de unde o ştii?...

VULPOI

Drace! Vulpoi ce nu ştie? Ascultă, să-ţi spui pe faţă,
Măria-sa Aron-vodă trimis-a azi-dimineaţă
Chiar pe Başotă vătavul drept la hatmanul leşesc...

RĂZAŞUL

Şi crezi tu?...

VULPOI

Cu bună samă! Nicidecum nu mă-ndoiesc!...
Leşii sunt gata la pace... Vrei dovezi? Ei bine, iată!...
Dintâi cetatea Sucevei nu s-a luat niciodată
Şi, prin urmare, nici astăzi nu se ia aşa uşor;
Apoi Başotă vătavul e un faimos vorbitor,
Şi deci, îndrugând la fleacuri, pe leşi o să-i ameţească,
Că-i ştiut ce fel de poamă-i înţelepciunea leşească;
În sfârşit, duşmanul vede că nu-i glumă cu Răzvan,
Cunoscându-l din aproape că-i suflet de hoţoman!...
Aşadar, la dracu lupta, ducă-se naibii vrăjmaşul,
Târgu-i rupt, pacea-i făcută, n-ar strica nici aldămaşul;
Crăşmăreasa nu-i departe: o măsură, doi şalăi,
Cotnar din via domnească...

RĂZAŞUL

Măi Vulpoiule...

VULPOI

Iar „măi"?
Nu poţi să zici „căpitane"?... Zău c-o s-ajungă la ceartă!...

RĂZAŞUL

Bre, n-am văzut pân-acuma o făptură mai deşartă,
Trăsni-te-ar căpitănia, căpitane mare fleac!
Sunt sute de semne rele, iar bune nu-s nici de leac.
Hatmanul nostru, de pildă, când intră, când vrea să iasă...
Mereu se tot poticneşte, intrând şi ieşind din casă...

VULPOI

Dec! Astea sunt semne bune!

RĂZAŞUL

Semne bune?

VULPOI

Negreşit!
Este rău când omul cade, iar nu când s-a poticnit...

RĂZAŞUL

Vezi că ş-altceva mai este...

VULPOI

Orişicâte mi s-ar spune,
Tălmăcind cum se cuvine, toate semnele sunt bune!

TĂNASE

(intrând)

O veste, copii!... O veste!...

VULPOI

Căpitani, iar nu copii!
Te rog, căpitan Tănase, ca şi dumneata s-o ştii...
Am ajuns şi eu odată să fiu un obraz în lume,
Şi tocmai acuma nimeni nu vrea să-mi zică pe nume!...

RĂZAŞUL

Ce veste?

TĂNASE

O veste mare. Vătav Başotă-n sfârşit
Împacă treaba cu leşii, şi domnul a iscălit...
Avem pace chiar la vreme: ne lipseau hrana şi pravul,
Nu era chip a mai merge...

VULPOI

Isteţ mai e şi vătavul!

RĂZAŞUL

Cu leşii?... Asta-i nimică!... Mai este turc şi tătar...

VULPOI

Haida-de! Ei sunt departe... Grijă le porţi în zadar...

TĂNASE

Ba nu-i vorbă că-s departe; dar leşii se-ndatorează
A ne tocmi şi cu dânşii...

RĂZAŞUL

Cine-i nebun ca să-i crează!

(Afară se aud strigăte: „Să trăiască Aron-vodă".)

VULPOI

Aron-vodă să trăiască... Auziţi ce chiu? Ce zvon?
Mult mai iubeşte norodul pe măria-sa Aron!

TĂNASE

Adică, orice s-ar zice, e un vodă cumsecade:
Pe sărăcime o cruţă, pe cei cu caftan îi rade,
Iar nu lasă pe ciocoiul, fără fund şi fără dop,
Să despoaie toată ţara, cum făcea Petrea cel Şchiop!...
Însă nu-i lucru temeinic a norodului strigare.
Sunt bătrân. Văzui cam multe... Strigau alţii şi mai tare:
„Să trăiască Lăpuşneanul“, şi-l viclenіră urât:
„Despot-vodă să trăiască“, ş-apoi mi l-au omorât;
„Să trăiască Ştefan Tomşa“, şi-l goniră ca pe-un câne;
„Ioan-vodă să trăiască“, şi-l dete-n gheare păgâne...
Într-o clipă Lăpuşneanul, Tomşa, Despot şi Ion
Fură sus şi jos deodată... Vai şi de vodă Aron!
Una crede ş-alta spune, iar face din zăpăcire
Necrezute şi nespuse: aşa-i românul din fire.

RĂZAŞUL

Bine-ar fi s-avem odihnă! După ce de la divan
Mi-am câştigat judecata mulţumită lui Răzvan,
Cum aş mai zbura, bădiţă, să-mi mai văz de răzăşie!...

VULPOI

Nu-ţi este greu, căpitane, ca să spui o nerozie?
Eu, unul, din ziulica de când m-am căpitănit,
Uitat-am nu răzăşia, ci chiar codrul înverzit!...
Ş-aice-s ca şi-n pădure, având puterea de-a face,
De frică de pedepse, tot ce vreau şi tot ce-mi place.
Neghiobii, ce nu m-ascultă, stau la pândă de-i ochesc,
Apoi mi-i iau la bătaie, mi-i închid şi mi-i globesc...
Suntem oameni, căpitane, pentru cari totul e lesne,
Căci lumea cea mai măruntă nu ne-ajunge nici la glesne.
Venit-a apa la moară! Vom măcina cât putem:
Să ne folosim de timpuri când alţii de noi se tem!...
Ce să te mai plângi atâta pentr-un pai de răzăşie,
Când acuma ţara-ntreagă e pentru noi o moşie!...

RĂZVAN

(intră foarte tulburat)

Bine că sunteţi aice!... Unde-i Vidra?
Ascultaţi!...
Mergeţi... Pe toţi căpitanii pe dată să mi-i chemaţi!...
Eu v-am fost ca ş-un părinte!... Adunaţi-i mai în pripă!...
Timpul zboară... Mai degrabă!... Într-o clipă! într-o clipă!...

(Iese prin uşa din stânga.)

VULPOI

Ha, ha! Înţeles-aţi oare vreun singur cuvânt măcar?
Mă tem că hatmanul nostru e cu trei roate la car....

RĂZAŞUL

Ce-ţi spuneam eu dineoară? Tot la vorba ceea vine:
Poticneala-i mare lucru... Măi Vulpoiule, nu-i bine!...

VULPOI

(furios)

Măi? Iar măi?...

TĂNASE

Noi pierdem vremea, tot la fleacuri înşirând!...
Haidem! pe toţi căpitanii să-i adunăm mai curând,
Hatmanul ştie ce face. El învaţă, el răspunde.
Este datoria noastră ca să-l ajutăm oriunde...
Eu ştiu că-n ţara Moldovei unul e Răzvan, mă jur!
Păcat că-i ţigan... La dracu!... Ăsta-i singuru-i cusur!

*(Ies toţi prin uşa din fund, pe când
prin cea din stânga intră Răzvan şi Vidra.)*

RĂZVAN

Da! S-au împăcat cu leşii...

VIDRA

Şi cu păgânii?...

RĂZVAN

Fireşte!

VIDRA

Trebuia tu să-i dai sfaturi...

RĂZVAN

De la mine nu primeşte...
Atâta-i mai rău! Iubito, cată drept în ochii mei!
Drept!... Aşa!... Spune-mi, acuma, nu citeşti nimic în ei?...

VIDRA

(cu nedumerire)

Sunt tulburi...

RĂZVAN

Tulburi? Atâta?... Foarte bine! Vrea să zică,
Nici Aron-vodă în ochii-mi n-a putut citi nimică...
Ochii mi-au fost cu credinţă...

(Strângând pumnii şi cu glas înecat.)

Vidro! Vidro!... Eu voiesc
Negreşit una din două: sau moarte, ori să domnesc!

VIDRA

Asta-i şi dorinţa Vidrei... Însă trebui amânată...
Nu-i timp...

RĂZVAN

Astăzi, astăzi, astăzi; sau astăzi, ori niciodată!
Aron se-mpacă cu leşii, şi cu ajutorul lor
Se-ntăreşte la domnie, pe când eu sughiţ şi mor!
Aron se-mpacă cu leşii, şi sabia-mi nu mai poate
Prin duşmani să mă slăvească, iar slava duce la toate!...
Aron se-mpacă cu leşii... Fără nume, fără tron,
Ce fac eu?... Răspunde-mi, Vidro!... Aşadară, jos Aron!...

VIDRA

Nu te grăbi!... mă-ngrijeşte o presimţire ciudată.
Şi presimţirea femeii nu se-nşală niciodată...

RĂZVAN

Vorbe seci!

VIDRA

O, nu, Răzvane! Chiar astăzi eu am visat
O vedenie grozavă, un lucru înfricoşat!...

Maica ta-n haine cernite din mormânt păşea spre mine,
Ochii-i se-necau în lacrimi, pieptu-i gemea de suspine.
Şi durerea-i, plămădită cu mânia la un loc,
Îmi striga din gura-i moartă: Piei, nepoata lui Moţoc!...

RĂZVAN

Vise! O nimica toată! Luptătorul care-n viaţă
Întâlneşte la tot pasul însăşi moartea faţă-n faţă,
Încât i se par acuma deopotrivă morţi şi vii,
Nu-l tulbură o nălucă ce sperie pe copii!...
Ş-apoi unde-i acea Vidră care-mi tot spunea odată
De-a nu fi ca mici pâraie, ci ca Dunărea cea lată?
Unde-i acea Vidră care zi şi noapte mă-nvăţa
Că pân' şi iubirea ţării e pofta de-a se nălţa?
Unde-i acea mare Vidră ale căreia cuvinte,
Ca o sămânţă măruntă, îmi cădeau adânc în minte,
Şi din tainicele brazde ale sufletului meu,
Prinzând rădăcini cu-ncetul, dezvelindu-se mereu,
Ieşir-acuma deodată, pline de suc şi de viaţă,
Râzând de viscoli, ca bradul încins cu sute de braţă?
Unde-i Vidra?... Dinainte-mi stă un chip tremurător,
Ce de spaimă crede-n umbre şi plânge de spaima lor...
Aşa? Tu, ce-ai fost în stare, cu-mbrânciri necontenite,
Pân' la marginea măririi să m-aduci pe nesimţite,
Tocmai astăzi, când ajungem la doritul nostru mal
Te-ngrozeşte faţa mării ce ridică val pe val?...
Află dară că degeaba unda muge, vântul geme;
Răzvan, împins pân-aice, de furtuni nu se mai teme,
Şi călcând cu desperare peste undă, peste vânt,
Va şti să meargă-nainte: sau la tron, ori la mormânt!...

(Intră Răzaşul, Vulpoi, Tănase şi mai mulţi căpitani.)

VIDRA

Mă duc să mă-nchin, Răzvane... Numai în zile de goană
Omul uită necredinţa şi-nţelege o icoană!...

(Iese.)

CĂPITANII

Să trăieşti!

RĂZVAN

Nu-i timp de vorbe!... Pe când viteazul Mihai
Scaldă Ţara Muntenească de la Giurgiu pân' la plai,
În sângele de năpârcă al urdiilor păgâne;
Pe când Jigmon ungureanul, la hotarele române,
Păscut cu noi împreună de şarpele veninos,
Îşi pune pieptul în luptă pentru crucea lui Hristos;
Pe când neamţul, frâncul, papa, ţările creştine toate
S-au unit ca să doboare spurcata păgânătate,
Numai leşii cei zburdalnici sunt cu turcul înţeleşi,
Iar domnul Aron al vostru s-a tocmit argat la leşi!
Sunteţi români, şi românii n-au suferit niciodată
Pe fruntea domnilor ţării măcar o singură pată!
Un vodă-i un fel de doftor, şi norodul, fraţii mei,
Nu-i dator să fie jertfa doftorilor celor răi!...
Mulţi domni avuse Moldova; cei buni au domnit o viaţă,
Ceilalţi au purtat cununa o singură dimineaţă;
Căci făcându-se lumină şi soarele fiind sus,
Poporul da jos pe-aceia pe cari poporul i-a pus!...
Un vodă, ca orişicine, îşi ia plata după faptă...
M-aţi înţeles? Vremea trece...

CĂPITANII

Jos Aron!...

RĂZVAN

(arătând uşa)

Ţara v-aşteaptă!

(Căpitanii ies, afară de Vulpoi şi de Tănase.)

VULPOI

Să-l ucidem?...

RĂZVAN

Nu, lăsaţi-l!... Domnii când nu mai domnesc
S-aseamănă cu strigoii: ei umblă, dar nu trăiesc...

VULPOI

Bine!...

RĂZVAN

După ce-l veţi prinde, să daţi semne din pistoale!...

VULPOI

Înţeleg!... Ş-apoi să facem ca norodul să se scoale
Ş-adunându-se cu gloată, mic şi mare pe maidan,
Să zbiere dobitoceşte: „Trăiască vodă Răzvan“...

RĂZVAN

Pe Başotă...

VULPOI

Ştiu! Cu dânsul voi avea chiar eu a face:
De mult îl pândesc de-aproape, căci nici de frică nu-mi place!...

(Iese.)

TĂNASE

O să plec şi eu îndată, numai o vorbă să-ţi spui...
Faci rău!...

RĂZVAN

De ce?

TĂNASE

Apoi bine, nu se cade orişicui
A şedea pe scaunul ţării...

RĂZVAN

Ce-nsemnează?...

TĂNASE

Proasta minte
Ar vrea să-ndulcească vorba şi nu găseşte cuvinte...
Dă-mi voie să-ţi spui pe faţă...

RĂZVAN

Spune verde, moş Tănas!

TĂNASE

Despot fu grec, Ioan-vodă fu armean şi Iancu sas...
Dar orişicum pân-acilea, din mila dumnezeiască,
Noi n-am avut nici un vodă... ştii! Ţara o să cârtească.
Ce să-i faci!... Mai bine hatman. Să nu fi fost tată-tău...

RĂZVAN

(încruntat)

Cum?...

TĂNASE

Apoi de! Bătrâneţe!... Să ne ierte Dumnezeu!...

(Iese.)

RĂZVAN

(Se aşază cu capul plecat pe mâini,
apoi se scoală, face în tăcere câţiva paşi prin odaie,
se opreşte pe loc.)

Nu-i greu încă patru zile de-a ne mai lupta-n cetate,
Pân' ce tabăra lui Jigmon va lovi pe leşi la spate...
Deocamdată, pân-atunce, nu ne temem de păgâni;
Ramazanul lor mai ţine tocmai două săptămâni...
M-am gândit bine la toate... Câte griji şi câte trude
Numai ca s-apuci domnia!...

(Cu turburare.)

Dar pistolul nu s-aude!...

(Ascultând.)

Nu!... Tot nu!...

(Îşi freacă fruntea, se aşază iarăşi
pe divan şi pleacă capul pe mâini.)

VIDRA

(intrând încet)

Acum, iubite, nu-i timp a mai cugeta!
Steaua lui Răzvan e mare: încrede-te-n steaua ta!...
Fii bărbat în orice soartă: şi-n cădere şi-n izbândă,
Privind cu sângele rece la răsplată sau osândă!...

RĂZVAN

(sculându-se)

Tu n-ai auzit pistolul?

VIDRA

De nu vei avea noroc,
Blestemul o să izbească pe nepoata lui Moţoc,
Care din cupa măririi s-a străduit să te-mbete.
Şi nici ea nu-i vinovată! Nu!... Sunt neamuri cu pecete,

În cari Dumnezeu sădeşte vreun bine sau vreun păcat,
Ş-apoi toţi de-acelaşi sânge îl moştenesc ne-ncetat!
Neamul lui Moţoc nu poate s-aibă altă cugetare,
Decât numai-numai-numai văpaia s-ajungă mare!...

RĂZVAN

Tu n-ai auzit pistolul?... Pistolul!.... Nu l-ai auzit?
Spune!

(Cu furie.)

Ureche! Ureche!...

(Afară se aude o împuşcătură.)

A! De-acuma s-a sfârşit!
Sunt domn! Trăiască domnia!...

(Cu amărăciune.)

Cât de lesne, cât de iute
Se răstoarnă domnii ţării, cel mult în zece minute!

(Către Vidra.)

Dar tu nu mai spui nimica? Mai dinioară mi-ai zis
Nu ştiu ce... ba mi se pare... de!... îmi povesteai un vis...
Mai spune-mi-l înc-o dată...

VIDRA
(îngenunchind)

Îţi mulţumesc, Doamne sfinte,
C-ai auzit cu-ndurare o rugăciune fierbinte!...

(Se scoală)

Crezut-ai oare, Răzvane, că se poate speria
De nişte deşerte vise chiar o inimă c-a mea?
Gândit-ai oare, iubite, c-o nălucă muierească
Ar putea glasul măririi în pieptu-mi să-l năbuşească?...
Vântuleţul, ce-adiază printre viţe din lăstar,
Rămâne fără putere în faţa unui stejar,
Pe care numai furtuna îl zguduie şi-l sfărâmă...

RĂZVAN

Furtună?...

VIDRA

Cea mai cumplită!

RĂZVAN

Eşti doamnă, Vidro...

VIDRA

Sunt mamă!...
Aici copilul se mişcă... Simţindu-l în sânul meu,
Uit toate şi văd acuma, văd că-s femeie şi eu!...

(Afară se aud strigăte: „Să trăiască Răzvan-vodă!“)

RĂZVAN

Ascultă, iubito Vidră! Ascultă, scumpo soţie!...
Sângele nostru din leagăn va moşteni o domnie!...

(Intră Şoltuzul şi mai mulţi târgoveţi.)

ŞOLTUZUL

(închinând lui Răzvan pe o tablă de argint struguri şi spice de grâu)

După datina străbună, rămasă de la mai-mari,
Eu, şoltuzul ot-Suceava, cu cei doisprezece pârgari,
Aleşi ca să fim în fruntea târgoveţilor d-aice,
Dorim măriilor-voastre ani mulţi şi viaţă ferice,
Încât să-ncingeţi Moldova, asemenea unui brâu,
Numai cu livezi de struguri, numai cu câmpii de grâu;
Căci norodul, dând domnia, se mulţumeşte cu poame,
Ca să nu piară de sete şi să nu moară de foame.

RĂZVAN

Primesc din mâinile voastre prinosul de bun ogur,
Ş-a fi părintele ţării făgăduiesc şi mă jur:
Nu voi uita niciodată c-a românului tărie
Este plugul şi cântarul mai presus de boierie...

ŞOLTUZUL

Tot după vechi obiceie, păstrate din veac în veac,
Ales-am din sânul nostru băiatul cel mai sărac,
Pentru ca măriei-tale din gura-i copilărească
Să dea, fără să se teamă, o povaţă bătrânească...
Copile, sărută poala îmbrăcămintei domneşti,
Şi cum vei putea mai bine, oraţia s-o citeşti!

BĂIATUL

(după ce sărută mâna ce-i întinde Răzvan)

Măria-ta!
Nu te supăra,
Ci fii bun a ne-asculta!
Îţi vom spune cam multe
Şi mărunte,
Dar tot lucruri plăcute,
Să fie drag orişicui să ne-asculte!
O sută de ani să domneşti,
Pe duşmani să-i biruieşti,
Pe duşmani să-i pedepseşti,
Pe turci
Să-i pui în furci,
Pe tătari
Să-i pui în pari,
Ş-aşa mai departe,
Ca toţi să aibă parte,
Ş-aşa înainte,
Ca toţi să-nveţe minte,
Ş-aşa rânduri-rânduri,
Ca toţi să se puie pe gânduri!...
Dar cu moldovenii tăi,
Măcar de-o fi şi răi,
Măria-ta, să fii bun cu ei;
Şi de-i vedea unii şi desculţi,
Măria-ta tot să-i asculţi;
Căci norodul e cam năzdrăvan:
Face multe pozne într-un an;
Şi ţara-i cam nebună:
Face multe pozne şi-ntr-o lună;
Ba la-ndemână;
Şi-ntr-o săptămână;
Iar de nu te-i păzi,
Chiar într-o zi
Multe-i auzi!

RĂZVAN

(dându-i o pungă)

Destul! Să trăieşti, băiete!...

(Intră Răzaşul, Tănase şi mai mulţi căpitani.)

RĂZAŞUL

Măria-ta! Sănătate!
Isprăvit-am toată treaba fără multă greutate:
Pe-Aron-vodă la răcoare în spătărie l-am pus;
Boierii, mitropolitul, pe toţi la palat i-am dus;
Mai în sfârşit, lucru-i gata!

RĂZVAN

Unde-i Başotă?

RĂZAŞUL

El are
Pe Vulpoi cu toată ceata de vânători în spinare.

RĂZVAN

Bine, dragii mei tovarăşi!... Stăpânirea-mi în curând
La toţi şi la fiecare va da răsplată pe rând...

SBIEREA

(intrând iute, speriat, pierzând răsuflul, cu o lădiţă în mână)

Jupâne!... Mărite Doamne!... Scapă-mă! Norodul pradă!
Sinete, zapise, ţara, lumea-i în această ladă!...

RĂZVAN

Linişteşte-te, jupâne. Averea-ţi chiar pe maidan
O poţi lăsa fără grijă în zilele lui Răzvan...

SBIEREA

(răsuflând mai uşor şi făcând semnul crucii)

În ladă tot e mai sigur!... Părăluţa cere pază:
Mai bine s-o ţii sub cheie, ca nimene să n-o vază...

VIDRA

Doamne, soţule, stăpâne! Nu mă mai pot opri!...
Într-un glas cu ţara-ntreagă, viu a-ţi ura ş-a-ţi dori

O domnie fericită... ba înc-aş mai vrea ca mâne
Tu să legi într-o cunună toate ţările române,
Încât de la Marea Neagră pân' la falnicul Carpat,
Să nu domneşti ca un vodă, ci ca Răzvan-împărat!

CĂPITANII

Da, da, da! Împărăţie!...

RĂZVAN

(trist)

Ar fi bine deocamdată
Să rămânem cu Moldova!

SBIEREA

Ce om fără judecată!
Dar Moldova-i sărăcită! Nu-i chip altfel s-o cârpeşti
Decât unind laolaltă mai multe ţări româneşti...
Două şi două fac patru: cea mai dreaptă socoteală!...

RĂZAŞUL

Vulpoi avuse dreptate... Nu mai cred în poticneală!...
Toate semnele sunt bune!... Măria-ta, la palat
Ne-aşteaptă mitropolitul cu toţi boierii din sfat!...

RĂZVAN

Să mergem! Voiesc acuma din gura domniei-mele
Ţara s-audă nădejdea d-a scăpa din zile grele.

SBIEREA

(cu umilinţă)

Stăpâne preamilostive, unde-i merge merg şi eu;
Lada mea e-n siguranţă numai lângă domnul meu!...

(Toţi se pregătesc a ieşi)

VULPOI

(intrând cu spaimă)

Pierduţi!...

TOŢI

Ce este?

VULPOI

Vătavul...

TOŢI

Ce-i?...

VULPOI

Başotă...

TOŢI

Zi!...

VULPOI

Trădare!
Scăpă din mâinile mele, deschise poarta cea mare,
Leşii au umplut cetatea!...

(Sbierea cade mort, fulgerat de apoplexie.)

RĂZAŞUL

(clătinând din cap)

Poticneala!...

TĂNASE

Eu ştiam
Că nu se cădea s-apuce scaunul ţării orice neam.

VIDRA

(luând pe Răzvan de mână)

Iubite! Nu sta pe gânduri... Când soarta te prigoneşte,
Fii mândru chiar în cădere!...

CĂPITANII

Măria-ta! Porunceşte!...

VIDRA

Şi ce s-aşteptaţi voi oare de la viteazul Răzvan
Decât paloşul în mână şi-nainte la duşman?

RĂZVAN

(scoţând sabia)

Să trăiască neagra moarte! Ne cunoaştem foarte bine!...
Cine vrea s-o strângă-n braţe, iată calea! După mine!...

Moartea-i mireasă,
Mormântu-i casă,
Viermii sunt naşi,
Hai la vrăjmaşi!

(iese urmat de căpitani.)

VIDRA

Moarte!... Moarte!... Dar se poate?... Moară oamenii cei mici,
Precum călcâiul turteşte muşuroiul de furnici;
Omul, însă, care lumea pe palma-i ar vrea s-o poarte,
Zodia-i scrisă pe frunte, respinge pizmaşa moarte!...

(Se gândeşte.)

Dumnezeule puternic! De ce mai faci uriaşi
Dacă-n rând cu toţi piticii pradă morţii vrei să-i laşi?...
Cum? Cereasca ta dreptate se pogoară pân' la fiară:
Vulturul trăieşte veacuri, iar musca d-abia o vară,
Şi numai omul cel mare, stăpâne, tu-l osândeşti
Ca să moară deopotrivă cu muştele omeneşti!...

(Se cutremură.)

O, nu, nu! Răzvan nu moare!... Orice pai în astă lume
Trebui s-aibă vreo ursită, o ţintă, vreun scop anume,
La care-i dator să meargă, de vântul sorţii împins,
Şi cade numai atunce când este semnul atins!...
Calea lui Răzvan e lungă şi de-abia se desfăşoară:
Pân' la capăt e departe... Răzvan nu poate să moară!
Nici chiar Dumnezeu el însuşi nu schimbă ceea ce-i scris!...

(Iute.)

În genunchi, Vidro!...

(Îngenunchează şi ridică ochii în sus.)

Iertare!...

(Cu spaimă, punând mâna la ochi)

Visul meu!... Grozavul vis!

(Sculându-se cu tărie.)

Şi de ce eu stau aice, când Răzvan înfruntă focul?
Daţi-mi armă!... Lângă dânsul, în primejdie mi-e locul...

(Se repede la armătura de pe perete şi se opreşte.)

Dar copilul meu, o, Doamne!

(Se cutremură.)

Ce-aud?

(Din spaţiu răsună o voce ca un echo:

„Dar copilul meu?“

Vidra cu groază îşi întoarce faţa spre uşă,
ca şi când ar vedea pe cineva acolo.)

Muma lui Răzvan!... Mă-ntreabă... Şi ce-i pot răspunde eu?

(Făcând semnul crucii.)

Piei, nălucă, piei! Sunt mamă!

(Face un pas îndărăt.)

Nu te-apropia!...

(Răsună iarăşi ecoul:

„Sunt mamă!“...

Vidra, zdrobită de emoţiune, se aruncă pe divan.)

Ea vrea dinte pentru dinte! Muma mumei cere samă!...

(Face o sforţare şi se scoală cu energie.)

Oare nu mai sunt eu Vidra?

(Abătută.)

E cumplit al mumei dor!...

(Pe prag apare Răzvan, greu rănit, ţinut
de Vulpoi şi de Răzaş. Vidra se repede înainte-i.)

A! Scăpat! Ce fericire!... Tu!

RĂZVAN

(cu un glas slab, pe când Vulpoi şi Răzaşul îl pun pe divan.)

Am biruit şi mor!...

(Arătând la cadavrul lui Sbierea.)

Nu-mi ziceai tu, oare, Vidro, să fiu întocmai ca Sbierea?
Eu cu cinstea şi mărirea, el cu prada şi averea!

(Vidra îngenunchează şi-şi ascunde faţa în mâni.)

Dar ce-i mai trebui acuma mii de galbeni în grămezi?
Ce-mi foloseşte domnia?... Pe-amândoi aci ne vezi
Praf, pulbere şi cenuşă!... Nebuni, ce din lăcomie,
El pentr-o biată lescaie, eu pentr-un ceas de mândrie,
Necruţând nimica-n lume, neştiind nimica sfânt,
Uitam că viaţa-i o punte între leagăn şi mormânt!...

(Cu durere.)

Mi se-ntunecă vederea, dar văd ceva de departe...
O jumătate din mine de cealaltă se desparte...
Ah! veniţi, veniţi cu toţii!... Unde-i bătrânul Tănas?...

RĂZAŞUL

Apărându-te pe tine, mort în lupta a rămas!...

(Vulpoi plânge.)

RĂZVAN

(în agonie)

Ţigan!... Ţigan!... Apă!... Apă!...

(Cade mort peste Sbierea.)

RĂZAŞUL

Decât o aşa domnie,
Mii de tunete, mai bine-i un petic de răzăşie!...
Zmeul zmeilor să-ncapă într-o şchioapă de mormânt!...

VULPOI

(cu spaimă)

Nu vezi că-i moartă şi Vidra?... N-a zis un singur cuvânt,
Nici o vorbă, nici un ţipet, privind pe Răzvan că moare!...

VIDRA

(sculându-se liniştită)

Voi puteţi vorbi ş-a plânge!...

VULPOI

Doamnă!...

VIDRA

Pe voi nu vă doare!...

RĂZAŞUL

(cu furie)

Dar tu l-ai ucis, ciocoaică! Tu la moarte l-aduseşi!
O să mi-o plăteşti acuma, tune-fulgere!...

(Scoate cuţitul şi voieşte s-o lovească.)

VIDRA

(cu sânge rece, arătând la uşă)

Să ieşi!

(Răzaşul lasă mâna în jos şi pleacă capul.)

PROZĂ

IOAN-VODĂ CEL CUMPLIT

Aventurile, domnia, războaiele, moartea lui;
rolul său în istoria universală şi în viaţa poporului român.
(1572–1574)

> Ainsi d'un peuple entier je feuilletais l'istoire!
> Livre fatal de deuil, de grandeur, de victoire...
>
> *Astfel răsfoiam istoria unui popor întreg: carte fatală de doliu, de mărire, de victorie!*
>
> Victor HUGO, oda *Ubi defuit orbis*

PREFAŢA LA A II-A EDIŢIUNE

Sunt acum aproape 30 de ani, la 1864, în casele lui Mircousch din Piaţa Teatrului, am scris pe *Ioan-vodă cel Cumplit*.

Eram tânăr şi scriam aşa cum nu mai sunt în stare de a scrie astăzi, dar tocmai de aceea, reproducând lucrarea mea de atunci, o las cum a fost, fără a cuteza să-i îmbătrânesc tinereţea, căci orice adaos ar fi un benghi, orice scurtare – o zbârcitură.

Fără a adăoga, fără a scurta, fără a schimba textul, mi-am permis totuşi a şterge pe tăcute câteva mici scăpări din vedere, care nu ating întru nimic nici caracterul organic peste tot, nici diapazonul de expresiune în parte. Orice operă literară este până la un punct o icoană a autorului; dar într-un portret, fie originalul bătrân, fie tânăr, nu e nevoie de a păstra o jubruliţă trecătoare.

27 septembrie 1893

PREFAŢA PRIMEI EDIŢIUNI

Istoricul este un uvrier şi un artist totodată. Ca uvrier, el adună; ca artist, el dă brutei materii acea sublimă expresiune, care face că statuile lui Canova sau curţile Alhambrei nu sunt din piatră, că Madona lui Rafael nu este o pânză sau o scândură îmbuibată de nişte sucuri vegetale.

Sculptorul, pictorul, arhitectul sunt numai artişti: ei lasă vulgului sarcina proviziunii.

Istoricul, din contra, el singur strânge, singur scoate piatră, ţese pânză, taie scândură, fierbe culori; şi apoi tot el singur sculpă, edifică, pinge!

De aceea sunt destui sculptori, destui arhitecţi, destui pictori; de aceea sunt prea puţini istorici.

Unii grămădesc, fără a avea geniul de a crea; cei mai mulţi creă, fără să fi avut răbdarea de a grămădi.

Unii fac temelie fără edificiu, alţii fac edificiu fără temelie.

La români, am văzut pe neobositul Şincai colindând cu desagi pe spate, pentru a culege un haos de petice, bune şi rele, preţioase şi netrebnice.

Am văzut pe atâţia „Bolintineni“ clădind mereu pompoase palaturi în aer.

Bălcescu, numai neuitatul Bălcescu, fu un adevărat istoric, un adevărat uvrier şi artist al nostru; dar vai! moartea îl seceră tocmai atunci când crisalida devenea flutur.

Pe când toţi imberbii din giuru-ne se laudă a fi *ascultat* pe ilustraţiunile profesorale de la Berlin şi de la Paris, fie-ne permis nouă a avea o mândrie mult mai modestă: noi am auzit pe Bălcescu.

Mai întâi de toate, în curs de mai mulţi ani îngropându-mă în biblioteci şi arhive străine şi naţionale, strânsei în sudoarea feţei grămezi de material, în legătură directă cu obiectul acestei cărticele.

Apoi supusei indigesta proviziune la trei scalpeluri de artă: critică, perspectivă şi colorit.

Scopul criticii este de a dezmormânta adevărul. Astfel, mă decisei o dată pentru totdeauna a nu mă baza decât numai pe izvoare, adică pe mărturii contemporane, adesea oculare, limpezite prin confruntaţiuni şi prin analize.

Nu vă voi oferi nici o aserţiune pe care să n-o justifice o notă în josul paginii; iar dacă citaţiunea ar fi prea lungă pentru a putea încăpea acolo, căutaţi-o mai la vale: în *Dezvoltări analitice* sau în textul *Pieselor documentale.*

Perspectiva se cuprinde întru a dispune toate părţile întregului, aşa încât să nu vă întâmpine lacune esenţiale alăturea cu detalii superflue; nimic să nu fie de prisos, nimic să nu fie descusut; cele importante să reiasă în relief pe primul plan, cele secundare să se umbrească pe planul al doilea, cele accesoare abia să mijească mai încolo.

Tabloul cată să aibă un *fond* sau un *cer*: la începutul operei schiţarăm în câteva cuvinte generale starea Europei de atunci.

Apoi apare figura cea curat românească a eroului; şovăieşte din depărtare, creşte şi se caracterizează din ce în ce mai bine apropiându-se de ţintă, aci ia proporţiuni gigantice şi... pierde cumpătul!

Dar priviţi-o chiar în pulberea căderii: ea tot încă este mult mai mare decât tremurânzii pigmei, care calcă sub picioare cadavrul!

În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmăreşte cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creaţiuni ale stinsului geniu, pân'ce un funest întuneric înfăşură tot orizontul.

Mai rămâne o speranţă: învierea morţilor!

Atare fură principiile criticii şi ale perspectivei noastre: judecaţi înşivă dacă am fost în stare sau, mai bine, dacă avui noroc de a le ţinea credinţă.

Încât priveşte coloritul, ştiu atâta, că inima simţea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului...

28 februarie 1865

INTRODUCŢIUNE

Europa în a şaptea zecime a secolului XVI

Propter illa quae aliquid significant, etiam ea quac nihil significant attexuntur; solo enim vomere terra proscinditur, sed ut hoc fieri possit, etiam caetera aratri membra sunt necessaria.

În favoarea punctului principal se mai anină câte ceva accesoriu, precum toate părţile plugului sunt neapărate, deşi numai fierul cel lung serveşte a brăzdui pământul.

ST. AUGUSTIN, *De Civ. Dei;* XVI, 2

1. Guizot, în studiul său asupra lui Shakespeare, începe povestirea prin o lungă digresiune despre Adam şi Eva.

Suntem mai discreţi: scriind istoria lu Ioan-vodă, ne mărginim a arunca mai întâi o repede cătătură numai asupra Europei şi numai în momentul precis.

După ce astfel ne vom fi familiarizat cu organismul maşinii întregi, ne va fi lesne apoi a înţelege acea mică parte din ea care ne preocupă în specie.

2. Spania ajunsese pentru o clipă a fi statul cel mai puternic de pe continentul european.

Sub sceptrul monarcului de la Madrid se grupaseră toate provinciile mauresce, castilane şi aragoneze, Portugalia, Sicilia, Sardinia, Neapole, Neerlandele şi America.

Nici un principe nu poseda un teritoriu atât de întins; nici un principe nu primea un venit atât de colosal; nici un principe nu avea nişte generali atât de abili.

Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?

Fiul marelui Carol V, micul Filip II.

Prin două păcate mortale el sfărmă pentru totdeauna piedestalul măririi spaniole: prin fanatism religios şi prin ura democraţiei.

Neerlandele erau protestante şi autonome; Filip II aşeză în ele o inchiziţiune contra duşmanilor catolicismului şi o spânzurătoare contra duşmanilor absolutismului; neerlandeşii ridicară steagul revoltei şi Filip pierdu pe cei mai industrioşi şi cei mai culţi dintre supuşii săi.

Anglia era reformată şi constituţională; Filip II porni s-o strivească prin forţa brută şi pierdu în luptă toată marina Spaniei.

În Franţa creştea partitul ughenoţilor; Filip II cheltuise milioane pentru a aduce exterminaţiunea lor şi, drept rezultat, văzu încoronându-se acolo un principe ughenot: Enric IV.

În fine, el muri dispreţuit de toţi, poate chiar de sine însuşi, lăsând finanţele secate, armata demoralizată, teritoriul dezmembrat, naţiunea ofticată...

3. Împărat al Germaniei era Maximilian II, una din acele figuri flegmatice, atât de ereditare pe tronul austriac, încât le-ai putea crede că sunt una şi aceeaşi persoană nemuritoare, ca Dalai-Lama din Tibet.

Tributar al Porţii otomane, bătut de o mână de poloni, înfruntat de un prinţuşor din Transilvania, el nu ştiu să merite nici măcar deviza cea de furcă a dinastiei habsburgice: „Alţii combat; tu te căsătoreşti, fericito Austrie! alţii dobândesc regate prin sabie, tu prin zestre!“...

4. În Franţa domnea regele Carol IX.

Greşesc: el nu domnea.

Domnea mumă-sa Caterina Medici; domnea ducele de Guise; domnea principele de Conde; domnea papa; domnea Calvin; domnea toată lumea.... afară de regele Carol IX.

Un singur eveniment de genul aceluia prin care se ilustrase oarecând Ierostat face să trăiască în istorie numele acestui somnoros Neron.

Cine oare nu se înfioară numai când i se pare că aude cuvântul „La Saint-Barthelemy“?

În zece rânduri Carol IX se aruncase în braţele partitului papistaş al Guisilor, şi iar în zece rânduri întinsese o mână de înfrăţire partitului calvin al lui Conde; în zece rânduri se silise a scutura tirania maternă a Caterinei Medici, şi iar în zece rânduri sărută lanţurile ce-l sugrumau; până ce într-o zi, vreau să zic într-o noapte, desperat de conştiinţa nulităţii sale, el se hotărî a dovedi lumii ce poate un rege: 30.000 de francezi fură măcelăriţi prin cea mai mârşavă trădare!

Se zice – oroare! – cum că însuşi principele ar fi ucis vreo câţiva cu propria sa mână!

Peste puţin el muri în vârstă de 24 de ani: jucăria partitelor, călău al supuşilor săi, enigmă pentru posteritate!

5. Un frate al acestui Carol IX fu ales rege în Polonia, aruncată de curând în anarhie prin moartea lui Sigismund-August.

Răposatul principe fusese sfiicios; tremura de turci, tremura de moscoviţi, tremura de tătari; dar se distinsese prin prudenţa administraţiunii, prin protecţiunea literelor, prin o toleranţă religioasă nepilduită în celelalte state catolice.

Noul rege7 tremura şi el de turci, de moscoviţi, de tătari; dar pe lângă astea, mai adause o supremă incapacitate administrativă, un superb dispreţ pentru literatura naţională, o ură fanatică pentru tot ce nu era sancţionat de scaunul apostolic de la Roma...

Enric de Valois aduse în Polonia moda hainelor scurte şi a danţurilor pariziene: atâta!

6. Moscovia era o imensă pădure prin care sălta o fiară sălbatică, numită Ivan cel Groaznic.

Porecla de „Groaznic“ e prea moale pentru a caracteriza pre acest curios principe: era mai bine a se zice „Ivan cel nebun“.

Urcat pe tron în etatea de 4 ani, sub tutela unei mume desfrânate; dintâi insultat de amanţii ţarinei, apoi corupt de linguşitorii puterii; născut cu o inimă impresionabilă, înveninat prin aerul ce-l respirase din leagăn, rănit de unii şi zădărât de alţii, nu e de mirare dacă el îşi pierdu minţile.

Şahul Persiei îi trimisese în dar un elefant: ţarul îl tăie în bucăţi fiindcă bietul animal nu vru să stea în genunchi dinaintea majestăţii moscovite.

Pe patul morţii el cugeta... cum să violeze pe noră-sa.

Aceste două exemple sunt de ajuns.

Cu toate astea, el smeri pe poloni, pe suezi, pe tătari; deveni spaima otomanilor, lăţi hotarele ţării sale... dar cum? prin devotamentul moscoviţilor, pe care îi biciuia fără ca ei să obosească de a se gudura cu umilinţă, lingând călcâile stăpânului!

El însuşi, niciodată nimeni nu-l văzu măcar în apropierea unui câmp de bătălie.

7. De la muscal trecem la turc.

Marele Soliman, principe demn de apoteoză, nu mai era; îl urmă fiu-său Selim.

El făcu câteva cuceriri; dar victoriile sale, ca şi acele moscovite, erau o consecinţă a forţei naţionale interne, nu a geniului princiar.

Selim, tot ca Ivan, nu ştia ce este o bătălie.

Administraţiunea se afla pe mâinile vizirului şi ale unui favorit... ovreu!

Sultanul nu ieşea din harem, închinând mereu frumuseţilor circaziene cupe cu vin de Malvasia.

În cronicele turce el este cunoscut sub porecla de „cel beţiv“.

8. Italia, întrucât nu o cotropiră armele spaniole, asculta pe un popă şi pe un neguţitor: Roma şi Veneţia.

Dar papatul deveni abia o slabă umbră a trecutei sale măriri: raţiunea îşi redobândi o mare parte din terenul ce-i uzurpase superstiţiunea; Luther zgudui pân-în fundamente tronul Hildebranzilor; mai toată Germania, Anglia, jumătatea Franţei, jumătatea Poloniei îmbrăţişară lumina protestantismului şi numai Spania mai rămânea neclintită în orbul său devotament către păpuşeria catolică.

Nemaiputând a dicta legi lumii, papa Grigori XIII reformă calendarul.

Veneţia de demult nu mai era dictatricea comercială a Europei: descoperirea lui Vasco da Gama şi acea a lui Columb strămutară sceptrul mărilor în mâna spaniolilor şi a portughezilor.

Acum ea primi o nouă şi teribilă lovire: turcii cuprinseră Chiprul şi Cicladele.

Căderea Veneţiei nu se poate atribui necapacităţii unui monarc, căci era o republică aristocratică; dar e cu atât mai trist că între mulţimea capetelor ce o cârmuiau nu-şi ridică fruntea nici un cap.

9. La bariera opusă a Europei, în Svezia şi Danemarca, doi regi încinseră o luptă de exterminare.

Pentru ce?

Pentru că fiecare din ei pretindea să poarte pe sigiliu una şi aceeaşi emblemă.

Energica naţiune scandinavă căzu în copilărie.

10. E ciudat a zice că fu un moment în care singurul principe adevărat mare, din câţi conduceau atunci popoarele cele mai civilizate sau cele mai puternice ale Europei, era o femeie.

Regina Elizabeta înflori marina, comerţul, literatura Angliei.

Regina Elizabeta sfărmă colosul spaniol.

Regina Elizabeta zdrobi idolatria papistaşă.

Regina Elizabeta fundă Unirea britanică...

11. Acesta este inventarul capetelor coronate în momentul ce ne preocupă.

În Spania, în Germania, în Italia, în Svezia, în Danemarca, în Polonia, în Rusia, în Turcia... vedem sceptrurile mânuite de popi, de copii, de zero, de nebuni, de beţivi.

Tocmai atunci într-o ţărişoară română apare un principe pe care numai cea mai neagră trădare îl putu opri de a nu da o altă faţă Europei, fundând pe Peninsula Balcanică un nou imperiu latin.

Un mare administrator!

Un mare politic!

Un mare general!

I
AVENTURIERUL

Elefantul, oricât de june, se face respectat de ceilalţi locuitori ai codrului. Şarpele din ziua naşterii ameninţă cu veninul acului său. Regii, din leagăn, îşi simt puterea înnăscută de a cârmui neamul omenesc.

CALIDASA, drama *Vicrama şi Urvasi*

1. După Ştefan cel Mare domni fiu-său, Bogdan cel Chior; după Bogdan cel Chior, fiu-său Ştefan cel Tânăr; acesta murind fără urmaşi, de aci înainte se joacă pe scena istoriei moldovene o lungă tragedie de lupte între feluriţi copii naturali ieşiţi din trupina domnească.

2. Erau mulţi acei copii naturali! erau mulţi, căci românii, strămutaţi din Italia şi aşezaţi în Dacia deja în epoca decăderii anticei moralităţi romane, aduseseră cu sine din prima patrie nişte idei ciudate asupra legământului căsătoriei; nişte idei pe care nu le putu stârpi în ţara noastră lumina creştinismului şi care apoi, fireşte, deveniră cu atât mai ţepene cu cât mai mult le înrădăcina deprinderea şi mersul timpului.

În Imperiul roman din zelele lui Traian familia era o jucărie.

Măritişul pierdu cu totul primitivul caracter sacru şi solemn care-l distingea sub republica romană şi ajunse a fi o însoţire per usum: aşa îl numesc legile imperiale.

„Era o simplă învoială din îmbe părţile, lipsită de orice consecraţiune civilă sau religioasă, şi prin care nici unul dintre soţi nu se credea îndatorat într-un mod serios."

Însă, ceea ce-şi permiteau toţi românii, fălindu-se cu origina lor din destrămata Romă imperială, trebuia să fi fost permis de zece, de o sută de ori mai mult românilor celor cu forţa în mână; pe când unui simplu ţăran i se dădea facultatea de a schimba femeie peste femeie, cununându-se în toate zilele, cu aceea numai ca pentru fiecare nou divorţ să plătească visteriei suma de 12 bani; tot atunce vă puteţi închipui sau, mai bine, nu vă puteţi închipui, cât de întinsă cată să fi fost latitudinea principilor români în privinţa măritişului!

Unii din ei, bunăoară Ştefan cel Mare, avură câte cinci sau şase femei legitime – cele nelegitime nu se mai numără – imitând astfel pe faimosul străbun Mecenate, despre care moralistul roman zicea: „s-a însurat în o mie de rânduri“.

Unde demoralizaţiunea naţională se pogoară la o asemenea treaptă, acolo ar fi comic de a mai căuta mărginiri legale contra copiilor nelegali, care formau ca şi majoritatea poporului: e de mirare numai cum de mai fiinţau oameni cununaţi, după ce rezultatele cununiei pierduseră orice fel de prestigiu, posteritatea din flori devenind deopotrivă în drepturi cu acea din biserică, ba încă de cele mai multe ori nelegitimitatea aşezându-se cu mândrie pe tronul ţării!

3. Ştefan cel Mare, Bogdan cel Chior, Ştefan cel Tânăr, fiecare din ei n-a trecut cu vederea de a lăsa din parte-i mai mulţi copii naturali, aruncaţi prin bordeile pescarilor, prin prăvăliile neguţitorilor, ba până şi prin pădurile cele nestrăbătute ale Basarabiei, unde locuiau celebrii prin vitejia lor codreni şi nu mai puţin celebrele prin frumuseţea lor codrence.

Trei din acei „spurii“ – cum îi numeau vechii romani – împlură un semisecol din istoria Moldovei.

Ştefan cel Mare uitase în lume un bastard, pe Petru Rareş, care, deja într-o vârstă înaintată, mai bine de 20 de ani după moartea părintelui său, apucând domnia, se arătă unul din cei mai iluştri principi români, iubit înăuntrul ţării, groază pentru străini şi muri lăsând fiilor săi tronul Moldovei.

Atunci rătăcea un alt bastard, al lui Bogdan cel Chior, Alexandru Lăpuşneanul: formându-şi un partid în ţară şi intrând în fruntea unei oştiri străine, el ucise pe vărul său, fiul lui Rareş; sugrumă pe mătuşă-sa, văduva lui Rareş, şi pe vara sa, fiica lui Rareş, şi-o luă femeie, zidind pe temelia acestor monstruozităţi un nou regim atât de sângeros, încât contemporanii îl asemănau cu al regelui Diomed din anticitate, care îşi hrănea caii cu carnea oamenilor.

În tot cursul domniilor bastarde a lui Petru Rareş şi apoi a lui Alexandru Lăpuşneanul, un al treilea bastard, în aşteptare de a domni şi el la rândul său, creştea necunoscut în străinătate: fiul lui Ştefan cel Tânăr din femeia unui armean numit Serbega.

4. În plecările şi chiar în exteriorul lui Ioan se răsfrânse tiparul părinţilor.

Caracterul tătâni-său cronica ţării îl zugrăveşte în următorul mod: „Acest Ştefan-vodă cel Tânăr întru tot semăna cu firea moşu-său, lui Ştefan-vodă celui Mare, că la războaie îi mergea cu noroc, că tot izbândea şi lucrul său îl ştia a-l purta, măcar că era tânăr de zile, şi era om mânios, şi prea lesne vărsător de sânge".

Vitejia, agerimea minţii şi cruzimea trecură ca moştenire paternă în natura lui Ioan.

De la mumă-sa, de altă parte, el căpătă o figură cam armenească, faţă închisă, păr des şi negru ca pana corbului; nas coroiat într-o formă orientală, ceva ca nasul faimosului Attila, după cât îl cunoaştem de pe monete; o frunte înaltă, lată în rădăcină şi strâmtându-se în partea superioară: frunte frumoasă, dar neromânească.

Poporul, după naţionalitatea mumei, îl numi Ioan Armeanul, întocmai precum Alexandru-vodă fu Lăpuşnean, ca fiu al unei Lăpuşnence, sau precum Petru-vodă fuse Rareş, după porecla mumei sale: bastardul nu are tată.

5. În 1561, deja în vârsta aproape de patruzeci de ani, strecuraţi în obscuritate, Ioan ne apare deodată pentru prima oară.

Atunci se clătina pe tron cumplitul Lăpuşnean, ameninţat de către un Iacob Despota, serb înrudit de pre muieri cu dinastia domnească.

Era timp ca Ioan să-şi aducă aminte cum că şi el este fiu de domn din Moldova, având drepturi egale cu ale Lăpuşneanului şi mai mari decât ale lui Despota.

El începu a da semne de viaţă.

Pe când Despota curta de magnatul Laski, Ioan se adresă către un alt magnat, nu mai puţin puternic: Firlei.

Într-un stat aristocratic electiv ca Polonia, regele era nimic, magnaţii erau tot; ei stăpâneau în administraţiune, dispunând în adunări legislative de voturile cumpărate ale numeroşilor boierinaşi săraci; ei stăpâneau în armată, conducând numeroase steaguri feudale proprii; ei aveau curţi ale lor, rivalizând cu curtea regală şi adesea întrecând-o prin splendoare şi prin mulţime. Regele, fiind unul, se temea de ei, pe când ei, fiind mulţi, nu se temeau de nimene.

Laski reuşise a introduce pe Despota în Moldova, fugărind de acolo pe Lăpuşneanul; Firlei, mai puţin întreprinzător, scăpă ocaziunea de a înălţa pe prietenul său Ioan; dar ne ajunge a cunoaşte deocamdată legătura lor amândurora; magnatul polon era

luteran, partizan aprins al Reformei, cap al tuturor protestanţilor din Polonia; şi e învederat că pentru a putea căpăta graţiile sale, Ioan trebuia să se fi arătând şi el amic al doctrinelor lui Luther.

Aceasta fu prima cunoscută apostazie a eroului nostru, carele, în tot cursul vieţii sale, trecea necontenit de la o lege la alta, schimbându-le asemenea hainelor.

6. Văzând moliciunea lui Firlei, Ioan pleacă din Polonia şi apare în Crâm, refugit la curtea hanului, unde captivează simpatia moştenitorului tronului, Mehmed-Calga, pe care cronica tătărească îl descrie ca pe un ilustru viteaz.

Toţi oamenii cu sufletele mari se înrudesc: aventurierul român plăcu principelui tătar.

Hanul se afla atunci în luptă cu moscoviţii; Mehmed-Calga conducea oştile tătăreşti; pesemne şi amicul său Ioan, însoţindu-l în acele expediţiuni, se va fi distins prin eroicul sânge rece şi teribila putere a braţului, care îl făcură mai în urmă atât de groaznic pe un câmp de bătălie; e mai mult decât probabil; oricum să fie, legătura între Mehmed-Calga şi Ioan deveni atât de strânsă, încât, la plecarea lui Ioan din Crâm, Mehmed-Calga îi dete în 1563 o scrisoare către regele polon Sigismund-August: „Te rog foarte mult să binevoieşti a ţinea în graţiile tale pe acest fiu de domn din Moldova".

7. Polonia era ca şi tributară tătarilor.

În toţi anii regele trimitea hanului, sub numele de peşcheş, bani, postavuri, mătăsării, felurite produceri ale manufacturii.

Frica polonilor era cu atât mai legitimă cu cât hanul Devlet-Ghirai îşi făcuse un mare nume prin succesele sale militare: tătarii îi daseră pompoasa poreclă de „cuceritor al ţărilor".

Prin urmare, Ioan avea dreptul de a crede că recomandaţiunile tătăreşti îi vor da roduri.

Zadarnică speranţă!

Regele primi scrisoarea, zâmbi lui Ioan, dar în loc de a-i da o oaste, cu care să-şi cucerească tronul strămoşesc, el i-ar fi răspuns, credem noi, cam după următorul tipic: „Caută un magnat care să te ducă în Moldova, precum Laski dusese pe Despota; acel magnat lesne va şti să răspunză înaintea celorlalţi din adunarea naţională; iară la caz dacă ne va ameninţa turcul, ne vom scuza că nu e culpeşă ţara, nici eu, nici camera, ci e vinovat un singur nobil, turburător de ordinea publică".

8. Ioan nu se mai adresă către magnaţi, căci unul era Laski, ceilalţi erau nişte Firlei; el nu mai stărui nici pe lângă nişte regi tari în vorbe şi slabi în fapte, ca Sigismund-August; pentru o bucată de timp îi pierdem urmele. În acel interval o teribilă tragedie se juca în Moldova: Despota fu răsturnat şi ucis de către un Ştefan Tomşa; Ştefan Tomşa fu răsturnat şi fugărit de către Alexandru Lăpuşneanul, căruia sultanul binevoi a-i întoarce domnia Moldovei; toate acestea se petrecură în curs de câteva luni.

Când sângerosul Lăpuşnean se reaşeză pe tron, deodată noi revedem pe Ioan; şi unde? la Viena.

9. Germanii aflându-se în necurmată luptă cu turcii, împăratul Maximilian II se bucură de ocaziunea de a avea la curtea-i un pretendent românesc, pe care să-l ţină ca o scânteie de revoltă dunăreană.

El dede lui Ioan un serviciu în armata austriacă şi-i promise în gura mare 7 sau 8 mii de oaste, pentru ca în fruntea lor să alunge pe Lăpuşneanul din Moldova.

Erau numai promisiuni, simple promisiuni, promisiuni curat nemţeşti.

Cu toate astea, Poarta otomană începu a se cam îngriji.

Un ceauş fu expediat la Viena cu aparenţa negociaţiunilor cu Maximilian, dar mai cu seamă pentru a atrage cumva la Constantinopole pe periculosul Ioan.

Ceauşul îi descrise perfidia şi debilitatea nemţilor, care ştiu numai a făgădui şi pe care turcii îi înfrânseseră în atâtea rânduri; îi zugrăvi generozitatea şi puterea sultanului; pentru care e o nimică toată de a da Moldova, ba şi zece ţări ca Moldova, la cel mai de pe urmă sclav al său; în fine, îi asigură munţi de aur din partea sultanului.

Ioan păţise deja cu creştinii în Polonia şi avuse a face şi cu mahometanii în Crâm.

El se încrezu în cuvintele ceauşului, fugi în taină din armata austriacă, trecu Dunărea şi iată-l în Constantinopole.

10. Popoarele orientale adoră frumuseţea fizică cu care Mahomet îşi împoporase paradisul.

Ioan avea o statură uriaşă, cu o constituţiune vânoasă, o înfăţişare bărbătească, în care se vedea că fierbe puterea.

Aşadară, figura eroului nostru produse acum asupra turcilor efectul ce-l produsese mai nainte asupra tătarilor.

Vizirul Mehmed-Socolli – zise agentul francez în raportul său către Curtea pariziană – „făcând cunoştinţă cu Ioan, îl primi foarte bine, în aşteptare de a-l recomanda sultanului“.

Dar nu trecu nici o lună de zile şi, cu toată amicia vizirului, politica Porţii otomane ceru depărtarea lui Ioan; pe de o parte, sultanul strângea oşti pentru a merge contra împăratului Maximilian şi, prin urmare, avea trebuinţă de a menţine în linişte provinciile Turciei; pe de altă parte, Lăpuşneanul, reaşezat prin oştile turceşti pe tronul Moldovei, se arăta în a doua sa domnie mai turc decât turcii şi, prin urmare, avea dreptul de a cere ca sultanul să nu proteagă pe un pretendent rival.

Ioan fu trimis la insula Rodos.

11. Aci, în patria şerpilor şi a trandafirilor, cunoscută la greci sub numele de Makara, adică ţară fericită; aci, unde fiecare piatră, fiecare peşteră, fiecare colnic conservau încă proaspete suveniri şi urme de eroismul cruciaţilor jerusalemitani; aci Ioan petrecu un an şi mai bine.

Sultanul Suleiman cel Mare muri în 1566 şi-i succese fiu-său, Selim II.

Tot atunci se auzi din Moldova cum că Lăpuşneanul, pesemne pentru pedeapsa crimelor sale, slăbi în corp, pierdu vederile şi căzu într-un fel de copilărie periodică, mai tristă decât însăşi moartea.

Profitând de aceste ocaziuni, vizirul Mehmed-Socolli, rămas la putere, chemă din exil pe amicul său Ioan.

12. Petrecerea lui Ioan în Constantinopole, în curs de trei sau patru ani, ne prezintă date foarte sigure, dar pe care noi nu le putem explica.

Aventurierul ne apare deodată ca milionar, ca cel mai avut comerciant de pietre scumpe în capitala Turciei, întunecând prin bogăţiile şi luxul său pe paşale şi pe agale!

În comerţ ne întâmpină lucruri extraordinare, minuni puţin probabile şi, cu toate astea, foarte adevărate; principiile de credit, de circulaţiune, de concurenţă etc., etc., acele principii, oricât de lărgite, oricât de elastice, tot încă se refuză de a ne limpezi unele mistere: neguţitorul, ca şi popa, pretinde să-l credem.

13. Un german care, peste un secol mai în urmă, scrise prima încercare critică asupra vieţii eroului nostru, observă, între altele: „Ioan deveni domn din prăvăliaş, precum în vechime la romani şi sarmaţi plugarii se urcau la cârma statului sau precum astăzi în Belgia comercianţii devin capi ai marinei“.

Aceste exemple sunt frumoase; dar Ioan el însuşi, desigur, nu cugetă vrodată de a imita nici pe romani, nici pe sarmaţi, nici pe belgi.

Planul său era mult mai prozaic.

El avea înaintea ochilor probe de ceea ce poate o marfă, şi mai ales o piatră scumpă, asupra Porţii otomane.

Cu treizeci de ani mai nainte, dăruind fiicei sultanului Suleiman un simplu giuvaer, Petru Rareş îşi redobândise domnia Moldovei.

Chiar în timpul lui Ioan, un ovreu din Portugalia, introducându-se prin mărfuri pe lângă sultanul Selim, ajunse deodată duce de Naxos.

Giuvaergiii schimbau un rubin pe o coroană: comerţul plăcu lui Ioan; şi, ca să-l poată exercita şi mai cu succes, el îşi lepădă religiunea pentru a doua oară.

Crescut în armenism, luteranizat apoi de către polonul Firlei, Ioan îmbrăţişă acum mahometismul.

14. Amic cu vizirul, cunoscut cu paşalele mai de frunte, familiar cu însuşi sultanul Selim, el pândea cu nerăbdare numai prima ocaziune pentru a apuca de mult visatul tron al Moldovei, unde, după moartea Lăpuşneanului, se instală fiu-său Bogdan, copil de 15 ani, despre care cronicarii zic că iubea două lucruri nenaţionale: glumele şi pe poloni.

În chip de neguţitor, Ioan cutreiera neîncetat hotarele ţării, când prin Galiţia, când prin Podolia, când la Prut, când la Nistru.

Un amic devotat şi nedespărţit, boierul moldovenesc Ieremia Golia, emigrat încă sub Lăpuşneanul, îl însoţea şi-i înlesnea înţelegerea cu toţi cei nemulţumiţi de domnia lui Bogdan.

Se formă astfel un partit puternic, în fruntea căruia se puseră toţi boierii cei mari, şi carele adresă o plângere către Poarta otomană.

15. Sultanul de mult aştepta o asemenea manifestaţiune naţională.

Bogdan era trădător oficial în privinţa Turciei.

Îndată după moartea părintelui său, el încheiase un tractat cu Polonia, prin care se recunoştea vasal al regelui Sigismund-August, şi de atunci încoace medita numai asupra momentului pentru a înceta de a mai plăti tribut Turciei.

Sultanul, încurcat în luptă cu Veneţia, se făcea deocamdată că nu ştie nimica, temându-se de a mai aprinde un alt război în părţile Dunării, la caz dacă moldovenii vor voi a susţine pe principele lor.

Când scrisorile boierilor sosiră la Constantinopole, cu tânguiri contra lui Bogdan şi cerând pe Ioan, sultanul se grăbi a-l trimite la Moldova.

Turcia tot se mai ferea însă a-şi atrage cumva un război din partea Poloniei; numirea lui Ioan la domnia Moldovei rămase secretă, şi plecarea-i către Dunăre fu divulgată a fi pentru treburi comerciale.

Îl întovărăşea numai o mică oaste sau, mai bine zicând, o caravană de turci, ca în chip de escortă contra nesiguranţei drumurilor.

Trecând prin Tesalia şi Bulgaria, Ioan mai ademeni în serviciul său o seamă de voluntari serbi, greci, bulgari.

Dar în orice caz, forţa numerică a armatei sale nu putea întrece cifra de 4 până la 5 mii de oameni.

Nici atâţia nu-i trebuiau, căci îl chema ţara.

16. Când Ioan trecea Dunărea, Bogdan cu toţi ai săi se grăbi a fugi, scăpând din mâna boierilor decişi a-l extrada Turciei.

De la Galaţi până la Suceava nu se văzu un singur adversar.

La intrare în capitală, îl întâmpinară boierii şi poporul aclamându-l după anticul obicei strămoşesc „părinte al Moldovei“, întocmai precum vechii împăraţi romani se numeau *patres patriae*.

Acest măreţ titlu moldovenii îl dădeau acelor principi care veneau să-i scape de jugul vreunui tiran: Despotă îl primise după alungarea cruntului Lăpuşnean; Ioan îl căpătă prin surparea nepopularului Bogdan, pe care, precum ziserăm, ţara nu-l putea suferi din cauza gusturilor sale pentru glume şi pentru poloni.

17. Pe când acestea se petreceau în Moldova, Bogdan, închizându-se în cetatea Hotinului, cerşitorea sprijinul regelui Sigismund-August şi al magnaţilor amici din Polonia.

Regele făcu tot ce putu, sărmanul: trimise o ambasadă la Poarta otomană, dar ambasadorul se întoarse înapoi fără nici un rezultat, afară numai că fuse luat în râs de către Ioan-vodă, care-l lăsă să treacă în linişte prin Moldova, după ce însă într-o audienţă îl regalase cu o cătătură atât de furioasă, încât bietul diplomat începuse a tremura, recunoscând că n-a văzut o altă mai înfricoşată.

În adevăr, eroul nostru avea nişte ochi mici şi negri, în care se răsfrângeau cu o deosebită energie şi repeziciune toate pasiunile şi toate mişcările sufletului: în momente de mulţumire, prin expresiunea cea mai simpatică, în momente de mânie se umpleau de sânge, fulgerând din umbra unor stufoase sprâncene ce se îmbinau, zburlite prin convulsiva acţiune a nervilor.

Magnaţii, cuscri ai lui Bogdan, isprăviră ceva mai mult decât regele. Cu vai, cu chiu – cum se zice – ei reuşiră a aduna ca la 3000 de luptători aleşi, unul ca altul, toţi juni din familiile cele mai ilustre ale Poloniei.

18. Pe lângă stăpânirea Hotinului, cea mai puternică fortăreaţă a ţării, şi pe lângă ajutoare polone, Bogdan, ca toţi principii destronaţi, mai număra vreo câţiva partizani între boieri.

Pentru a se feri de duşmani casnici, Ioan-vodă îi puse pe toţi sub sabie.

Aristocraţia se înfioră, văzând în mâna ţiganilor, care exercitau în România profesiunea de călăi, pe boierii cei mai de frunte, pe stâlpii nobilimii, mai cu seamă pe bătrânul Ionaşcu Zbierea, mare vornic al Ţării-de-Jos şi dintr-un neam de cele mai antice ale Moldovei.

Capul său se rostogoli la picioarele gâdelui tocmai în ziua de Paşti.

Ioan-vodă vru să arate că nu poate fi scuteala sărbătorii pentru a pedepsi orice ameninţă siguranţa statului.

Ţara mai întâi de toate; Paştile mai pe urmă!

19. Noul vornic de Ţara-de-Jos, Dumbravă, era de neam mic, dar avea o inimă mare:

Ioan-vodă îl însărcină a respinge invaziunea polonă.

Instrucţiunea ce-i dede domnul cu această ocaziune ne aduce aminte de principiul marelui Scipion: „Lasă duşmanului nu numai mijlocul de a fugi, dar încă însuţi înlesneşte-i calea“.

Dumbravă avea vreo 6000 de ostaşi aleşi, din districtele Ţării-de-Jos, Soroca, Orhei, Fălciu, din vechime renumite ca cele mai belicoase în Moldova; către care se mai adause un contingent de turci basarabieni, veniţi, după cererea lui Ioan-vodă, sub comanda sangiacului de Akkerman.

Cu atare oşti era lesne de a sfărâma pe cei 3000 de poloni, azardaţi într-o ţară străină şi antipatică; dar domnul Moldovei nu avea nici un zor de a-şi atrage ura unui puternic regat învecinat, a cărui amicie, din contra, el prevedea deja că-i va putea servi la un timp de nevoie.

Astfel, Dumbravă primise ordinul de a cruţa pe duşmani.

20. Polonii trecură Nistrul mai sus de Hotin şi începură a se pogorî spre Prut, trecând prin faimosul Codru de la Cosmin.

Un codru teribil!

Acolo, cu optzeci de ani mai nainte, strămoşul lui Ioan-vodă, Ştefan cel Mare, strivise floarea armatei polone; şi oasele celor seceraţi în acea zi rămâneau până acum elocvenţi martori; formând numeroase movile de schelete albe pentru verdeaţa cea viuă a arborilor.

Tot pe acolo intrase, cu zece ani mai nainte, polonul Laski, aducând la domnie pe Despota contra Lăpuşneanului.

Tactica polonilor era de a alege totdeauna acea tristă cale în invaziunile lor asupra Moldovei; curagiul lor se aprindea prin simţul de răzbunare, căci nu se afla nici unul din ei a cărui familie să nu fi plâns vreo victimă, un tată, un bunic între cei căzuţi din mâna marelui Ştefan!

21. În capul polonilor se afla Mielecki, cel mai bun general al lor de atunce, pe care, cu câteva luni mai în urmă, ei cât p-aci erau să şi-l aleagă rege, numai în favoarea strălucitelor sale merite personale.

Lipsit de artilerie, el trimise la Hotin de aduse toate tunurile cetăţii, şi apoi păşi la vale pe ţărmul Prutului, până în dreptul Ştefăneştilor, adică pe aceeaşi linie cu Suceava, punctul obiectiv al invaziunii.

Aci vornicul Ionaşcu Zbierea, să mai fi trăit, era să unească oastea moldovenească din Ţara-de-Jos cu acea polonă şi apoi urma să meargă cu toţii asupra lui Ioan-vodă.

Moartea trădătorului, de care Mielecki se înştiinţă prea târziu, dărmă planul duşmanilor: în loc de Zbierea, ei găsiră pe Dumbravă.

Avantposturile moldovene, împrăştiate pe ambele ţărmuri ale fluviului, se retrăgeau mereu denaintea polonilor şi, în fine, trecură Prutul în speranţă de a-i atrage după sine asupra corpului armatei moldovene, ascuns în nişte păduri nestrăbătute mai sus de Hârlău: acolo duşmanul ar fi fost silit de a depune armele chiar fără vărsare de sânge.

Polonii înţeleseră greşala şi, înfioraţi de suvenirea infernală a codrilor Moldovei, începură a da dos pe o cale mai scurtă drept spre Hotin.

Atunci Dumbravă se puse a-i urmări, supărându-i din când în când prin jucăria unor mici atacuri de avantgardă, în care el ţinea înadins tot pe turci, pentru ca să dea a înţelege, în cât priveşte pe înşişi moldovenii, că ei ar fi bucuroşi de a nu avea duşmănie cu regatul polon.

În acest mod, ajungând până la Nistru, Mielecki se rezemă de cetatea Hotinului.

Dumbravă se opri şi el.

Poziţiunea inamicilor devenea din ce în ce mai critică; ei nu puteau a se închide în fortăreaţă, unde caii lor ar fi pierit de foame; nu puteau furagea din cauza exploratorilor lui Dumbravă, ce-i pândeau în toate unghiurile; nu puteau a se întoarce în Polonia, căci Nistrul se afla tocmai atunci în periodul său de creştere.

Strânşi în chingi, bieţii fugari se adresară cu rugăminţi către capul contingentului turc, cerând permisiunea de a se retrage în Polonia şi jurându-i de a nu se mai vârî în trebile Moldovei.

Poate să fi fost şi bani la mijloc; orientalii, începând de la sultan şi până la ultimul derviş, nu fac nimic fără daruri.

Oricum să fie, sangiacul de Akkerman se dede cu oastea-i în lături.

Dumbravă, credincios politicii lui Ioan-vodă, făcea chip că împuşcă în duşmani; dar în realitate glonţii alunecau tot dasupra capetelor.

În curs de cinci zile polonii abia putură opera trecerea furiosului fluviu; şi când se văzură, în fine, pe ţărmul opus, ei se îngenuchează şi mulţumiră lui Dumnezeu.

22. „Evenimentele se repetă“, zise marele Shakespeare.

În zilele noastre Moldova privi reînnoindu-se o altă încercare polonă, soră-geamănă cu acea din timpii lui Ioan-vodă; cu simpla diferenţă că în locul unui Mielecki era un Milkowski: precum vedeţi, azardul asemănă până şi numele capilor!

În ambele cazuri o mână de oameni nesocotiţi cutezară a înfrunta o ţară.

În ambele cazuri polonii – cei din 1572 prin afişarea persoanei lui Bogdan-vodă, cei din 1863 prin proclamaţiuni în ziarul *Românul* – ne încredinţau că vin ca amici, nu ca duşmani.

În ambele cazuri, domnii români, deopotrivă bazaţi pe consideraţiuni de o înaltă politică, recomandară generalilor – în 1572, vornicul Dumbravă, în 1863, colonelul Călinescu – de a menagia nebunia adversarilor.

În fine, în ambele cazuri, polonii retrăgându-se cu ruşine, îşi găsiră totuşi admiratori: pe cei din 1572 îi celebrau istoricii lor naţionali, pe cei din 1863 – vai nouă! – îi celebrase chiar un român, al cărui nume îl dăm tăcerii pentru a nu huli pe cine nu ne poate răspunde!

23. Hotinul tot rămase în posesiunea polonilor.

Despre apus îl apărau muri foarte înalţi şi şanţuri foarte adânci; despre răsărit – stâncile Nistrului.

Un călător care-l vizitase chiar în zilele lui Ioan-vodă îl asemănă cu Kockenhausen în Liflandia; un alt călător, cu Convay în Anglia; un al treilea, cu Rumilihissar de lângă Constantinopole.

O naivă tradiţiune naţională încredinţează că prima fundaţiune a fortăreţei se urcă în epoca pe când domnul Hristos umbla pe pământ.

Temându-se ca polonii să nu reţină acest bulevard al ţării ca o bază de operaţiuni în aşteptare ca destronatul Bogdan să-şi adune o altă oaste mai puternică, Ioan-vodă trimise pe episcopul Isaia Rădăuţeanul cu alţi deputaţi de frunte pentru a neguţa un tractat de pace.

Polonii simţiră deja ce fel de braţ ţine cârma Moldovei.

Cu o amabilitate nepilduită până atunci din parte-le, ei se grăbiră a îndestula toate cererile lui Ioan-vodă.

Fugarul Bogdan ar fi fost extrădat să nu fi fugit din Polonia; în lipsă-i fu remis în mâinile ambasadorilor moldoveni un frate al său, pierit apoi fără veste în robia turcească.

Cetatea Hotinului fu înapoiată Moldovei.

Pentru a arăta toată importanţa acestei achiziţiuni, căpătate atât de lesne contra speranţei, Ioan-vodă numi părcălabi doi bărbaţi pe care punea temei ca pe sine însuşi; socru-său, boierul Lupea Hurul, şi cel mai intim al său amic, Ieremia Golia, cu care-l văzurăm mâncând împreună pâinea străinătăţii...

II

DOMNUL

Era grato alli amici, alli nimici terribile; giusto con i sudditi, infedele con li esterni...

Era iubit de amici, teribil pentru inamici, just cu supuşii, perfid cu străinii...

MACCHIAVELLI, *Vita di Castruccio*

1. În fine, eroul nostru se văzu stăpân liniştit al Moldovei.

Hotinul era asigurat.

Pe turci îi avea patroni, pe poloni – amici.

Rivalul Bogdan rătăcea prin lume: din Polonia trecu la Viena, din Viena la Drezda, din Drezda la Paris, din Paris la Copenhaga, în sfârşit, la Moscova, unde se povesteşte că ţarul, cosându-l într-un sac, l-ar fi aruncat în fluviu.

2. Un filozof antic zise, sunt acum două mii de ani:

„Când cerul voieşte a încredinţa unui om ales o mare misiune, el începe totdeauna prin a ispiti sufletul şi cugetul său în amărăciunea zilelor grele; îi oboseşte muşchii şi oasele prin lucrări dureroase; îi aruncă fiinţa în toate lipsele sărăciei şi ale nevoii; vrea ca faptele lui să capete tot rezultate contrare celor dorite; în sfârşit, îi aţâţă inima, îi întăreşte firea, îi măreşte şi adauge forţele prin o energie fără care el n-ar fi fost în stare de a-şi împlini înalta ursită".

Aşa fu trecutul lui Ioan-vodă până a dobândi tronul Moldovei: în curs de o jumătate de secol, el nu cunoscuse decât vagabonde colindări din ţară în ţară; speranţe la tot pasul amăgite; dureri morale şi muncă fizică!

Să vedem care fu misiunea cea mare ce-i încredinţase cerul.

3. Armenist din leagăn, luteran din Polonia, turcit în Constantinopole, Ioan-vodă se arătă creştin ortodox ca domn al Moldovei, precum s-ar fi arătat catolic să fi domnit în Spania.

Cezar în Galia adoră pe zeii druizilor.

Napoleon în Egipt se închină în geamia mamelucilor.

Oamenii cei mari, Cezarii şi Napoleonii, nu au toţi decât o singură religiune: religiunea nestrămutată în fundul inimii lor ca albia mării, pe când cultul exterior se alunecă pe marginile buzelor, ca undele ce se joacă pe suprafaţă.

4. În mai puţin de doi ani de domnie în pace, Ioan-vodă introduse în ţara sa următoarele cinci reforme, afară de câte ne mai rămân până acum necunoscute:

1. controlul personal al actelor emanate din cancelaria domnească;

2. schimbarea capitalei;

3. eliberarea poporului de jos din jugul aristocraţiei clericale şi laice;

4. baterea monetei naţionale de aramă;

5. stricteţea contribuţiunilor fiscale.

Şi toate astea Ioan-vodă le făcuse fără ajutorul unei „camere legislative": *camerele legislative* nu fac un „2 mai".

5. Până la 1572 nu găsim asupra tranzacţiunilor în interiorul ţării nici un document subscris cu mâna domnească.

Am văzut cu ochii noştri cel puţin vreo zece mii de documente originale: vorbim dupre câte am putut vedea.

Marele logofăt, ca prim cancelar al statului, întipărea pe hârtie sigilul princiar în josul crisoavelor sau îl anina pe şvară de mătasă către pergamenă; apoi uricarul, adică scribă, îşi subsemna numele undeva în coadă; şi, în fine, fără vreo altă formalitate, documentul, care putea să fi fost chiar pe o sută de moşii, trecea bun dat în mâinile celui în drept.

Se întâmpla, fireşte, că marele logofăt, ca om şi mai ales ca ministru, abuza de sigilul princiar: domnul nu ştia nimica.

Ioan-vodă, cel dintâi, văzând nedreptăţile ce se puteau face fără ştirea-i, începu a subscrie el însuşi, specificând uneori cu propria sa mână până şi data documentului.

În primul an al domnirii sale el schimbă, unul după altul, doi mari logofeţi: cel al treilea nu mai cuteza a glumi cu încrederea lui vodă.

6. Până la 1572 capitala Moldovei fu Suceava.

Ea se bucură de această prerogativă în curs de trei sute de ani, avea 16000 de case, 40 de biserici, mai multe palaturi, un fluviu limpede, o poziţiune pitorească şi un castel care, cu un secol mai nainte, respinsese toată furia unei puternice armate polone.

Totul dară se părea a-i asigura liniştita posesiune a vechilor sale drepturi, consânţite prin o triplă paragrafie „imemorială“.

Deodată, peste câteva luni de domnie, Ioan-vodă strămută scaunul ţării la Iaşi.

Acesta era un orăşel mic şi fără apă.

Domnii cei vechi, cărora le plăcea a clădi palaturi oriunde se opreau câte două-trei zile pe an, desfătându-se cu vânatul prin codrii învecinaţi, zidiseră şi aici un frumos castel de piatră la capătul sudic al târgului, pe marginea unei râpe, încât să poată servi la nevoie şi în timp de război.

Mai avea Iaşul o capişte armenească, o capelă catolică şi trei biserici române.

În fine, îl împodobea o baie de piatră de arhitectură orientală.

Astfel, se părea că nimic nu putea prevesti acestui târguşor un viitor strălucit între oraşele Moldovei.

Se naşte întrebarea: care cauză să fi putut împinge pe Ioan-vodă de a părăsi Suceava? de a îmbrăţişa Iaşul?

Suceava se afla aşezată prea aproape de hotarele polono-ungare, prea departe de turci şi de tătari, încât principele, în caz de

război, lesne putea fi surprins prin o invaziune din partea Galiţiei sau a Transilvaniei, pe când, totdeodată, el nu putea ajunge la timp pentru a împiedeca o invaziune de peste Nistru sau de peste Dunăre.

Iaşul sta în mijlocul Moldovei.

Acest suprem avantagiu strategic era de ajuns pentru a determina alegerea lui Ioan-vodă.

Decis a impune respect tuturor vecinilor, el căta să-şi ridice un cuib central, de unde să poată veghea în toate părţile, ca vulturul ce de pe vârful stâncii pândeşte şi pe puşcaşul de care trebuie să se ferească, şi biata turmă din care îşi va ochi o victimă.

7. Strigat-au oare sucevenii contra Iaşului în 1572, precum strigă acum ieşenii contra Bucureştiului?

E sigur că prin retragerea capitalei, Suceava, care nu mai are nici 1000 de case, pierduse peste 90 la sută.

E sigur că atunci nu era pusă în joc sublima cestiune a unirii, pentru care saltă orice inimă română.

E sigur că Ioan-vodă nu lăsă Sucevei, drept mângâiere, nici măcar o curte de apel sau o universitate.

E sigur... şi, cu toate acestea, istoria nu ne arată să se fi plâns sucevenii.

8. Tot ce rămăsese fostei capitale din antica-i strălucire era sicriul cu moaştele unui sânt.

Ioan cel Nou – aşa-i zicea pe nume – era trapezuntean de origină; căci românii, ei singuri între toate popoarele creştine, nu produseră nici un sânt calendaristic din propriul lor sân, lăsând această sarcină oficială muscalilor şi grecilor, între care cei vrednici de împărăţia cerului se numărau totdeauna cu milioane.

Cu vreo doi secoli mai nainte, un domn foarte religios cumpără, aduse în Moldova şi aşeză în biserica mitropolitană de la Suceava moaştele fericitului, pe care-l declară a fi patron al ţării.

De atunci încoace, mai mult din patriotism decât din bigotism, sântul cel cu diploma de naţional deveni obiectul celei mai înfocate veneraţiuni din partea moldovenilor; la ziua lui, Suceava se umplea de numeroase gloate de bărbaţi, femei, copii, veniţi în peregrinagiu de prin toate unghiurile ţări.

Străinii afirmau cum că tot cultul moldovenilor se mărginea în adoraţiunea lui Ioan cel Nou: în adevăr, noi ne închinam numai aceluia pe care-l credeam că ne apără ţara.

Moaştele sântului formau unul din principalele venituri ale Sucevei; Ioan-vodă respectă această proprietate; şi sărmanii suceveni, atinşi la slăbiciune, rămaseră mulţumiţi.

9. Privind asupra stării sociale a ţării sale, eroul nostru vedea o naţiune mare zbuciumându-se sub apăsarea unei clase mici, asemena atletului muşcat de un şerpe: era statua lui Laocoon, dar o statuă vie şi de proporţiuni imense!

De o parte sta ceea ce cronicele noastre numesc ţară; de altă parte sta ceea ce nu era „ţară“: boierii şi călugării.

Ţară erau mulţi, erau aproape toţi, dar vai! curat numai „suflete“.

Boierii şi călugării erau puţini, erau vreo câţiva, dar „materie“: toate pământurile, toate veniturile, toate folosurile erau ale lor; şi oricine nu era din ei nu avea nici atâta loc propriu cât trebuie pentru înmormântare.

Rezultatul acestei stări de lucruri îl descrie cronica ţării: „În Moldova au cei mici despre cei mari acest obicei de pier fără judeţ, fără vină, fără seamă!“

Ţi se pare că auzi răsunetul cântecelor ţărăneşti din întunericul feodal al evului mediu: „Stăpânii ne fac numai răutăţi; ei nu ne dau nici cuvânt, nici dreptate; ei au toate, iau toate, mănâncă toate, lăsându-ne a trăi în sărăcie şi în durere“...

Între cronica lui Urechea şi cânteculu lui Robert Wace este la mijloc o distanţă de trei secoli; dar între clăcaşii români şi servii feodali noi nu vedem nici o distanţă.

10. Într-un stat astfel constituit, principele putea să-şi aleagă numai una din trei căi: sau să ţină cu boierii şi călugării contra poporului, ori să ţină poporul contra boierilor şi călugărilor sau, în fine, să-i împace unii cu alţii.

Câteşitrele metodele fură încercate.

Cu poporul contra boierilor şi călugărilor ţinuse Petru Rareş; el muri pe tron, după o domnie glorioasă aproape de douăzeci de ani.

Cu boierii şi călugării împotriva poporului ţinuse Alexandru Lăpuşneanul în prima sa domnie: fu trădat, răsturnat şi alungat.

A împăca poporul cu boierii şi călugării se silise Iacob Despota: atrăgându-şi o neîncredere din ambele părţile, el pieri sub loviturile unei coaliţiuni universale.

Aceste trei exemple erau toate proaspete; avându-le plăpânde denaintea ochilor, Ioan-vodă, chiar din egoism, îşi alese calea prin

care scăpă naţiunea din ghearele clasei, pe cei mulţi din mâinile celor puţini, pe turmă din gura lupului.

11. Am văzut cum un mare vornic pieri sub cuţitul călăului chiar în ziua de Paşti.

Alţi boieri îi urmară unul după altul, deşi nu toţi avuseră plăcerea de a muri înfruptaţi de ouă roşii.

„De pre boierii de cinste şi cei mai de jos sabia lui Ioan-vodă nu lipsea, ci cu multe feluri de morţi îi omora“, zice cronica ţării.

12. Monastirile consumau în trândăvie şi în desfrânări sudoarea Moldovei.

Ioan-vodă dede o pildă neauzită până atunci în istoria românilor.

Un vlădică fu convins de crima celei mai negre nemoralităţi; divanul domnesc execută întocmai o legiuire din *Codicele Teodosian*; „Sodomitul să piară prin flăcări în prezenţa poporului“; mărşavul episcop fu ars de viu; Ioan-vodă ţinea prea mult, pesemne, la litera dreptului roman!

Mitropolitul, putred de bogăţii, adunate prin vânzarea cuvântului lui Dumnezeu, scăpă de caznă şi de moarte fugind la munţi.

Un boier, care dintâi trădase pe trei domni în şir, apoi se făcuse căpitan de haiduci de codru şi, în fine, crezu a-şi ascunde urâtul trecut îmbrăcând haina cea făţarnică a monachismului, fu îngropat de viu în pământ.

„Temniţele erau pline de călugări“, zice cronica ţării.

Fariseii îşi răzbunară într-un mod curios: nici într-o monastire a Moldovei nu ni s-a întâmplat a găsi portretul lui Ioan-vodă sau numele său înscris în vreun pomelnic; iară peste o sută de ani mai încoace, un mitropolit îl şterse chiar din catalogul domnilor ţării, pe care-l scrisese în versuri şi în care, bunăoară, cânta în următorul mod virtuţile Lăpuşneanului:

Domni ş-acesta bine, şi-n Slatina-şi fece
„Monastire frumoasă, pe toate le-ntrece!“

Apoi de!

13. Ura sa pentru boieri şi călugări, dispreţul său pentru aristocraţia de tot felul, Ioan-vodă, în unele cazuri, ştia să le manifeste şi fără ajutorul gelaţilor.

În toată Moldova cei mari îşi mascau faptele cele neevangelice prin cea mai zeloasă păzire a posturilor; pe când ţăranii, din contra, destul de storşi numai prin apăsare se fereau de a mai slăbi şi mai

mult prin lăsări de carne şi, de brânză – dacă aveau cumva, din întâmplare, vreuna din acestea.

„La munteni, boierii şi poporul sunt deopotrivă religioşi, zice un călugăr oriental în interesanta sa călătorie; dar în Moldova chiar postul cel mare îl observă numai clasele de sus; iară încât priveşte pe cei de jos, ei de loc nu-l bagă în seamă, şi ireligiozitatea lor, cea mai mult decât tătărească, merge până acolo încât patriarcul de Antiochia când intra în casele lor, ei nu ieşeau înaintea lui nici măcar cu fărâmătură de pâine"...

Ei bine! Ioan-vodă era întocmai ca ţăranii cei nelegiuiţi ai ţării sale.

Un cronicar mare-logofăt strigă cu un fel de spaimă bigotă: „nu cred să fi fost creştin pravoslavnic, că de ar fi fost creştin, nu s-ar fi însurat în postul mare!

Un cronicar mitropolit îl numeşte: „Ioan cel Rău".

Şi mare logofăt şi mitropolitul aveau dreptate... din punctul lor de vedere.

14. Ucizând pe boieri şi pe călugări, până atunci atât de puternici, Ioan-vodă, pentru o deplină siguranţă, luă măsuri ca să-i împiedice de a-şi uni forţele contra tronului; măcar că orice ligă e prea slabă când nu o susţine poporul de jos.

Precum ziserăm, toţi aristocraţii, atât clerici, cum şi laici, aveau un singur Dumnezeu: egoism, interes personal, ban.

Ioan-vodă îşi dede un frumos spectacol făcându-i să se bată unii cu alţii, pe când el îi bătea pe toţi deopotrivă.

Luând, bunăoară, o moşie monastirească, el o dedea unui boier: iată călugării ţipând contra boierimii!

Sau, luând proprietatea vreunei monastiri, o dedea unei alte: iată cele două monastiri intrând în luptă!

Sau, în fine, luând de la boierul cutare, dedea unui alt boier; iată boierii înşfăcându-se de păr!

Ţara râdea văzând cât de proastă e lumea!

15. Ioan-vodă nu împroprietări pe ţărani; nu! căci se ferea de o criză ale cărei efecte, pe de o parte, nu erau destul de limpezi, iară pe de alta, nu puteau să-şi manifeste fructele lor cele bune decât numai doară după un şir îndelungat de ani, străcuraţi în tristă şovăitură.

Împroprietărirea ţăranilor din proprietatea cea uzurpată clerico-boierească este o bucăţire în urma căreia, ca rezultat imediat, cei

puţini bogaţi sunt foarte sărăciţi şi cei mulţi săraci nu sunt de loc îmbogăţiţi: zecimi de ani trebuie să treacă mai nainte de a reveni lucrurile la o nouă stare normală, mai bună, fireşte, decât starea normală cea veche... dar până atunci? până atunci egalitatea pentru toţi şi în toate!

Ioan-vodă împroprietărea nu numai pe ţărani, ci chiar pe ţigani, când acei ţigani aveau mijloace de a-şi plăti peşin o proprietate; când nu, nu: ci-i înzestra încet-încet cu nişte atare mijloace, întrebuinţând un metod prin care, departe de a produce o criză, el, din contra, înflorea finanţele statului.

Secretul eroului nostru era de o simplitate nespusă; el nu lăsă pe boieri şi pe călugări să abuze cât un fir de păr de munca ţăranului.

Ioan-vodă vedea că ciocoiul ia aproape tot câştigul ţăranului, despoind astfel totdeodată visteria ţării, căreia boierii şi călugării nu-i dădeau nimica, iară ceilalţi nu mai aveau de unde să-i dea.

Jos abuzul! – numai atâta.

16. Aice e locul de a analiza cestiunea proprietăţii teritoriale la români, după vechile noastre legi, nescrise, dar cu atât mai raţionale, bazate nu pe imaginaţiunea vreunui jurist, ci pe însăşi natura cea intimă a poporului.

Boierii sau monastirile nu erau proprietari, ci numai nişte posesori ereditari ai respectivelor porţiuni teritoriale, care dentru-ntâi le-au fost acordate lor din partea domniei ca locuri deşerte şi fără valoare, pentru a le coloniza cu oameni şi de a le da astfel o utilitate.

Domnul ţării rămânea totdeauna adevăratul proprietar al întregului teritoriu naţional, încât boierul sau monastirea, având facultatea de a vinde, de a schimba, de a ipoteca, de a dărui moşiile lor, pentru fiecare din atare tranzacţiuni trebuia să capete o nouă specială încuviinţare domnească, condiţionată printr-o dare în bani sau în natură, şi în care principele întărea achiziţiunea noului posesor prin următoarele caracteristice cuvinte: „i-l dăm lui acel sat etc.“.

Pe baza acestei constituţiuni a proprietăţii teritoriale, ţăranii români aveau duble îndatoriri; unele către fiscul domnesc, altele către posesorul ereditar, din care cele principale erau:

Îndatoririle ţărăneşti către fisc:

1. Dări şi gloabe judiciare, precum, de pildă: bani de divorţ, bani de măritiş, gloabe pentru furturi, duşegubine pentru omoruri etc.

2. O mică sumă bănească anuală şi dijmă în natură de oi, de porci, de miei.

Din toate aceste venituri ale fiscului, posesorul moşiei îşi reţinea, ca un fel de răsplată pentru munca percepţiunii, căte o a treia parte.

Îndatoririle ţărăneşti către posesor:

1. Trei zile de lucru, anume: una arând, alta cosind, a treia secerând.

2. De două ori pe an, la Crăciun şi la Paşti, daruri numite „cinste", anume: ouă, găini, caşuri.

Sub domni de principie aristocratice, fie prin concesiuni formale, fie prin îngăduiri tacite, boierii şi călugării reuşiră, pe de o parte, a uzurpa toate folosurile, câte se cuveneau fiscului şi din care ei nu aveau drept decât numai asupra unei treimi; pe de altă parte, de a şterge cu desăvârşire condiţionalitatea obligaţiunilor ţărăneşti, silind pe săteni să le lucreze şi să le dea mai în toate zilele!

Fiscul se fecunda mai ales prin confiscaţiuni; prin vămi, câte nu încăpuseră încă în mâinile particularilor; prin dijma de ceară şi de miere. Dările teritoriale, adevărata avuţie a unui stat bine constituit, erau ca şi nule.

Restrângând cu totul drepturile cele abuzive ale seniorului asupra câştigului ţărănesc, Ioan-vodă ajungea la trei scopuri de o importanţă supremă:

1. Îmbogăţea pe ţărani, adică pe cei mulţi sau, şi mai bine, pe cei „toţi".

2. Luând de la ţărani numai 1/5, 1/10 din câte le răpea seniorul, umplu visteria ca niciodată.

3. Reuşi a deveni idolul acelora ce erau „ţară".

Şi, cu toate astea, el nu împroprietărise pe ţărani!

17. Un alt fact concurge a proba geniul administrativ al lui Ioan-vodă.

Pentru tranzacţiuni importante, privitoare mai cu seamă la clasa de sus, Moldova întrebuinţa bani străini de aur şi de argint, care intrau în ţară, în mare cătime, în schimb pentru exportaţiunea vitelor.

Dar banii de aramă erau puţini, încât ţăranul, în tranzacţiunile sale cele mici, se vedea forţat de a opera mai mult în natură – moneta cea mai nedreaptă şi mai nesigură.

Domnii precedenţi, Despota şi Lăpuşneanul, făcură bani naţionali de argint, ei nu se gândiră la nevoile ţăranilor.

Ioan-vodă pricepu pe dată toate avantajele monetei de aramă, a cărei fabricaţiune, costând puţin statului, aducea totodată foloase prin îmbogăţirea ţăranilor – vrea să zică a fiscului.

Gologanii naţionali începură, în fine, a circula prin toate unghiurile Moldovei.

Pe lângă altele, ei familiarizau ţara cu icoana frumoasei figure a principelui, în giurul căreia se citea patrioticul titlu: „Părintele Moldovei".

E de observat că ei fură la noi nu numai cei dentâi bani de aramă, ci încă cei dentâi cu o inscripţiune românească, nu latinească, ca pe ai lui Despota şi ai Lăpuşneanului, nici slavonească, ca pe cei anteriori.

Boierii şi călugării vorbeau latineşte şi slavoneşte; ţăranul – româneşte.

18. Puternicul patronagiu, acordat poporului de jos contra claselor de sus, avea în ideea lui Ioan-vodă, precum lesne ne-am putut convinge, mai cu deosebire o ţintă financiară.

El făcu acum în privinţa ţăranilor întocmai ceea ce regii occidentali făcuseră mai nainte în privinţa comunelor municipale, eliberându-le din jugul seniorilor feudali: imensele abuzuri neregulate ale aristocraţilor izolaţi se prefăcură într-un venit periodic al fiscului, mai moderat individualmente şi colosal în totalitate; cursul apei fu schimbat şi canalizat în profitul tronului, astfel încât pâraiele cele împrăştiate, numeroase şi umflate, se reduseră deodată la proporţiunile unui singur fluviu de aur.

Aşadar, e vederat că, îmbunătăţind soarta ţăranilor, Ioan-vodă avea dreptul de a cere din parte-le nu numai o recunoştinţă morală, ci încă pe acea materială, manifestată prin exactitate şi sinceritate în plata dărilor fiscale, care formau acum o mică parte din câte le storceau obicinuit boierii şi călugării.

Lipsa sau abundanţa financiară a unui stat, în cele mai multe cazuri, nu depind de sărăcia sau avuţia ţării, ci numai şi numai de modul percepţiunii impozitelor; încât un popor sărac poate să aibe un fisc abundant din cauza unei percepţiuni energice şi bine organizate, pe când, din contra, un popor avut poate să aibe un fisc lipsit din cauza unei percepţiuni moleşite şi rău organizate.

Ioan-vodă reuşi de a face ca banii să curgă, aşa zicând, de la sine, în visteria domnească, fără concursul unei miriade de agenţi

salariaţi, fără directorate statistice, fără comptabiliate franceză, fără inspectori financiari: el se mulţumi a aplica în toată rigoarea teribila lege penală contra neplatei dărilor.

Mai bine legi puţine, dar bine executate!

Iată tabloul ce-l dă un biograf contemporan al lui Ioan-vodă:

„Dacă cineva vindea fără ştirea domnească un strugur din vie sau orişicare lucru supus censului, pe unul ca acela Ioan-vodă, înfigându-i o verigă prin nările nasului, cu mâinile legate la spate, îl dă călăilor, ca să-l biciuiască pe pieţe publice, şi apoi cadavrul lăsă zăcând fără înmormântare, hrană câinilor!"

Astăzi legile noastre pedepsesc cu temniţa pe debitorul unui particular, de cele mai multe ori ale unui grec sau ovreu, căci românii nu prea au bani de dat cu împrumut... debitorul statului rămâne nepedepsit.

Prefer sistemul lui Ioan-vodă.

19. Istoricii incriminează cruzimea eroului nostru.

Sunt nedrepţi.

Iată ce zise peste doi secoli şi jumătate Napoleon cel Mare, când istoricii îl incriminau şi pe el de cruzime:

„Am ţinut totdeauna cu majoritatea poporului; la ce, oare, mi-ar fi putut servi crima?"

O logică sublimă!

Ioan-vodă ţinuse şi el totdeauna cu majoritatea poporului.

Majoritatea poporului îl iubea, ca nici pe unul din câţi l-au proces şi i-au succes pe tronul Moldovei.

Înşişi istoricii cei încriminatori recunosc, toţi într-o voce, suprema popularitate a lui Ioan-vodă.

Deci unde e crima?

Nu e crud acel principe care, cu preţul câtorva capete aristocratice şi cu neîmblânzita păzire a legii, îşi cumpără idolatra iubire a ţării întregi.

20. Miraculosul rezultat al administraţiunii lui Ioan-vodă se poate exprima prin puţine cuvinte.

În 1572, la intrarea-i în domnie, toate calamităţile erau grămădite asupra Moldovei.

O teribilă ciumă zeciuia prin sate şi prin oraşe!

Un comet speria imaginaţiunea poporului!

O furioasă inundaţie devasta câmpiile.

Visteria era secată prin nebuniile lui Bogdan-vodă, care se plimba cu trăsuri acoperite cu argint şi aur.

Turcii şi tătarii, veniţi în ajutorul lui Ioan-vodă, nu se putură reţine, fireşte, de a nu comite jafuri, violinţe, omoruri.

În fine, era un potop de rele!

În curs de doi ani, principele nostru realiză visul domnilor celor mai mari; finanţele erau în floare şi contribuabilii – mulţumiţi.

21. Cronicarul Urechea servise în tinereţile sale, ca uricar sau scribă, la curtea lui Ioan-vodă; dar era aristocrat din una din familiile cele mai ilustre ale Moldovei, înrudit cu ceilalţi boieri, devotat călugărismului şi, prin urmare, duşman sistematic al stăpânului său.

Ei bine! cu toată ura-i personală, ce respiră mai în toate rândurile povestirii sale, încât nu se teme de a râde până şi de moartea viteazului, ei bine, cu toate astea, însuşi cronicarul Urechea se simte forţat a caracteriza pe Ioan-vodă în următorul mod: „Era la minte ascuţit, la cuvânt gata, şi se vedea a fi nu numai de domnia acestei ţări, ci şi altor ţări să fie cap şi mai mare".

Atare cuvinte din gura unui inamic!

22. Nu mai puţin dibace fu politica exterioară a lui Ioan-vodă; deşi, din nenorocire, noi nu cunoaştem din ea, până acum, decât numai o singură cestiune, în care diplomaţia cea machiavelică a unui mic principe român era cât p-aci să arunce într-un grozav labirint de complicaţiuni trei din statele cele mai ponderoase ale Europei: Turcia, Franţa şi Polonia.

23. Curând după intrarea lui Ioan-vodă în Moldova murise bătrânul rege polon Sigismund-August.

El fu ultimul din dinastia iagelonă şi, tronul rămânând vacant, mai mulţi principi străini se grăbiră a se prezinta ca pretendenţi la coroană, între care şi Enric de Valois, fratele regelui francez Carol IX.

Poarta otomană sprijinea această candidatură.

În Polonia o susţinea, mai cu deosebire, faimosul Laski, care ajutase odată lui Despota, dar acum se dumeri de a se face mai bine domn el singur decât să facă pe alţii, şi cerea coroana Moldovei de la influinţa franceză în Constantinopole, ca răsplată a serviciilor sale în cesiunea lui Enric de Valois.

Franţa începu a neguţa în taină destituirea lui Ioan-vodă.

Astfel, politica moldoveană se afla pusă în luptă cu acea franceză.

Să urmărim peripeţiile intrigii.

24. Îndată după moartea lui Sigismund-August, Ioan-vodă expedi în acelaşi moment doi ambasadori: unul la Constantinopole, către vizirul Mehmed-Socolli; altul la Cracovia, către Camera polonă.

Ambasadorul trimis în Turcia solicită un ajutor de tătari, în fruntea cărora Ioan-vodă promitea, cu mândrie, că lesne va cuceri toată Polonia, slăbită prin anarchie.

Domnul ştia prea bine că sultanul, legat prin amicie cu Franţa, nu-i va încuviinţa cererea.

În adevăr, vizirul se grăbi a-i răspunde de a se opri de la orice încălcare contra Poloniei; însă, totodată, îi lăudă zelul şi îndrăzneala.

De altă parte, ambasadorul trimis în Polonia încredinţa cum că o armată de 100.000 de turci, tătari şi munteni, profitând de moartea lui Sigismund-August, erau gata de a năvăli în Galiţia; însă, din mila lui Dumnezeu, îi împiedecă Ioan-vodă prin rugăminţile sale pe lângă vizirul Mehmed-Socolli.

Polonii, pătrunşi de spaimă, nu ştiau cum să mulţumească mai bine generosului principe al Moldovei.

Drept răsplată pentru preţiosul serviciu ce zicea că le făcuse, Ioan-vodă cerea de la Camera cracoviană două lucruri:

1. Înapoierea Pocuţiei.

Ştefan cel Mare o cucerise de la poloni şi o reţinu până la moarte; Bogdan cel Chior o pierdu; Petru Rareş o redobândi şi iarăşi o scăpă în vreo câteva rânduri; urmaşii săi o lăsară, fără protestaţiune, în curs de patruzeci de ani, sub sceptrul Poloniei; până ce, în fine, demn strănepot al marelui Ştefan, Ioan-vodă îşi ridică glasul.

„Pocuţia e un patrimoniu al meu“, scria el către Camera polonă.

2. Înapoierea tezaurelor moldovene, confiscate în Polonia.

În 1564, fugind denaintea Lăpuşneanului, care intra în ţară cu o oaste turcească, Ştefan-vodă Tomşa, ucigaşul lui Despota, fu prins de către poloni şi descapitat în Lemberg, din ordinea regelui Sigismund-August, sau, mai bine zicând, după porunca unui expres ambasador turc.

Tomşa ducea cu sine toată visteria ţării: polonii – călăi în serviciul sultanului – confiscară sacii cu aur ai victimei, mângâindu-se cu metalul pentru ruşinea de a se fi supus orbeşte voinţei păgânilor, contra frăţiei creştine şi contra legilor ospitalităţii.

Ioan-vodă pretindea acum restituirea acelei proprietăţi naţionale.

Ambasada moldovenească îşi împlini misiunea cu o aşa mândrie şi demnitate, încât Camera cracoviană, cuprinsă de mirare, îi arătă mai mult respect decât chiar Ambasadei imperiale de la Viena.

Polonii nu cutezară a ne tăgădui dreptul asupra Pocuţiei, nici asupra averilor lui Tomşa; ci, recurgând la calea amânării, ei promiseră a răspunde îndată după ce-şi vor fi ales un rege.

Ioan-vodă ştia de mai nainte că polonii nu-i vor înapoia Pocuţia, pentru care ei vărsară atâta sânge în curs de un secol; şi că de ar vrea, tot încă n-ar putea să-i întoarcă tezaurele lui Tomşa, de demult împărţite, cheltuite şi uitate; dar nu Pocuţia, nici Tomşa formau adevărata ţinută a ambasadei moldovene.

Atât în Constantinopole, unde stăruise contra Poloniei, precum şi în Cracovia, unde intrigase contra Turciei, Ioan-vodă reuşi deplin în planurile sale:

În Constantinopole el se întărea în buna opiniune a otomanilor, pentru ca nu cumva să fie destituit după uneltirile Franciei;

În Cracovia, atribuind turcilor, cu o fineţă diabolică, cele zise de el însuşi, îi compromitea în ochii polonilor, ceea ce-i şi trebuia pentru a surpa candidatura protegiatului otoman Enric de Valois.

25. Peste puţin timp, Ioan-vodă răpezi alte două ambasade, iarăşi una la Constantinopole şi alta la Cracovia.

Ambasadorul trimis la Constantinopole înştiinţă Poarta otomană cum că destronatul Bogdan-vodă adună în Polonia, cu ajutorul magnaţilor, o numeroasă oaste pentru a năvăli din nou asupra Moldovei; şi că se şi apropie deja de fortăreaţa Hotinului...

Ambasadorul trimis la Cracovia rugă Camera de a nu suferi nici o încercare din partea lui Bogdan.

Pretextul ambelor ambasade era de tot imaginar.

Bogdan de mult nu se mai afla pe teritoriul polon.

Cu toate astea, turcii se înfuriară contra Camerei cracoviane, iară Camera cracoviană, crezând că în adevăr Bogdan s-ar fi ţinând ascuns undeva în Polonia, răspândi în toate direcţiunile curieri şi emisari, pentru a prinde pe nenorocitul fugar; atât de groaznic ştiuse a deveni Ioan-vodă faţă cu unul din cele mai puternice regate ale Europei.

Care să fi fost scopul cel secret al domnului moldovenesc în aceste două ambasade?

1. De a provoca în Constantinopole din partea otomanilor vreo demonstraţiune duşmană contra polonilor, făcând astfel o lovire indirectă, dar dureroasă, în candidatura lui Enric de Valois;

2. Sub aparinţa de a urmări pe Bogdan, să câştige timpul şi ocaziunea de a lucra prin ambasadorul său în Cracovia, împrăştiind bani şi intrige contra politicii franceze.

26. Văzând că Turcia, după solicitaţiunile Curţii de la Paris, tot mai cruţă hotarele Poloniei, Ioan-vodă expedi un al treilea ambasador la Constantinopole.

Reproducem chiar cuvintele agentului francez pe lângă Poarta otomană în scrisoarea sa către Enric de Valois:

„M-am înştiinţat că domnul Moldovei trimise aice un ceauş, carele asigură că ţarul moscovit fu primit în Vilna şi în toată Litvania, cu voia şi îngăduirea ţării întregi, şi că este de temut că şi Camera polonă i se va supune, ştiindu-l armat şi aşa de aproape; care veste a fost turburat foarte mult pe turci, făcându-i să hotărească în divanul de ieri un război contra Poloniei.“

Iată dară că diplomaţia lui Ioan-vodă era cât p-aci să răstoarne candidatura lui Enric de Valois, dacă polonii nu s-ar fi grăbit a risipi bănuielile Turciei.

27. În fine, puţin mai nainte de momentul decisiv al elecţiunii de rege, sosi şi la Cracovia un al treilea trimis moldovenesc.

Ioan-vodă reuşise a pune mâna pe două scrisori turceşti din partea vizirului Mehmed-Socolli, una către Camera cracoviană, cealaltă către episcopul Montluc, ambasadorul francez în Polonia.

În epistola-i către Cameră, vizirul poruncea polonilor de a alege pe Enric de Valois, încheindu-o aşa: „să nu întârziaţi cu împlinirea ordinilor sultanului“; în epistola către Montluc mărturisea înalta solicitudine a Turciei pentru interesele Franciei.

Scandalul fu universal.

Păgânul dedea porunce „inclitului“ regat polon!

Enric de Valois apărea ca un cireac al sultanului!

O indignaţiune generală cuprinse pe mândrii magnaţi, cu atât mai vârtos că trimisul moldovenesc le mai citi în şedinţă plenară următoarea ironică scrisoare din partea lui însuşi Ioan-vodă:

„Din cele alăturate aflaţi porunca măriei-sale sultanului de a pune în capul vostru pe fratele craiului franţuzesc; veţi fi având,

credem, destulă pricepere ca să puteţi înţelege că măria-sa sultanul nu lucrează pentru binele creştinătăţii."

Speriat prin efectul vicleniei lui Ioan-vodă, Montluc striga, jura, şoptea, zbuciumându-se a dovedi cum că cele două epistole sunt născocite din capul moldovenilor.

Totuşi, secretarul Ambasadei franceze, Jean Choisnin, recunoaşte în memoriile sale că infernala diplomaţie a principelui român pusese candidatura lui Enric de Valois într-un pericol extrem, din care abia-abia o putu scăpa renumita abilitate politică a lui Montluc.

28. Oare pe cine să fi dorit Ioan-vodă de a vedea pe tronul Poloniei?

Pe Ernest, fiul împăratului Maximilian?

Nu; căci el apreţuise deja o dată, prin propria experienţă, caracterul nedecis şi egoistic al austriacilor.

Pe Sigismund, fiul regelui Sveziei?

Nu; căci venea prea de departe...

Simpatiile lui Ioan-vodă erau câştigate anume pentru acela de care mai cu deosebire se temeau otomanii ca nu cumva să apuce coroana Poloniei: ţarul moscovit, faimosul Ivan cel Groaznic.

Cu acest scop, episcopul Isaia Rădăuţeanul, – inteligentul diplomat pe care vi-l aduceţi aminte la începutul istoriei noastre neguţând tractatul de pace cu Polonia, – fu trimis în taină la Moscva.

Ce va fi insprăvit acolo? Nu ştim.

29. Astfel, principele Moldovei, în cei doi ani ai domniei sale, desfăşură o activitate diplomatică de o fineţe rară, de o întindere extraordinară, şi ale cărei toate mişcările manifestau din ce în ce mai clar măreţul vis al eroului:

Scuturarea jugului musulman!...

30. Moldova plătea Turciei un tribut anual de 40 000 de galbeni; dar măiastra administraţiune a lui Ioan-vodă o aduse într-o stare atât de înflorită, încât Poarta otomană se crezu acum în drept de a pretinde o dare mult mai mare.

Sultanul Selim II şi vizirul său Mehmed-Socolli erau atunci doi oameni cei mai lacomi de pe faţa pământului.

Un ceauş prezintă lui Ioan-vodă înalta poruncă de a plăti 80 000 de galbeni.

„Patruzeci mii să plăteşti ca bei al Moldovei, iar celelalte patruzeci mii ca ghiaur, de vreme ce ai cutezat a te lepăda de credinţa lui Mahomed“, scria epistola vizirală, ascunzând mârşava aviditate sub o sofismă bigotă.

Trimisul turcesc sosi la Iaşi tocmai în ziua în care Enric de Valois primea în Cracovia coroana regală a Poloniei; fatalitatea vru să triumfe în acelaşi moment, la nord şi la sud, duşmanii lui Ioan-vodă.

31. Pentru alegerea domnului, pentru facerea legilor, pentru cestiuni de o mare importanţă, românii procedau prin convocarea unei Adunări Obşteşti, aşezate în principiu pe nişte baze mult mai largi decât chiar „votul nostru universal“.

În termeni generali luau parte la deciziuni, ca şi după legea actuală, „boierii, popii şi ţara“; dar analizând cu amănuntul această definiţiune, descoperim în ea elemente dezmoştenite astăzi de anticul lor vot.

Nobilimea electorală se compunea atunci din toţi boierii fără distincţiune: boierii cei mari, cei de clasa a doua, cei de clasa a treia, cei în demisiune, boiernaşii de prin judeţe şi toţi capii militari.

Clerul electoral se compunea din mitropolit, toţi episcopii şi toţi egumenii.

În fine, „toată ţara“.

Cu toate astea, nu numai iniţiativa, ci încă discuţiunea proiectelor era o sacră prerogativă ministerială, Adunarea Obştească fiind strict mărginită în dreptul de a pronunţa o afirmaţiune sau o negaţiune.

Divanul domnesc, adică cei opt sau nouă miniştri, hotărau de mai nainte în ascunsul cabinetului; apoi mitropolitul ori marele logofăt, sau chiar însuşi domnul ieşea pe esplanada curţii princiare şi, adresându-se către gloatele grămădite pe piaţă, îi întreba: „Vreţi lucrul cutare?“

Poporul răspundea din inspiraţiune: „da“ sau „ba“, fără dezbateri, fără şicane, fără amendamente.

Era just.

Gloatele nu raţionează; dar ele pricep foarte bine, prin un fel de instinct, tot ce e bun şi ce e rău. [...]

Aşadară, legislaţiunea noastră cea veche era bazată în aceasta pe o profundă cunoştinţă a naturii umane: majoritatea, adică instinctul adevărului cel înnăscut şi spontaneu, aproba sau dezaproba minoritatea, adică raţionamentul cel supus erorilor sistemei şi ale interesului.

Inima sancţiona mintea.

„Inima este care simte pe Dumnezeu!“ zise marele Pascal.

Am putea adăugi: „Inima este care simte pe Satana“.

Cu alte cuvinte, în planurile minţii, inima simte când pe Dumnezeu, şi zice „da“, când pe Satana, şi zice „ba“.

Da sau ba... nu cereţi alta de la un vot universal, care nu e şi nu poate fi decât un juriu în cauzele naţiunii întregi.

32. Istoria ne-a conservat propriile cuvinte ale lui Ioan-vodă către Obşteasca Adunare a ţării:

„Dragii mei boieri şi voi, iubitele mele slugi!

Greul de astăzi întrece toate grelele de mai nainte.

Lăcomia turcilor cere un haraci îndoit.

De-l vom da, ea nu va zăbăvi a ne stoarce şi mai mult, până ce ne va stinge cu totul, căci aceasta o vrea păgânul.

De nu vom da, ne aşteaptă război, stricarea ţării, foc şi sabie.

Cugetaţi şi alegeţi!

Supunându-ne orbeşte vrăjmaşului nostru, vom pieri desigur, şi vom pieri ca mişei; sculându-ne asupra-i, chiar de nu vom izbuti pentru păcatele noastre, tot încă vom avea mângâierea de a pieri bărbăteşte, noi, femeile noastre, copiii... cu toţii!

Voi ştiţi că haraciul nu-l plătesc eu; ci voi şi ai voştri.

Puţin dară mi-ar păsa de nu m-ar durea inima pentru ţară!

Mi-e milă de voi, şi pentru voi îmi voi pune capul meu, dragilor mei tovarăşi!

Să chemăm pe Dumnezeu într-ajutor, ca să plece pe vrăjmaşii noştri sub picioarele noastre.

Să trăim slobozi ori să ne piară pân'şi urma noastră!

Fiţi cu mine şi cu noi va fi izbânda!“...

33. Pentru a putea înţelege impresiunea produsă prin electrica voce a principelui asupra numeroşilor săi ascultători, trebuie mai întâi să cunoaştem poporul moldovenesc din 1574.

Tocmai atunci un călător polon cutreieră Moldova în toate direcţiunile, vizită oraşele, avu curiozitatea de a vedea unele monastiri, petrecu prin case boiereşti şi prin bordeie de ţărani şi învăţă un cântec pe care-l auzise în atâtea rânduri, încât chiar fără voie i se întipărise în memorie.

Vreţi a aprofunda caracterul unui popor? Studiaţi poezia sa naţională.

Cântecul moldovenesc, memorat de acel călător şi reprodus de el poloneşte, fu:

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Seamăn pe lume nu are:
Seamăn pe lume nu are,
Decât numai mândrul soare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
La Suceava cuibu-şi are:
La Suceava cuibu-şi are,
Şi din el ades el sare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Pune pieptul la hotare:
Pune pieptul la hotare,
Ca un zid de apărare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate oardele tătare:
Bate oardele tătare,
Şi turcii pe zmei călare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Bate leşi fără cruţare:
Bate leşi fără cruţare,
Şi unguri fără-ncetare!

Ştefan, Ştefan, domn cel mare,
Are-o ţară mică tare:
Ţara-i mică, ţara-i tare,
De stă lumea la mirare!

Ioan-vodă, marele strănepot al acelui mare Ştefan, se adresa acum către nişte oameni deprinşi a celebra în toate zilele, cu sonul alăutei, suvenirul strălucitelor victorii de la Lipineţ, de la Racova, de la Cozmin, de la Baia!

Trecuse abia şeptezeci de ani după moartea viteazului: ici-colea mai întâlneai încă centenari, care au servit o dată sub steagurile sale şi ale căror povestiri volcanizau inimile noii generaţiuni.

Ioan-vodă ştia către cine vorbeşte!

34. Născuţi cu tradiţiuni eroice în piept şi pe buze; entuziasmaţi prin tonul, prin cuvintele principelui; îmbătaţi prin iluziunea unui viitor glorios, moldovenii strigară cu glasuri mari – scrie cronica ţării: „Vom pieri toţi lângă măria-ta! toţi vom pieri!“

Fu adus sântul Evangeliu.

„Nu cer să-mi juraţi mie, – sună Ioan-vodă, – nu mie, ci juraţi unul altuia.“

A jura unul altuia se zicea a se face „fraţi de cruce“; una din cele mai nobile instituţiuni cavalereşti d-ale străbunilor noştri, care se însoţea de simbolica formalitate a gustării dintr-o pâine făcută în forma crucefixului; cei legaţi prin un asemenea jurământ deveneau nedespărţiţi la viaţă şi la moarte.

Toţi jurară.

Jurară că, dacă vreunul din ei îşi va vicleni credinţa, atunci să-l bată pământul, focul, apa, văzduhul, pâinea, vinul, sabia, Dumnezeu şi Maica Domnului!

Aşa era jurământul ostaşului român.

Sunt momente sublime în trecutul nostru!

35. Ioan-vodă promisese a nu-şi cruţa viaţa pentru libertatea patriei.

Trebuia dară a se asigura, mai întâi de toate, situaţiunea Moldovei, la caz dacă o lovitură duşmană va precurma zilele generosului principe.

Adunarea Obştească încuviinţă două măsuri:

1. Tezaurul ţării şi familia domnească fură trimise la fortăreaţa Hotinului, unde se grăbiră a refugi şi casnicii boierilor, sub paza socrului princiar, părcălabul Lupea-Huru.

2. Pruncul Petru, fragedul fiu al lui Ioan-vodă, fu declarat erede al tronului moldovenesc, şi numele său începu a figura în documente alăturea cu al părintelui.

Patriotismul, trezit din amorţire în faţa pericolului, înţelese necesitatea eredităţii tronului: fie-ne drept învăţătură!

36. Ioan-vodă chemă atunci pe ceauşul turcesc.

„Pleacă! îi zise cu mândrie principele român.

Pleacă şi spune împăratului tău că de azi nainte necum să-i plătim optzeci mii de galbeni, dar nu va vedea nici cât primea pân-acuma: cu banii haraciului îmi voi face oşti şi apoi... apoi vom vorbi.

Pleacă!“

III
CĂPITANUL

...Aber der Krieg laesst die Kraft erscheinen.
Alles erhebt er zum Ungemeinen!

...Dar războiul face să apară forţa, înalţă toate până la sublim!

SCHILLER, *Die Braut von Messina*

1. Înfricoşată era poziţiunea Moldovei.

În Ţara Românească şi în Transilvania stăpâneau doi vasali orbi şi muţi ai Turciei.

În Polonia se încoronase Enric de Valois.

Germania era departe; muscalii – şi mai departe...

Niciodată istoria nu ne arată un popor mai mic şi mai izolat, chemând fără sfială la o luptă de moarte pe un duşman mai puternic!

2. Ştiţi cine erau turcii în 1574?

Iată ce zice faimosul Robertson:

„O lungă succesiune de principi ageri dede o aşa vigoare şi tărie guvernului otoman, încât el ajunse în secolul XVI la putincioasa culme a dezvoltării sale; pe când statele cele mari ale creştinătăţii erau încă departe de a se urca în sfera lor la o treaptă analoagă.

Tot atunci oastea turcă se bucura de toate avantajele câte se nasc din superioritatea disciplinei militare.

La întronarea lui Suleiman, corpul ienicerilor era deja vechi de un secol şi jumătate; şi păşea, fără contenire, tot nainte pe calea disciplinării.

Ceilalţi soldaţi, recrutaţi de prin provinciile imperiului, fură ţinuţi neîncetat sub arme în diferite războaie ale sultanilor, aproape fără nici un interval de pace.

Contra unor armate astfel organizate şi exercitate, forţele statelor creştine ieşeau la luptă cu un mare dezavantagiu.

Autorii cei mai inteligenţi şi cei mai nepărtinitori din secolul XVI recunosc şi deplâng inferioritatea militară a creştinilor faţă cu turcii“...

Ambasadorul francez în Constantinopole scria în 1572 către Curtea pariziană:

„Niciodată n-aş fi crezut că turcii sunt atât de groaznici, să nu-i fi văzut cu ochii“...

După calculul unui matematic de atunci, venitul anual al sultanului se compunea din şesezeci butoaie mari cu aur...

Iată pe ce fel de duşman cuteză a-l înfrunta domnul Moldovei, deşi-l cunoscuse de aproape!

3. Primind insolentul răspuns ce i-l adusese bietul ceauş, revenit cu ruşine, sultanul Selim destitui pe Ioan-vodă şi numi domn în locu-i pe Petru, poreclit cel Şchiop, fratele domnului muntenesc şi care, după mumă, descindea din sângele vechilor domni moldoveni.

Acesta era un june crescut între greci, amic al boierismului: prin urmare, urât poporului.

El promisese Turciei un tribut îndoit.

Pe dată Poarta otomană expedi ordini la sangiacul de Nicopole, la munteni şi la transilvani de a intra cu oştile lor în Moldova.

Sultanul trimisese şi la Enric de Valois, dar moldovenii surprinseră pe ceauş, căci altfel cine ştie dacă turcofilul rege al Poloniei nu s-ar fi grăbit a lua parte la vânatul leului român.

Fost-a cineva să ajute lui Ioan-vodă contra acestei formidabile coaliţiuni?

Ţăranii moldoveni şi... o mână de cozaci!

4. Peste Nistru, la marginea Poloniei cu ţara Tătărească, se formase cu vreo cincizeci de ani mai nainte o mică republică de oameni desperaţi, a căror deviză era nimicirea duşmanilor creştinităţii.

Acea cavalerească republică se contopise din trei popoare învecinate: români, poloni şi moscoviţi, care uitau aci urile lor naţionale pentru a nu mai urî cu toţii decât numai pre mahometani.

Ei vorbeau în o limbă amestecată, pe care lesne o învăţau câteşitrele naţiunile.

În toţi anii sau, mai bine, pentru fiecare expediţiune militară, ei îşi alegeau prin sufragiu universal câte un cap numit „hatman".

Reşedinţa lor era la gurile Niprului, unde ei îşi închipuiră o mică flotilă de luntri sau „seice", cu care devastau, fără frică, ţărmii Crâmului şi ai Turciei.

Erau călăreţi, pedeştri, marinari, de toate pe rând, după cum le venea mai la socoteală: călăreţi pe câmpie, pedeştri în munţi, marinari pe apă.

Cetele lor se compuneau din câte o sută de oameni comandaţi de centurioni sau „sotnici".

Strategia lor era mai mult tătărească, tactica – mai mult polonă.

Viaţa lor se petrecea într-un neîncetat vagabundagiu la pânda vrăjmaşului; armele erau arc, sabie, suliţă, dar mai ales puşca, din care nu ştiau a da greş.

Toţi erau băieţi fără femei şi fără copii, reînnoindu-se mereu prin voinici, prin criminali, prin aventurieri, care se adăposteau aci din toate părţile.

Astfel, ei deveniră groaznici sub numele de cozaci, adică oameni uşori ca o căprioară.

5. Pe aceşti nelegiuiţi – *outlaws* – îi chemă Ioan-vodă, cu leafă mare, la luptă contra sultanului Selim.

Douăsprezece centurii de bravi veniră la chemare.

Era pe la mijlocul lui martie; primăvara română începea a-şi dezboboci frumuseţile; Ioan-vodă se afla în corturi la marginea Iaşului, pe întinsa câmpie de la Copou.

El făcu cozacilor o primire strălucită: le ieşi întru întâmpinare, încungiurat de floarea boierimii, cu împuşcăturile tunurilor şi zgomotoasa armonie de trâmbiţe, tobe, fluiere, tâmpene...

Urmă un prânz, după care toţi cozacii căpătară generoase daruri de aur şi de argint.

Şase buţi cu vin fură desfundate pentru scumpii oaspeţi, care le deşertară cu veselie în sănătatea lui Ioan-vodă.

„Nu sunteţi decât o mie două sute – le zise principele – dar fiecare sută face cât o mie!“

6. Cu toată puţinătatea mijloacelor sale, deciziunea lui Ioan-vodă de a sfărma robia otomană era bazată nu pe temeritate, ci pe cea mai profundă convicţiune că va putea reuşi:

El ştia ce poate el însuşi!

El ştia ce pot românii!

7. Ioan-vodă studiase arta militară la poloni, la tătari, la germani, la turci; şi imensa-i inteligenţă, apropiindu-şi în sinteză toate rezultatele progresului epocii, merse şi mai departe.

Astfel, noi vedem cu admiraţiune că principiile sale ostăşeşti, elaborate prin propriul său geniu, diferesc, în mare parte, de ale tuturor domnilor români de mai nainte; diferesc, în mai multe privinţe, chiar de starea lucrurilor de atunci la popoarele cele mai civilizate; şi se înrudesc de minune cu perceptele ştiinţei de astăzi.

Ne va fi permis a da aci din capul locului două exemple mai generale.

Pe când în Franţa artileria era încă atât de puţin apreţuită, încât abia peste treizeci de ani mai în urmă Enric IV izbuti a avea în arsenalul de la Paris 100 guri de foc, ei bine! Ioan-vodă, în scurta-i domnie de doi ani, îşi înzestră armata cu un număr îndoit mai mare.

Pe când în toată Europa nu era încă destul de simţită predomnitoarea importanţă a infanteriei în comparaţiune cu cavaleria – deşi celebrul Machiavelli se silise de demult a dezamăgi această rătăcire – ei bine! Ioan-vodă ajunge deja la concluziunea cum că oastea călăreaţă trebui să formeze numai o mică parte din cifra totală a armatei.

Artileria şi infanteria ca temelie, cavaleria ca accesoriu – aşa credea eroul nostru; cavaleria ca temelie, artileria şi infanteria ca accesoriu – aşa crezuseră Ştefan cel Mare, Ţepeş, Petru Rareş, Alexandru Lăpuşneanul; ba aşa credeau pe la 1574 mai toţi generalii italieni, francezi şi germani.

Puteţi judeca cine era Ioan-vodă.

8. Armata moldovenească se împărţea din timpii cei mai vechi în *arcaşi*, sau infanterie, şi *călăraşi*, sau cavalerie.

Unii şi alţii deveniră celebri.

Arcul moldovenesc era de dimensiuni mari; dar ostaşul îl mânuia cu atâta artă, încât „întrecea vântul prin răpeziciunea zborului şi covârşea zăpada prin mulţimea descărcăturilor“, după expresiunea unei balade germane din evul mediu.

Numai doară renumiţii arcaşi englezi ar fi putut intra în rivalitate cu arcaşul moldovean.

Astăzi, când puşca înlocui cu totul întrebuinţarea arcelor, s-a calculat că, în fiecare bătălie, se pierde în deşert aproape 1 500 de gloanţe sau 80 oca de plumb până a ucide sau răni un singur duşman; oare un bun arcaş de mai nainte nu întrecea prin rezultate pe un puşcaş modern?

Turcii şi tătarii păstrară uzul arcelor mai până mai dăunăzi: săgeţile lor făceau şirurilor creştine nişte pierderi cel puţin egale cu efectul puştelor.

Arcul costa mai nimica: încât nu era poate nici un moldovean care să nu fi avut această armă şi să nu se fi exercitat din ea aşa zicând din leagăn.

Puşca posedă oare un asemenea avantagiu?

Toate aceste supreme raţiuni erau cauza că arcul prea cu anevoie

s-a putut dezrădăcina din oastea moldovenească“, şi nici pân’ la 1700 nu-l alungase încă muschetul sau arcabuza.

Ş-apoi, curios lucru: epoca gloriei noastre militare fu tocmai epoca arcăşiei!

Pe lângă arce, infanteria moldovenească mai avea ciomege, care, ca armă curat naţională, merită un cuvânt aparte.

Ele se numeau „ghioage“ şi „fuşturi“.

Erau subţiri în mănuchi, groase şi ghintuite cu cuie la capătul opus.

Ciomagul era în privinţa arcului ceea ce baioneta este în privinţa puştii: teribilul său aspect, într-un atac de pedestrime, arunca spaimă, demoralizând curagiul duşmanilor.

Cu această armă ţăranul era deprins de mic şi o fabrica el singur: două mari avantaje.

În fine, unele părţi din infanterie erau înarmate cu coase, cu care secerau când picioarele cailor inamici, când pe prizonieri: de acolo se născu expresiunea „a snopi pre vrăjmaşi“.

Erau nişte snopi glorioşi pentru ţara noastră!

Cavaleria moldovenească se compunea din toţi proprietarii teritoriali, mari şi mici, numindu-se oaste nemeşească.

Caii, străpunşi la nări pentru înlesnirea răsuflării, se deosebeau nu prin mărime sau frumseţe, ci prin repeziciune şi neoboseală.

Unde este astăzi acea mândră rasă, care aţâţa odată admiraţiunea străinilor şi era oprită cu totul de a se exporta afară din hotarele Moldovei?

Unde este? unde, ah! unde sunt multe lucruri!

Cavaleria nu costa statului nici un ban: era un serviciu feudal.

9. Din legea marţială a vechilor moldoveni cunoaştem un singur articol:

„Fugarul carele va lăsa câmpul bătăliei să fie pedepsit cu o moarte mai cumplită decât aceea ce i s-ar fi putut întâmpla în luptă din partea vrăjmaşului.“

10. Vom aduce o serie de mărturii despre proverbiala bravură a moldovenilor în secolul XVI.

Citām numai o mică parte din căte lesne s-ar putea cita.

1. Graziani:

„Ei se bat cu o aşa îndrăzneală, cu un aşa dispreţ pentru duşman, cu o aşa încredere în sine, încât adesea cu o mână de oameni înfrânseră mari armate ale vecinilor“...

2. Vigenére:

„E un popor totdeauna foarte ciudat, capriţios, ţâfnos; dar atât de dur şi războinic, încât nu o dată a dat învăţătură acelora ce nu-l lăsau în pace“...

3. Reichersdorf:

„Neamul moldovenesc e feroce, cam barbar, dar foarte ager, după propria sa manieră, în arta militară“...

4. Ruggieri:

„Sunt oameni foarte viteji, dar nu prea au arme, întrebuinţând în ofensivă mai ales arce“...

5. Veranzio:

„Moldovenii întrec pe munteni în bravură: dar muntenii întrec pe moldoveni în ospitalitate“...

6. Bielski:

„Ostaşii moldoveni sunt viteji şi meşteri de a mânui suliţa şi a se apăra cu scutul, deşi sunt nişte ţărani proşti luaţi de la plug“...

7. Miedzieleski:

„Domnul Moldovei are 30 000 de soldaţi, din care 15 000 sunt ostaşi de cei mai buni şi luptători de cei mai viteji“...

8. Gorecki:

„Fiecare moldovean, până şi cel mai sărac, cată să aibă un cal, pe care-l încalecă pentru pradă şi pentru război“...

9. Orzechowski:

„Sunt oameni groaznici şi foarte viteji; şi nici că este pe faţa pământului un alt popor care pentru gloria războinică şi eroism să apere o ţărişoasră mai mică contra mai multor duşmani, atacându-i sau respingându-i fără încetare“...

11. Dar ceea ce făcea pe un ostaş moldovean formidabil în ochii vrăjmaşilor era nu atât furioasa-i vitejie, precum o virtute a anticului legionar roman.

Scipionii, Metelii, chiar străbunul nostru Traian îşi mulţumeau stomacul, în timpi de război, cu o bucăţică de slănină şi cu o fărmitură de caş.

Un burduf de brânză şi o pâine de grâu ajungeau soldatului moldovean pentru o expediţiune.

Chemându-i sub steaguri, principele îi înştiinţa de mai nainte de numărul zilelor pentru care trebui să se aprovizioneze cu hrană;

niciodată ei nu luau mai mult decăt ceea ce puteau acăţa de şa sau a purta de-a umeri.

Astfel, istoria nu ne arată nici un singur caz unde armata moldoveană să se fi plâns sau ar fi suferit din lipsa proviziunii.

Fără această frugalitate cu greu ne-am putea explica ilustrele campanii ale lui Ştefan cel Mare şi Petru Rareş.

12. Artileria română, deşi prea puţină în număr până la domnia lui Ioan-vodă, totuşi, ar merita prin caracterul său o menţiune de tot aparte în istoria artei militare moderne.

Se ştie că fusese român acela carele dirigease tunurile sultanului Mahomed la luarea Constantinopolei: constatăm aptitudinea naţională, jelind însă din inimă împregiurarea prin care îşi dobândise primul său lustru.

Meşteri în artileria de asediu, românii se distinseră şi mai mult în privinţa artileriei de câmp.

Răposatul Bălcescu făcu cel dentâi următoarea profundă observaţie, pe care o reproducem întreagă: ea este de Bălcescu!

„Artileria la români a fost mult mai în bună stare decât la cele mai multe neamuri.

La aceste, tunurile fiind prea mari, capii nu puteau, nici nu ştiau a le schimba poziţia dentâi, şi astfel de multe ori ajungeau a fi nefolositoare în bătălie.

Pentru aceea, în Europa scăzu mult artileria şi începu a se întrebuinţa mai cu seamă în izbirea şi apărarea cetăţilor; astfel a urmat până în veacul al XVII.

Tunurile româneşti erau mici: de aceea erau mai mobile şi le putea trage tot folosul dintr-însele.

În planurile din cartea lui Georgio Tomasi se văd tunurile româneşti şi moldoveneşti târâte numai de doi cai, în vreme ce cele împărăteşti sunt târâte de patru cai."

Vom completa această preţioasă notiţă prin cuvintele unui autor polon din epoca lui Ioan-vodă, şi care vorbeşte nu de prea auzite, ci ca martor ocular:

„Tunurile moldoveneşti de câmp sunt de fier.

Ele se formează din câte şase sau câte opt tuburi, aşezate numai pe două roate mici, în aşa mod încât, dându-se foc unuia din tuburi, pe dată izbucnesc pe rând şi celelalte, urmând şase sau opt detunete.

Cartuşele sunt învălite în hârtie.

Încărcarea se face cu multă uşurinţă.

Lungimea tuburilor e ceva peste un cot.

Gloanţele sunt de fier sau de plumb, cum se întâmplă.

Nimic nu poate fi mai bun şi mai trebuincios pentru infanterie decât aceste tunuri, care lesne se strămută din loc în loc, încât o oaste pedeastră, încungiurându-se în marş de un atare zid, înfruntă orice atac de cavelerie..."

Iată dară că moldovenii cunoscură, sunt acum trei secoli, nu revolvere cele în miniatură din zilele noastre, ci tunuri-revolvere!

Aci admiraţiunea devine prea vie pentru ca s-o putem exprima prin cuvinte...

13. Am arătat cine era Ioan-vodă.

Am văzut ce fel era oastea moldovenească.

Închipuiţi-vă acum o oaste moldovenească sub un Ioan-vodă!

14. Sultanul Selim uită că, cu un secol mai nainte, Ştefan cel Mare cu 40 000 de moldoveni bătuse 120 000 de turci conduşi de însuşi sultanul Mahomet; şi că mult mai încoace ilustrul sultan Suleiman crezu de trebuinţă 300 000 de otomani pentru a putea alunga din Moldova pe Petru Rareş.

Dormitând pe sofalele haremului sub vaporile vinului de Chipru, el credea că o armată de şesezeci mii de başibunzuci lesne va călca în picioare mormântul lui Ştefan cel Mare şi al lui Petru Rareş, prinzând şi legând cot la cot pe bezmeticul Ioan-vodă.

20 000 de turci de la Nicopole, 40 000 de munteni cu domnul lor în frunte şi vreo 20 000 de secui trimişi din partea beiului transilvan păşeau cu sunetele tabulhanalei, ducând cu triumf pe Petru cel Şchiop pentru a-l aşeza pe tronul Moldovei...

15. Ioan-vodă prânzea.

Erau întinse două mari mese: la una şedea principele, având la dreapta-i pe marele logofăt, la stânga pe hatmanul şi în giur pe căpeteniile cozacilor; la acealaltă masă şedea boierimea ţării.

Deodată un călăraş aduce ştire despre mişcarea duşmanilor.

Ioan-vodă se scoală din mijlocul prânzului.

El are adunaţi lângă sine, deocamdată, numai 9 000 de cavalerie şi cele douăsprezece cete de cozaci.

Dar nu se sperie Ioan-vodă: planul său e gata.

El cheamă pe credinciosul vornic Dumbravă, cunoscut deja prin artistica respingere a invaziunii polone.

„Ia pe cozaci; zboară cu răpeziciunea vântului şi apucă pe neaşteptate străjile vrăjmaşului...“

Zis, făcut.

Însuşi eroul, cu rămăşiţa cea mai grea a micii sale oştiri, urmează mai încet pe Dumbravă...

16. În judeţul Slam-Râmnicului, pe malul râuleţului Râmna, în o depărtare aproape egală de la hotarele turce, transilvane şi moldovene, se află satul Jilişte.

Acolo fu punctul natural unde se concentrară muntenii, secuii şi otomanii, pentru a năvăli asupra lui Ioan-vodă.

Dosul armatei lor era spre vadul Râmnei, faţa privea spre Focşani, avantposturile se întindeau până la ţărmii Siretului.

Plini de încredere în puterea forţei numerice, siguri că moldovenii sunt prea slabi pentru a se putea opune, bazaţi pe ura aristocraţiei către Ioan-vodă, inamicii sperau că vor ajunge la scopul lor chiar fără vărsare de sânge.

Astfel, oprindu-se la Jilişte, Petru cel Şchiop trimise porunci la toţi boierii Moldovei să vină a i se închina la marginea ţării, primindu-l ca pe un stăpân nou, venit cu steag de domnie de la înalta împărăţie.

Până atunci, în aşteptare, domnul muntenesc bea vin de Drăgăşani în sănătatea frăţâne-său; turcii beau haşiş în onoarea proorocului; secuii beau ce găseau pentru a nu rămânea nici ei în urmă...

Tabăra era fără şanţuri.

Străjile stăteau la o mare distanţă...

Ce le păsa lor, fie oricum va fi, când victoria era atât de sigură?

17. Vornicul Dumbravă, înaintând în cea mai mare tăcere, surprinse într-amurgul serii, înconjură şi dezarmă 400 munteni, care păzeau de departe intrarea taberei.

Mai nainte de zori soseşte Ioan-vodă cu grosul oştii.

Află numărul, spiritul şi dispoziţiunea vrăjmaşilor; şi concertează la moment, cu scânteia giganticului său geniu, schiţa acţiunii.

Dimineaţa era brumoasă, ca mai totdeauna în învecinările apelor.

Inamicii dormeau în linişte, iar caii lor păşteau în voie pe câmp.

Ioan-vodă trimite înainte pe bravul Dumbravă cu cozacii, pentru a încungiura tabăra şi a lovi din dos despre vadul Râmnei.

El însuşi îşi desfăşură armata într-o singură linie puţin profundă, reţine centrul, înaintează aripele şi se răpede asupra inamicilor din celelalte trei părţi, izbind cu centrul său faţa taberei, cu aripa stângă pe acea dreaptă şi cu aripa dreaptă pe cea stângă a vrăjmaşilor.

18. Tabăra duşmană, după maniera turcă, introdusă atunci şi la munteni, era aşezată în următorul mod.

Parcul, compus din căruţe şi cămile, forma dosul.

Mai încoace, spre mijlocul taberei, se aflau corturile căpeteniilor, în jurul cărora stătea în cuadrat infanteria.

Baterii de tunuri o acopereau: unele denainte, celelalte la spate.

Cavaleria se lungea în două linii perpendiculare parcului, în interiorul cărora era închisă toată tabăra, ca între două ziduri paralele.

19. Inamicii visau.

Visuri dulci de victorie, de triumf, de pradă!

Turcii visau paradisul lui Mohamed pe undoiosul sân al frumoaselor roabe moldovence.

Muntenii şi secuii, smeriţi tovarăşi ai otomanilor, dobândeau în vis tot ce nu trebuia păgânului: turme de porci!

Deodată, când abia se lumina de zi, îi trezeşte o muzică infernală: strigăte de furie, ţipete de durere, tropotul cailor, zângânitul armelor...

Vornicul Dumbravă sfarmă parcul şi pătrunde până la corturile capilor; iar unde nu e vornicul Dumbravă, acolo este Ioan-vodă: Ioan-vodă din faţă, Ioan-vodă din dreapta, Ioan-vodă din stânga!

20. Las pe oamenii de atunce a face tabloul măcelului:

„Era un spectacol hidos; spaţiul câmpului sta aşternut de cadavre, presărat de arme, îmbuibat de sânge; numai pe alocurea vedeai câte un rănit mai zbuciumându-se încă între viaţă şi moarte, vrând să fugă, vrând să se ţină pe picioare, încercând a se ridica din ţărână şi iarăşi căzând“...

Orgolioasa armată a lui Satana, zdrobită de mânia cerului, în poemul lui Milton!

21. Cincizeci de mii de inamici îşi dederă sufletele, invocând în agonie unii pe Crist, alţii pe Mohamed.

Petru cel Şchip scapă, nu se ştie cum, la învecinata Brăila.

Frate-său, domnul muntenesc, fugi la Floci, datorind mântuirea vieţii eroismului unei ilustre familii, în care virtuţile se par a fi fost ereditare.

Cu treizeci de ani mai înainte vesternicul Radu Golescu fuse celebru prin vitejiile sale.

El lăsă doi fii demni de tată: clucerul Alb şi vornicul Ivaşcu Goleşti.

Aceştia sunt care scăpară în bătălia de la Jilişte zilele domnului muntenesc, precum o mărturisea mai în urmă el însuşi într-un act oficial: „Mai mare dragoste am văzut de la jupânul Ivaşco vel-vornic şi de la frate-său, jupânul Alb vel-clucer decât de la toţi ceilalţi; fiind foarte bucuroşi a-şi pune ei capetele lor pentru capul domniei mele, căci să nu se fi întors ei asupra oştii moldoveneşti cu suliţele, apoi capul domniei mele ar fi căzut; şi atunci jupânul Ivaşco vel-vornic a scăpat din război rănit; iar jupânul Alb vel-clucer şi-a lăsat capul său acolo, la vadul ce se zice Râmna, lângă satul Jilişte, pentru capul domniei mele“...

Goleştii, nu Petru cel Şchiop, meritau de a se bate cu un Ioan-vodă... o, nu! fericită ar fi fost România dacă tocmai cei aleşi ai săi n-ar fi ridicat niciodată o fratricidă armă unul asupra altuia!

22. Pe când boieri munteni scăpau viaţa domnului lor, domnul moldovenesc scăpă vieţile boierilor săi.

Pârcălabul Ieremia Golia, de care avurăm deja ocaziunea de a vorbi în vreo câteva rânduri şi vom mai vorbi şi mai la vale, combătea cu o deosebită bravură alăturea cu Ioan-vodă, adică acolo unde lupta era mai crâncenă, rezistenţa mai înverşunată, pericolul mai mare.

O armă inamică se ridică asupra viteazului boier.

În focul bătăliei nu e chip a te feri de toate loviturile.

Încă o clipă, şi pârcălabul era mort.

Ioan-vodă preveni acea clipă; buzduganul principelui turti pe îndrăzneţul duşman.

Ieremia Golia rămase viu...

23. Pentru a micşora gloria eroului nostru în strălucita victorie de la Jilişte, un critic maliţios ar putea, la prima vedere, s-o reprezinte ca un rezultat al neştiinţei şi al neglijenţei capilor armatei celei biruite.

1. De ce oare să se fi oprit ei la Jilişte, pe când trebuia să păşească drept înainte asupra Iaşului?

2. De ce, oprindu-se cum au făcut, ei nu-şi întăriră poziţiunea?

Aceste două imputări, ce se par a fi capitale, devin puţin serioase în faţa unei aprofundate expoziţiuni de motive.

Era forţa majoră ca duşmanii să se oprească la Jilişte, şi dacă nu era de asemenea o forţă majoră, cel puţin era o puternică raţiune militară ca ei să nu se retranşeze în poziţiunea lor.

Să analizăm.

24. *1.* Armata lui Petru cel Şchiop se compunea din trei elemente eterogene, turci, munteni şi secui, care, venind din diferite părţi, nu puteau năvăli în Moldova mai nainte de a se fi întâlnit şi concentrat undeva afară din hotare: Jiliştea fu, prin natura sa, punctul cel mai nimerit pentru atare operaţiune.

Sosirea câteştrelor detaşamente nu putea ocurge în aceeaşi zi, fiind plecate din distanţe şi în împrejurări variate; astfel încât detaşamentul sosit la Jilişte cel dintâi trebuia să aştepte acolo sosirea celui de al doilea, şi apoi ambele să adaste până la sosirea celui de al treilea: iată deja un interval de mai multe zile.

Turcii veneau de departe, secuii de peste Carpaţi, chiar muntenii nu erau toţi de pe aproape, cele mai brave fiind tocmai de la Olt; încât, după un marş foarte îndelungat până la Jilişte, le trebuia tuturora deopotrivă un timp de odihnă.

În acest mod se respinge acuzaţiunea strategică cea mai gravă ce se putea face armatei lui Petru cel Şchiop: de ce nu merse înainte?

2. De la Focşani până la Iaşi este o distanţă de 18 mile de marş ordinar, 8 zile de marş forţat pe drum mare, 6 zile de marş forţat pe drumuri lăturaşe; iar cu toate înlesnirile câte se mai pot procura prin un sezon frumos – cel puţin 5 zile.

Astfel, o depărtare minimum de 5 zile se întrepunea între armata de la Jilişte şi reşedinţa lui Ioan-vodă.

Către această consideraţiune se mai adaogă o altă şi mai ponderoasă: Petru cel Şchiop ştia că domnul moldovenesc nu avusese încă timpul de a-şi aduna o armată, de care se afla în o prea mare lipsă, deoarece se văzuse silit a alerga la sprijinul câtorva sute de cozaci.

Neavând de cine a se teme şi mai fiind şi de tot depărtată de la dezarmatul său adversar, contra cui oare să-şi fi retranşat tabăra armata de la Jilişte?

În fine, până şi într-o necesitate vegheată, tot încă fortificarea taberei ar fi fost prea vătămătoare, dând celor retranşaţi o idee exagerată de puterea adversarului şi de propria lor slăbiciune, ceea ce i-ar fi demoralizat de mai nainte.

25. Care dară să fi fost greşeala celui bătut?

Geniul, numai geniul aceluia ce-l bătuse!

26. Prin minunata exerciţiune a ordinilor lui Ioan-vodă, vornicul Dumbravă fu principalul instrument al victoriei de la Jilişte.

Ambele sale misiuni, aceea de a surprinde avantposturile inamicilor şi aceea de a-i lovi în dos, fură deopotrivă de o greutate extraordinară.

Să fi scăpat un singur om din avantposturi, vrăjmaşii s-ar fi pregătit, şi atunci totul era pierdut!

Să fi întârziat o singură clipă lovirea din dos – duşmanii ar fi avut spaţiul deschis ca să fugă peste Râmna, unde ar fi putut a se reorganiza.

Pentru a izbuti în aceste două artistice operaţiuni, prin repeziciunea mersului, tăcerea mişcării, calculul timpului, apropozitul atacului, se cerea din partea capului detaşamentului inteligenţa cea mai vie unită cu sângele cel mai rece.

27. Dar sublimul victoriei constă în modul în care însuşi Ioan-vodă atacă pe vrăjmaşi.

În arta militară acea specie de atac se numeşte „ordine concavă“.

Din cauza acestei ordini Annibal fu biruitor la Canna, Narses la Casilino, Eduard III la Crecy.

Tot din cauza acestei ordini, Petru Rareş fu biruit la Obertin.

Ea prezintă, prin urmare, şi avantaje şi dezavantaje, pe care le pot apreţui în minutul decisiv numai crierii unui adevărat general.

Iată ce zice renumitul Montecuculli:

„Ordinea concavă reuşeşte mai cu samă pe un timp nouros, când e praf, când e fum, sau în alte asemeni ocaziuni, când adversarul nu poate observa mişcările tale.“

Ce e dreptul, întinzându-ţi prea mult fruntea armatei, ca să încingi pe vrăjmaşi, răreşti peste măsură şirurile şi le expui a fi rupte.

Aceasta se putea aplica mai cu deosebire către oastea lui Ioan-vodă, care era mai mult decât mică în comparaţiune cu acea a rivalului.

De aceea nici eroul nostru nu recurse la ordinea concavă decât numai o singură dată: când avea a face cu nişte duşmani orbiţi prin somn şi prin bruma dimineţii. El ghicise pe Montecuculli!

28. Victoria de la Jilişte dezleagă una din problemele politice cele mai vitale: un principe poate el oare a pune temei pe o armată mică şi compusă din recruţi?

Astăzi România are sub arme întreit atâţia cu câţi Ioan-vodă înfrânsese pe Petru cel Şchiop.

Petru cel Şchiop avea o oaste de şase ori mai numeroasă decât acea a lui Ioan-vodă.

Dacă atunci 10 000 de moldoveni bătuseră 60 000 de inamici, de ce oare acuma 30 000 de români n-ar fi în stare de a bate 180 000 de duşmani?

Atunci, ca şi acuma, învingătorii erau adunaţi în pripă, rău disciplinaţi, nedeprinşi cu focul, fără experienţă.

Atunci ei aveau în fruntea lor un căpitan mare; un căpitan mare ne trebuieşte acuma...

29. Imense fură consecinţele acestei prime bătălii:

1. Ea supuse lui Ioan-vodă toată Ţara Românească;

2. Ea topi una din cele mai frumoase armate duşmane;

3. Ea fu câştigată mai fără nici o pierdere din partea moldovenilor...

O asemenea victorie merită cu tot dreptul de a fi recunoscută ca una din cele mai remarcabile din istoria modernă.

30. Ioan-vodă rămase patru zile pe câmpul de bătălie:

Îngropă pe cei căzuţi, între care avu desplăcerea de a nu găsi şi pe Petru cel Şchiop;

împărţi între ostaşi bogata pradă, surprinsă în tabăra inamicului;

dede obositei sale armate un timp de repaos;

se mai întări cevaşi prin noi soldaţi de prin judeţele mai de aproape ale Moldovei.

Apoi se mişcă spre centrul Ţării Româneşti; arzând, tăiând, jefuind toate în cale-i, după obiceiul timpului; căci Hugo Grotius nu venise încă pentru a respinge setea sângelui la proporţiunile strictei necesităţi.

Astfel, Ioan-vodă ajunse la Bucureşti.

31. Eroul nostru era al doilea domn moldovenesc căruia i s-au închinat ţărmii Dâmboviţei.

Cu o sută de ani mai nainte, bucureştenii văzură aci pe strămoşul său, marele Ştefan, care, după ce bătuse pe domnul muntenesc de atunci într-o bătălie generală de pe la marginea ţării, merse cu iuţeala săgeţii, întocmai ca Ioan-vodă, drept asupra capitalei: o regulă de strategie.

Dar în acele timpuri Bucureştiul fusese mai tare: pe înălţimile malului nordic al Dâmboviţei, unde rămase până în zilele noastre memoria „Curţii Vechi“, se afla o citadelă, numită „Cetatea Dâmboviţei“, care în curs de o zi întreagă respinsese armata lui Ştefan cel Mare.

Vechile fortificaţiuni risipindu-se de atunci încoace, Ioan-vodă putu intra acum în Bucureşti fără a fi întâmpinat cea mai mică opoziţiune, nu de o zi, ci astă dată nici măcar de o oră.

32. Studiind istoria română, adesea ne cuprinde mirarea cum de n-a luminat niciodată în mintea străbunilor noştri, deşi ocaziuni au fost prea destule, mântuitoarea idee de unire administrativă a unor ţări mai mult decât surori.

Văzurăm steaguri moldave în Bucureşti, văzurăm steaguri muntene în Suceava şi în Iaşi; dar unire tot nu era.

Mircea cel Mare a fost cuprins Moldova şi, în loc s-o încorporeze pentru totdeauna cu Ţara Românească, el se mulţumise a-i da un domn din mâna şi sub protecţiunea sa.

Ştefan cel Mare imită acest exemplu în privinţa muntenilor.

Mult mai târziu Mihai Viteazul reuşi a întruni sub sabia sa Transilvania, Ţara Românească şi Moldova; ei bine! el îşi lăsă sie numai Transilvania, dând Ţara Românească unui fiu şi Moldova unui nepot de frate.

De unde oare să fi provenit acea curioasă tendinţă tradiţională, pe care abia-abia o putu stârpi ieri-alaltăieri murmurul Europei întregi?

33. Răuvoitorii românilor reprezintă acest fenomen ca o consecinţă a unei antipatii care ar fi despărţind din timpii cei mai vechi pe munteni de moldoveni.

Dar să fi fost aşa, Mircea şi Mihai n-ar fi dat moldovenilor un domn separat, nici Ştefan muntenilor; ci fiecare din ei şi-ar fi întărit propriul jug, fără care nu putea să-şi exercite ura.

Purtarea lui Ştefan, Mihai, Mircea fu simpatică, nu antipatică.

Muntenii se băteau cu moldovenii, precum în anticitate atenienii se bătuseră cu baeţianii, spartanii cu arcadianii, toate oraşelele Eladei unul cu altul, fără a rumpe prin atare „petreceri“ legământul frăţiei grece.

Când venea vorba de un Omer, toţi elinii grăbeau a striga cu mândrie: al nostru.

La munteni şi moldoveni sentimentul gloriei naţionale panromâne fu, poate, şi mai dezvoltat.

Vom da un singur exemplu.

Ştefan cel Mare strivise în mai multe rânduri pe munteni; dar el ilustrase prin eroismul său numele tuturor românilor; şi muntenii, uitând toate câte au fost suferit din parte-i, nu numai cântau cântece în onoarea-i, ci încă portretul său îl găsi însuşi Ioan-vodă în palatul domnesc din Bucureşti, făcut *fresco* chiar pe peretele ietacului princiar, în toată statura, cu coroana pe cap şi cu un toiag în mână.

Cronicele muntene merseră şi mai departe: ele pretind că viteazul Moldovei ar fi domnit şasesprezece ani asupra Ţării Româneşti.

Unde dară fost-a vreodată antipatie? numai doară în imaginaţiunea cabinetului vienez sau în alucinaţiunile Turciei!

34. Mircea, Ştefan, Mihai fură oameni de geniu: ei nu puteau a nu fi înţeles supremele avantaje ale unei uniri, prin care se duplicau forţele lor şi se micşurau în acelaşi grad acele ale duşmanilor; prin urmare, cată să fi fost o cauză foarte serioasă, pentru ca să-i fi împiedicat pe ei de a pune culme măririi naţionale.

Noi, unii, întrevedem în misteriul trecutului aceeaşi tristă cauză care era cât p-aci să zădărnicească realizarea Unirii în zilele de acum: aristocraţia.

Boierii preferau să fie mai multe tronuri, mai multe logofeţii, mai multe vornicii, mai multe visterii, mai multe postelnicii, mai multe „locuri boiereşti“.

Boierii munteni se temeau de rivalitatea boierilor moldoveni şi viceversa.

Boierii din ambele ţări doreau a se ţine mai în familie, pentru a fi cu atât mai tari.

În fine, boierii, de la început şi până mai deunăzi, formau un zid nestrăbătut contra a orice încercare de unire administrativă.

În 1859 opoziţiunea boierească fu învinsă, pentru că boierii nu mai erau decât o fantomă a trecutului lor; dar în secolii XV şi XVI îi apărau încă două arme formidabile:

1. Fiecare boier nutrea sute de slugi ce-i lingeau tipsiile şi jurau în numele său;

2. Fiecare avea facultatea de a revărsa în tot momentul asupra ţării sale o invaziune turcă, maghiară, polonă.

Şi la 1859 boierii ar fi vrut să lucreze tot prin slugi, şi prin invaziuni; dar slugile se împuţinară, se moleşiră, se săturară de atâta slugărit; iar politica Europei închise calea invaziunii, pentru a nu se călca „echilibrul“ – idee necunoscută în zilele lui Ştefan, Mihai, Mircea.

35. Ioan-vodă făcu şi el în cestiunea unirii tot ce-i permitea starea împregiurărilor.

El vroia să vadă Ţara Românească dentâi mulţumită şi al doilea unită cu Moldova prin cea mai strânsă legătură.

Pentru a satisface pe munteni, el le dede un principe dintre ei şi din neam domnesc; însă, fireşte, dintr-o familie duşmană de moarte cu acea a lui Petru cel Şchiop.

Cu vreo douăzeci de ani mai nainte, domnise acolo un bastard – bastarzii erau prea mulţi nu numai în Moldova – un bastard renumit prin caracterul său blând şi paşnic, şi care, otrăvit de către boierii săi, deşi ei înşişi îi recunoscuseră titlul de „cel Bun“, lăsă orfani trei fii:

1. Petru Cercel;

2. Mihai cel Viteaz;

3. Vintilă.

Câteşitrei rămaseră despoiaţi de tron, pe care-l apucase o altă dinastie de asemenea bastardă, anume: tatăl lui Petru cel Şchiop.

În interval, cei trei fraţi dezmoşteniţi cercau valurile lumii sub orizonturi străine: Petru Cercel călătorea prin Italia şi Franţa, învăţă aproape toate graiurile Europei, scria versuri în limba lui Tasso şi atrăgea asupră-şi, prin maniere şi învăţătură, admiraţiunea curtezanilor celor mai rafinaţi şi a oamenilor celor mai instruiţi ai epocii; Mihai cel Viteaz era încă mic, dar deveni gigant peste treizeci de ani; Vintilă îşi găsise un refugiu în Moldova, şi Ioan-vodă îl puse acum domn al Ţării Româneşti.

Devotamentul acestui nou principe muntenesc era asigurat nu prin recunoştinţa ce o datorea binefăcătorului său, – căci recunoştinţa, de cele mai multe ori, e muma vrăjmăşiei, – ci-l asigura simţul ereditar de răzbunare contra familiei lui Petru cel Şchiop: amicii cei mai buni sunt tocmai aceia ce uresc împreună acelaşi lucru.

Cu toate astea, într-o cestiune atât de gingaşă, eroul nostru nu se mulţumi cu o singură garanţie; spre deplină linişte, el lăsă în Bucureşti, pe lângă Vintilă, pe gloriosul vornic Dumbravă cu vreo câţiva moldoveni, ca să-l apere, să-i slujească... să-l preveghieze.

Era oarecum o semiuniure.

36. După patru zile de odihnă în capitala Ţării Româneşti, Ioan-vodă sună acum trâmbiţa plecării şi conduse triumfătoarea-i armată la Brăila, unde se afla refugit rivalul său, Petru cel Şchiop.

37. Ne întrerupem aci un pic pentru a face o observaţiune asupra muvementului numeric al oştirii moldovene: altfel cu greu ne-am putea orienta în urmarea acestei campanii.

Am văzut că, în lupta de la Jilişte, Ioan-vodă avuse 9 000 de ai săi, cavaleria grea, şi peste 1 000 de cozaci, cavalerie uşoară: infanteria îi lipsea cu desăvârşire, şi nici că i-ar fi fost de vreun folos, atât din cauza miraculoasei răpeziciuni a mersului, precum şi din acea a caracterului curat ecvestru al luptei.

Dar el se gândise la importanţa pedeştrimii chiar din ziua declaraţiunii de război: „crainicii“, adică heralzii domneşti, umblau din judeţ în judeţ, din oraş în oraş, din sat în sat, chemând oameni buni care să meargă cu leafă mare să servească principelui lor contra urgiei păgâne.

Era timpul lucrului de câmp, dar oricum să fi fost, tot încă voinici s-au găsit destui şi se înmulţeau mereu pe zi ce mergea.

Astfel, vreo câteva mii din infanterie ajunseră la Ioan-vodă în intervalul repaosului după victoria de la Jilişte; cei mai mulţi, desigur, din învecinaţii munţi ai Vrancei, popor totdeauna vestit ca cel mai dârz între moldoveni.

Apoi în cursul trecerii prin ţara Românească şi în timpul şederii în Bucureşti, infanteria moldovenească crescu prin un mare număr de munteni, veniţi unii de bună voie, pentru a se distinge sub stindardele viteazului; alţii din antipatie contra fostei dinastii; o seamă puşi sub arme din obligaţiune de alianţă din partea lui Vintilă-vodă.

În acest chip, sosind sub murii Brăilei, Ioan-vodă avea deja aproape 14 000 de infanterie.

38. Cu o sută de ani mai nainte un istoric bizantin numea Brăila „cea mai celebră piaţă în toate ţările române“.

Negoţul era atât de întins, încât în cursul evului mediu o vizitau până şi vasuri spaniole, venite din depărtatele ţărmuri ale Barcelonei.

Turcii, cuprinzând-o, după ce alungaseră pe faimosul Ţepeş, nu numai nu desfiinţară comerţul Brăilei, ci încă îl înălţară până la culme.

Pentru a-şi asigura această importantă poziţiune, ei încongiurară oraşul cu un parcan şi zidiră pe o stâncă a Dunării o formidabilă citadelă cu cinci bastioane.

Un bei comanda garnizoana.

39. Ca şi la Bucureşti, Ioan-vodă fu al doilea domn moldovenesc venit sub murii Brăilei.

Cu un secol mai nainte ea fusese arsă de către Ştefan cel Mare, pe ale cărui urme păşea acum viteazul său strănepot.

40. Ioan-vodă ceru extrădarea lui Petru cel Şchiop.

Capul cetăţii trimise patru turci cu zece ghiulele, zece gloanţe şi două săgeţi, pentru ca să spună domnului moldovenesc că-l va ospăta cu acest fel de mâncări, dacă nu se va grăbi a se retrage cu pace denaintea Brăilei.

Ioan-vodă dede pe cei trimişi pe mânile calâilor; le tăie nările, buzele şi urechile; îi răstigni cu cuie de fier pe o prăjină, cu capetele în jos; şi-i expuse astfel în faţa înspăimaţilor orăşeni, strigând că aceeaşi soartă aşteaptă pe toţi păgânii.

Apoi, fără a lăsa pe uimiţii spectatori ai teribilului supliciu să revină din înlemnirea lor, el porunci pedestrimii a escalada murii.

Scările de asediu erau gata: imitate după acele întrebuinţate atunci în Germania, ele conservară în limba noastră militară până şi numele lor cel nemţesc „loitre“ de la *leiter*.

Infanteria moldovenească nu avusese încă ocaziuni de a se distinge sub ochii eroicului principe.

Pe de altă parte, ea ştia din famă cât de avută era neguţătoreasca Brăilă.

Amorul propriu şi lăcomia unite făcură minuni: pedestraşii se aruncară asupra zidului cu atâta furie, risipiră pietrele şi făcură o lată breşă cu atâta iuţeală, încât garnizoana turcă nu avuse nici timpul, nici curagiul de a respinge turbatul asalt: câţi putură fugiră în citadelă.

Virtutea infanteriei noastre la escaladarea Brăilei egală pe acea a cavaleriei la surprinderea taberei de la Jilişte.

Arcaşul era demn de călăraş, călăraşul era demn de arcaş.

41. Ioan-vodă dede acum armatei sale o deplină libertate de a se scălda cu toţii în sângele vrăjmaşului, de a se răsfăţa în pradă, de a se îmbuiba în păcate.

Jaful Brăilei fu din acelaşi secol şi avu acelaşi caracter cu faimosul jaf al Romei, despre care un istoric italian ne lăsă următorul tablou:

„După luarea oraşului, soldaţii se împrăştiară în toate direcţiunile.

Trecând pe poduri, ei văzură pe părinţi, taţi şi mume şezând pe pragurile locuinţelor, plângând moartea copiilor ucişi în luptă şi jelind calamitatea patriei.

Aceşti nenorociţi, îmbrăcaţi în haine de doliu, ofereau soldatului casele, mobilele, toate avuţiile lor, cerând cu o voce sfâşietoare şi cu lacrime pe gene numai graţia vieţii.

În zadar!

Împinşi la măcel prin sunetul tobelor şi al trâmbiţelor, sălbaticii învingători se aruncară asupra bietelor victime şi le bucăţiră, sub distincţiune de sex sau de vârstă, pe strade, prin case, sub altarele bisericelor.

Apoi urmară scene nu mai puţin oribile.

Vedeai copile azvârlindu-se în braţele nefericitelor mume, care, despletite, apucau pe soldaţi de barbă, de păr, silindu-se în deşert a-i opri de la crimă: iritaţi şi mai mult prin rezistenţă, ei dezonorau femeie peste femeie şi apoi le măcelăreau pe toate sub ochii părinţilor sau a bărbaţilor, pe care îi ţineau legaţi, muţi, înţepeniţi, desufleţiţi ca nişte statui – privind cumplitul spectacol!

Unele mume îşi scoaseră ochii cu degetele, ca să nu fie martore acestor scene!

Iată şi un alt tablou, mai scurt, dar mai energic, asupra jafului Brăilei: „Nimene nu fu cruţat; sângele curgea pârău în Dunăre; nu rămase nu numai un om, ci nici măcar un câine viu; nu rămase piatră pe piatră; pojarul nimici tot ce scăpase de sabie...“

Aşa erau oamenii pe atunci.

Dacă Ioan-vodă fu barbar, snopind pe musulmani, apoi cu cât oare mai barbar fusese ducele de Bourbon, aducând o armată de gâzi asupra grandioasei capitale a creştinătăţii!

Pentru a judeca de gradul civilizaţunii unui popor nu trebuie să ne bazăm pe propriile noastre idei moderne, ci să-l confruntăm, fără prevenţiune, cu toate celelalte popoare din aceeaşi epocă.

42. După obiceiul său, Ioan-vodă permise armatei sale numai patru zile de odihnă.

Patru zile la Jilişte.

Patru zile la Bucureşti.

Patru zile la Brăila.

Acest interval de patru zile de repaos după o izbândă se pare a fi fost una din regulile militare d-ale lui Ioan-vodă.

Ştefan cel Mare, în asemenea cazuri, se odihnea totdeauna numai trei zile.

43. Citadela Brăilei rămase în posesiunea otomanilor.

Ioan-vodă o lăsă în pace din următoarele cauze:

1. Petru cel Şchiop nu mai era acolo, fiind fugit peste Dunăre la Constantinopole;

2. Asediul ar fi adus multă scădere în cifra armatei moldovene;

3. Generalii cei mari, începând de la Alexandru şi până la Napoleon I, nu-şi pierdu niciodată timpul denaintea cetăţilor, ci băteau pe adversar în câmp deschis; şi apoi fortăreţele cele mai tari, rămânând fără speranţă de sprijin, se închinau de la sine.

44. Asigurat din partea Ţării Româneşti prin victoria de la Jilişte, ruina Brăilei şi instalarea amicului său Vintilă, Ioan-vodă nu mai avea temeri din această parte.

Dar acum îl mai ameninţa Răsăritul: turcii şi tătarii se concentrau în sandjacaturile otomane de peste Prut, gata a revărsa „ceambulurile“ lor asupra Moldovei.

Ioan-vodă îşi mişcă armata, al căreia număr sporea necontenit pe drum prin înrolarea noilor amatori de glorie şi de pradă.

În avantgardă mergea hatmanul domnesc Slăvilă cu cozacii şi cu 8 000 din cavaleria moldovenească.

După el urma însuşi principele cu toată infanteria.

Rămăşiţa cavaleriei închidea mersul şi voltigea, pentru pază, la flancurile oştirii.

45. Teatrul luptei se strămută în Basarabia.

Astăzi sub acest nume se înţelege tot teritoriul românesc, lungit între Prut şi Nistru, cu picioarele muiate în Marea neagră şi cu fruntea umbrită la poalele Carpaţilor.

În vechime, numai partea sudică a acestei regiuni se numea Basarabie, nordul purtând un singur nume cu restul Moldovei.

Într-o vreme, mai ales până la moartea lui Mircea cel Mare, tot ţărmul Dunării, de la Severin până la gura Nistrului, apărţenea

muntenilor, a cărora ţară, după porecla dinastiei princiare, se numea Basarabie sau Ţara Basarabilor.

După ce moldovenii se lăţiră cu încetul, bucată câte bucată, şi, în fine, sub Ştefan cel Mare, tăiară tocmai la Milcov hotarul Ţării Româneşti, teritoriul dentre gura Nistrului şi Dunărea conservă el singur, ca suvenir, numele de Basarabia.

Sub Petru Rareş, sultanul Suleiman cucerind de la Moldova acest preţios petic de pământ, stabili acolo două sandjacaturi otomane: unde fusese Cetatea-Albă a românilor se auzi numele turcesc de Akkerman, iară Tighina moldovenească deveni Bender.

De atunci încoace, Basarabia pierdu aproape cu totul primitiva-i poporaţiune română, împlându-se de osmanlâi şi, mai cu seamă, de tătari, năvăliţi cu mii de peste Nistru şi care îi dederă până şi un nume în limba lor: „Bugeac“, adică *unghi*.

Un şanţ antic, cunoscut la popor sub numele de Troian de Sus, începându-se de la Prut mai jos de Fălciu şi sfârşindu-se la Nistru mai sus de Bender, despărţea Moldova proprie de această nouă provincie musulmană.

46. Natura Basarabiei diferește şi diferea totdeauna cu desăvârşire de acea a celorlalte ţări române.

În loc de maiestoase păduri şi daurite holde nu vezi acolo decât monotone deşerturi, aşternute cu luciul nisipului sau presărate cu debile arbuste, păducei sau măceşi şi cu sălbatice ierburi şi buruieni, iar între ele, ceva caracteristic, fantasticul scaiete, al cărui cap, rotund ca o mince, spinos ca un arici şi uşure ca puful, se dezlipeşte toamna de putrezitul său trunchi, şi apoi, gonit de cea mai slabă suflare a vântului, roteşte mereu d-a lungul pustiului, pân'ce se îneacă în Nistru sau în Dunăre.

În loc de posomorâţii Carpaţi, urieşe sentinele ale Moldovei, nu vezi acolo decât pitulate şi împrăştiate grămezioare de pământ, care se par a fi înălţate cu mâna omului, căci producerile naturii nu pot fi atât de meschine.

În loc de nenumărate ape şi râuleţe, vezi câte o baltă sărată, câte un pârău efemer ce nu-l vei mai găsi mâine, sorbit de arşiţa soarelui; sau dai din întâmplare peste un puţ... vei umbla mult, sărmane, până a-i descoperi o pereche!

47. Astăzi pacea şi industria împoporară Bugeacul cu vreo câteva orăşele şi mai multe sate.

În secolul XVI, sub tâmpitoarea dominaţiune turco-tătară, afară de Akkerman şi Bender, împlântate tocmai la margine, nu întâmpinai acolo nici o locuinţă umană pe suprafaţa pământului.

Bordeiele erau săpate pe sub pământ, şi numai fumul ce se furişa din fundul acelor îngrozitoare suterane putea conduce câteodată paşii rătăcitului călător.

Mai zăreai ici-colea câte o turmă albind la picioarele vreunei coline...

Adauge o pestriţă societate de mierle, ganguri, grauri... şi vei avea o idee completă despre toată vitalitatea Basarabiei.

48. Mai sus de Bender, cam în prejmele Lăpuşnei, deja pe teritoriul moldovenesc, avantgarda condusă de hatmanul Stăvilă surprinse un detaşament de inamici, turci şi tătari.

Ei erau siguri că Ioan-vodă se află departe, la Brăila.

Atacaţi în pripă şi descurageaţi chiar înainte de lovire, duşmanii fură înfrânţi, risipiţi, alungaţi, seceraţi.

Abia o mie reuşi a scăpa teferi la Bender, ducând cu sine ciuma spaimei.

49. Ioan-vodă, ajungând la câmpul luptei, nu permise nici un moment de zăbavă.

Înainte cu toţii!

Pe şes, sub murii Benderului, stătea un alt detaşament de vrăjmaşi, către care se adauseră acum fugarii de la Lăpuşna.

Astă dată îi lovi însuşi Ioan-vodă.

Goniţi până la porţile Benderului, învinşii intrară o dată cu învingătorii.

Oraşul fu cuprins; puţini izbutiră a se închide în citadelă.

Urmă, fireşte, un jaf frate gemen cu acela de la Brăila, cu acea numai deosebire că, în cazul de faţă, prada, din necesitate, fu mai modestă.

50. Bătaia de la Lăpuşna şi cuprinderea Benderului se succeseră cu atâta repeziciune şi se realizară cu atâta uşurinţă, încât nu credem să mai fie în istoria română un alt exemplu către care mai bine să se poată aplica sublimul laconism al lui Cesar: „venii, văzui, vinsei".

51. După izbândă, eroul nostru, lăsând fără asediu citadela, după cum făcuse la Brăila, se aşeză cu tabăra denaintea Benderului, cu faţa spre inamic şi cu dosul spre hotarul Moldovei.

Aci el dede armatei sale, pentru prima oară, un dublu interval de repaos: opt zile.

Această neobicinuită prelungire avea o gravă cauză politică.

Încă la începutul războiului, Ioan-vodă scrisese către doi dintre cei mai puternici din aristocraţia polonă, rugându-i să-l ajute la nevoie chiar contra poruncilor turcitului lor rege.

Unul era celebrul Laski, prea adesea menţionat în cursul acestei istorii.

Cellalt era principele Ostrogski, gubernatorul Poloniei meridionale.

Laski era furios pe turci pentru că în locul lui Ioan-vodă puseră domn pe Petru cel Şchiop, iar nu pe dânsul, după cum stăruise; era furios pe Enric de Valois pentru că nu-şi pusese pe lângă Poarta otomană toate silinţele în această cestiune; era furios şi pe turci, şi pe Enric de Valois şi, prin urmare, din rival periculos deveni acum amic devotat al principelui moldovenesc.

Ostrogski, pe de o parte fiind de rit grecesc, simpatiza cu coreligionarii români şi dispreţuia fanaticul papism al noului rege polon; pe de altă parte, fiind cap al marginilor meridionale ale Poloniei, el nu se putea răsufla de necurmatele invaziuni tătare şi căpătă o ură nestinsă pentru tot ce era musulman; încât rugămintea lui Ioan-vodă îl atinse la coarda cea mai delicată.

Aşadară, Laski şi principele Ostrogski răspunseră amândoi într-o voce că, deşi deosebite împregiurări nu le iartă a veni în persoană în ajutorul scumpului prieten, totuşi, se vor grăbi a-i trimete ostaşi, muniţiuni, bani, orice le va sta în putinţă.

Ambii magnaţi erau în stare de a pune sub arme 20 000 de oameni aleşi, călări sau pedeştri, prevăzuţi cu arme de mână, însoţiţi de artilerie şi conduşi de căpitani deştepţi; ei bine! pentru un asemenea contingent, mai frumos decât acel al regelui Sardiniei în campania de la Crimeea, pentru un asemenea contingent Ioan-vodă putea pierde patru zile peste număr.

Poziţiunea de la Bender era în cazul de faţă cea mai potrivită: puţin mai sus, de ceea parte a Nistrului, se începea teritoriul polon, până la care era abia vreo câteva ore de depărtare.

52. Aflând de bătălia de la Lăpuşna şi de arderea oraşului Bender, sandjacul de Akkerman trimise 10 000 de păgâni în sprijinul citadelei, rămase până acum în mânile otomanilor.

Ioan-vodă cheamă pe Swierczewski, cel mai renumit dintre căpitanii cozacilor.

„Voiesc a-ţi arăta astăzi o deosebită a mea încredere, îi zise principele; ia cozacii voştri şi trei mii din călărimea moldovenească; o oaste vrăjmaşă se apropie pentru a ne respinge de aice; aşteapt-o după acele movile, – el arătă cu mâna, – aşteapt-o şi zdrobeşte-o; fă astă dată ca slava biruinţei să fie numai a ta!"

Cozacul se simţi măgulit până în adâncul amorului propriu: cuvintele lui Ioan-vodă l-ar fi făcut erou să nu-l fi făcut erou natura.

53. De ce oare principele nu porni cu toate forţele sale întru întâmpinarea inamicului?

Sau de ce oare, detaşând un corp de oaste, el nu-i porunci a merge mai departe, iar de a aştepta pe duşman chiar în apropierea Benderului?

Aceste două întrebări sunt foarte legitime; un general e dator a da seamă de toţi paşii săi, arătând limpede pentru ce a făcut aşa cum a făcut, şi nu altminterea, şi probând lămurit că trebuia să facă anume cele făcute.

Să se fi mişcat Ioan-vodă cu întreaga armată, el lăsa garnizoanei din citadela Benderului facultatea de a-l lovi din dos, încât s-ar fi pus el singur între două focuri.

Să fi înaintat detaşamentul său prea departe, rămânea fără sprijin la caz de nenorocire; iar detaşamentul fiind învins, pe de o parte demoralizarea intra în toată masa armatei moldovene, pe de altă parte garnizoana din Bender se unea cu contingentul de la Akkerman şi ne ataca cu un adaus de forţă materială şi morală.

Aşadară, Ioan-vodă fu constrâns a nu porni cu toate forţele sale, ci numai a dezlipi un detaşament, poruncindu-i a nu se prea depărta cumva de prejmetele Benderului.

54. Locul unde stătu Swierczewski, aţinând calea turcilor, era într-o aşa distanţă de la tabăra lui Ioan-vodă, încât urcând vreo movilă din acele cu care e acoperit aci în abundanţă tot litoralul Nistrului, principele observa cu ochii săi toate evoluţiunile bătăii.

Citadela de la Bender se afla la mijloc între dosul detaşamentului lui Swierczewski şi între faţa taberei lui Ioan-vodă.

Această ingenioasă dispoziţiune a armatei moldovene îi asigura victoria chiar mai nainte de a se fi încins lupta; căci:

1. Să fi ieşit garnizoana turcă din citadelă pentru a lovi pe dindărăt detaşamentul lui Swierczewski, în aceeaşi clipă Ioan-vodă s-ar fi repezit, lovind-o tot pe dindărăt pe ea însăşi, ceea ce ar fi adus după sine căderea citadelei în mânile moldovenilor.

2. Contingentul turc, venit de la Akkerman, să fi reuşit a turbura detaşamentul lui Swierczewski, Ioan-vodă pe dată ar fi mişcat în ajutoru-i alte două sau trei mii de oameni, fără a înceta de a ţinea totodată închisă ieşirea din citadelă.

55. În bătălia de la Bender, Swierczewski fu ceea ce fusese Dumbravă în bătălia de la Jilişte: cel mai inteligent executor al ordinilor unui om de geniu.

Fără doi-trei ca aceştia, oare s-ar fi putut realiza miraculoasele izbânde ale lui Ioan-vodă?

Atingem o cestiune care interesează toate popoarele şi toţi secolii în genere; şi care ne va interesa mâine-poimâine pe noi înşine, în specie.

A întreba cum ar fi mers Ioan-vodă fără un Dumbravă sau un Swierczewski este a întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes.

A întreba cum ar fi mers Bonaparte fără un Ney, un Murat, un Lannes este a întreba cum ar fi mers Columb fără busolă.

Columb ar fi inventat busola, şi tot izbutea a merge înainte; Bonaparte ar fi descoperit pe mareşalii săi în toate unghiurile Franciei; Ioan-vodă ar fi creat pe un alt Swierczewski şi pe un alt Dumbravă.

Prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mari, în orice ram, este că lor nu le lipsesc niciodată instrumente; prima şi fundamentala trăsătură a oamenilor mici, iarăşi în orice ram, este că ei nu văd instrumentele zăcând la picioarele lor şi în zadar îşi frâng capul căutându-le aiurea.

Sub Ludovic XVI, Ney ar fi murit dogar, Lannes – vezeteu, Murat – birtaş; trebuia un Bonaparte ca să recunoască în ei stofa de generali.

Swierczewski nu fusese nimic cât timp se afla în Polonia, Dumbravă era necunscut sub predecesorii lui Ioan-vodă...

Oamenii de geniu creă tot, tot, până şi uneltele creaţiunii!

Prin dogărit, prin birturi, prin grajduri, mulţi Nei, Lanni şi Muraţi români oftează în tot momentul după un soare care să pătrunză cu razele sale până la soiosul lor întuneric.

56. Swierczewski îşi aşeză detaşamentul în următoarea ordine.

Cozacii formau linia de bătaie.

La aripa stângă patru centurii cu suliţe, în centru patru centurii cu puştile, la aripa dreaptă patru centurii cu arce.

La spatele acestora se lungea un şir de colnice, din dosul cărora se ascunseră trei mii de călărime moldovenească.

Dentâi puşcaşii şi arcaşii descărcară o ploaie de săgeţi şi de gloanţe, pentru a produce o dezordine în centrul şi în aripa stângă a duşmanilor.

Apoi suliţaşii făcură atac asupra aripii drepte.

Inamicii concepură, şi trebuia să conceapă ideea, pe acest corp, azardat prea înainte, să-l despartă de celelalte două corpuri cozace, rămase pe loc.

Deci ei îşi mişcară centrul şi dreapta asupra puşcaşilor, punându-se la mijloc între aceştia şi între suliţaşii cei încăieraţi cu aripa dreaptă.

Pe baza atării combinaţiuni, turcii îşi închipuiau a fi căpătat un avantagiu decisiv, putând acum a încongiura pe cei opt sute de cozaci, lipsiţi de o aripă, al căreia teren rămase gol, şi care, şi aceea, izolată la o parte fără nici un sprijin şi compusă numai din patru sute de suliţaşi, căta neapărat a fi tăiată în bucăţi.

În acest mod câmpul bătăliei, în urma evoluţiunilor, prezenta două grupe: mai încoace, peste 6 000 de turci strângând 800 de cozaci; mai încolo, din dos, 400 de cozaci strânşi de peste 3 000 de turci...

Sosi momentul oportun.

Puşcaşii şi arcaşii cozaci, precum ziserăm, stăteau răzemaţi de nişte colnice, la spatele cărora se ţinea în embuscadă cavaleria moldovenească.

Când cornurile atacului turc, silindu-se a încinge pe cei 800 de cozaci, se apropiară de linia colnicelor, deodată moldovenii săriră cu răcnete la dreapta şi la stânga.

Turcii se treziră încongiuraţi ei înşişi.

Îi cuprinse o panică.

Victoria fu completă.

Lupta durase numai o oră.

Toată pierderea detaşamentului moldovenesc abia trecea peste o sută de morţi.

Din turci, cei mai mulţi aşternură câmpul, puţini scăpară cu fuga, vreo două sute fură prinşi.

Ioan-vodă, privind din tabăra de lângă Bender, aplauda pe copiii geniului său.

Oare să fi aplaudat şi garnizoana turcă, privind la spectacol şi mai bine din vârful citadelei?

57. Meritul lui Swierczewski se cuprinde în următoarele:

1. El permise turcilor să vază în voie toată puţinătatea cetei cozace, ceea ce-i făcu a nu se forma în două linii, mai lăsând şi o rezervă după obiceiul lor, ci să se grupeze cu toţii într-o singură linie de bătaie, în speranţă de a scurta astfel lupta, turtind în clipă o mână de cozaci sub greutatea mulţimii.

2. El puse în risc o aripă întreagă, micşurându-i înadins lungimea frontului, ceea ce, înlesnind turcilor facultatea de a încongiura pe cozaci, îi îndemnă a profita de o greşeală imaginară şi-i atrase drept asupra embuscadei.

58. Bătaia de la Bender dede naştere unui episod pe care îl reproducem aci, ca o poezie purtând caşetul epocii.

Un mare filozof a zis:

„Când cineva devine faimos în bine sau în rău, poporul se grăbeşte a şi-l închipui în cutare sau cutare împregiurare, şi inventează apoi asupra-i fabule în armonie cu caracterul eroului; care sunt minciuni factice, dar verităţi ideale, căci gloatele nu imaginează decât ceea ce este analog cu realitatea“.

Detaşamentul lui Swierczewski prinsese, între alţii, pe însuşi agaua, capul armatei turce, bărbat frumos, nalt, plin de farmecul manierelor, şi atât de bogat, încât, voind a se răscumpăra din mâinile cozacilor, pentru ca să nu-l ducă denaintea teribilului Ioan-vodă, le-ar fi propus să-l cântărească de şase ori, contra balanţându-l o dată cu mărgăritar, de două ori cu aur ori cu argint.

Mărgăritar în greutatea unui om trupeş… nu ştim, zău, dacă Rotschild ar fi în stare a se răscumpăra cu un aşa preţ să fi căzut în robia păgânilor; dar fabula nu căuta la atare şicane de detaliu; ea tindea numai a da o idee pitorească de bogăţia paşalelor turci de atunci şi, în această privindţă, minciuna e adevărată.

Urmăm mai departe cu naraţiunea.

Oricât de splendidă fuse oferta prinsului agă, totuşi, cozacii nu se lăsară a se corumpe, ci-l depuseră viu în mâinile lui Ioan-vodă, punând credinţa cea jurată principelui mai sus de orice avuţie.

Nu-i de crezut că fidelitatea cozacilor se va fi urcat vreodată tocmai până la un aşa grad de cavalerism; dar chiar câtă a fost, ea tot încă era prea mare şi, am putea zice, neprobabilă din partea unei oştiri mercenare din secolul XVI; încât fabula avea oarecum dreptul de a iperboliza acea minunată fidelitate, caracterizându-o mai în relief.

În fine, adus denaintea lui Ioan-vodă, nenorocitul agă fu interogat de către principe în curs de câteva zile asupra celor atingătoare de Turcia şi apoi dat soldaţilor să-l taie în bucăţi cu coasele, deşi nici lui Ioan-vodă, desigur, el nu va fi uitat să-i propună cele şase măsuri de mărgăritar, de aur şi de argint.

Mult mai erau urâţi păgânii în ochii eroului român: din acest punct de vedere, bine îl cunoscu fabula!

59. Pe când Swierczewski triumfa asupra inamicilor, douăzeci şi cinci de luntri, pogorându-se pe Nistru de la fruntariile polone, aduseră lui Ioan-vodă prima mică dovadă cum că Laski şi Ostrogski sunt în adevăr decişi a-i trimite ajutoare; erau 600 de cozaci pedeştri sub comanda unui vechi marinar, Pokotilo.

Oricât de slab, acest contingent fu de o valoare nespusă pentru trebuinţa momentului.

Ioan-vodă porunci noilor-veniţi a se re-mbarca în luntrile lor, câte 24 în fiecare, lăsându-se în josul Nistrului asupra Akkermanului unde nu puteau întâmpina multă rezistenţă, precedându-i spaima victoriei de la Bender.

Însuşi principele rămase în excelenta-i poziţiune, având la spatele său hotarul Moldovei, de unde îşi procura în abundanţă proviziuni şi-şi mărea cadrele oştii, şi în învecinarea Poloniei, de unde aştepta pe toată oara deplina realizare a promisiunilr lui Laski şi Ostrogski.

Să se fi mişcat el singur pe uscat asupra Akkermanului, ariditatea nisiposului sol, lipsa de apă, ucigătoarea căldură a acelei semiafricane regiuni, pe care am descris-o cu câteva rânduri mai sus, n-ar fi întârziat a introduce foamete, sete şi boale într-o armată crescută deja la o cifră destul de considerabilă.

Luntraşii cozaci erau mai potriviţi pentru atare misiune.

Debarcând pe neaşteptate la Akkerman, ei surprinseră oraşul, măcelăriră orice li s-a părut a fi musulman sau musulmănit, se încărcară de bogată pradă, şi, dând foc caselor, lăsară numai

citadela, înălţându-se ca un monument funebru deasupra mormintelor...

60. Să observăm că Ioan-vodă fu unicul principe român victorios pe uscat şi pe apă.

61. Trecură numai două luni de la exploziunea războiului.

În acele două luni fu câştigată marea victorie de la Jilişte, fu cucerită toată Ţara Românească, fură luate Brăila, Benderul şi Akkermanul; mari detaşamente inamice fură frânte, o dată lângă Lăpuşna şi de două ori lângă Bender...

În acele două luni pieriră, de incendiu şi de sabie, cel puţin 200 000 de duşmani, pe când moldovenii nu se vede a fi pierdut peste tot nici o mie de oameni...

Trecură numai două luni de la exploziunea războiului!

62. Până aci avurăm ocaziunea de a analiza numai resoartele parţiale ale fiecărei din bătăliile lui Ioan-vodă, explicând victoriile sale una câte una, fără legătură cu celelalte.

Până aci văzurăm cauzele succeselor în varietatea mijloacelor: diferite terenuri, diferite arme, diferite ordini de bătaie, diferite timpuri...

Până aci arătarăm, bunăoară, cavaleria ilustrându-se în ordinea concavă pe şesul de la Jilişte în bruma dimineţii, infanteria culegând lauri prin o furioasă escaladare a Brăilei, marina aruncând dezolaţiune în Akkerman, embuscada reuşind pe terenul unduios de lângă Bender, şi aşa mai departe.

Până aci, în fine, nu ne atinserăm de loc de acele principii sintetice care fac să reuşească nu o singură bătălie, – ceea ce se poate întâmpla chiar unui general mediocru, prin efectul azardului, – ci care fac să reuşească o campanie întreagă ceea ce nu se poate întâmpla decât unui geniu militar prin forţa combinaţiunilor...

63. Elementele, adunate mai sus, ne permit acum a atribui minunile lui Ioan-vodă, în Ţara Românească şi în Basarabia, la trei cauze mari şi generale, care planează deasupra tuturor celorlalte, mici şi speciale:

1. marşul;

2. alegerea teatrului luptei;

3. manierea personală a capului.

64. Toate mişcările lui Ioan-vodă fuseră astfel încât inamicii nu-l puteau surprinde niciodată, pe când el, din contra, îi surprindea la tot pasul.

Armata sa mergea închisă din faţă, din laturi şi la dos prin o întinsă reţea de aşa-numite străji, compuse din oaste uşoară, şi pe care le străjuiau iarăşi o mulţime de sentinele, presărate în toate direcţiunile, prin sate, pe înălţimi, în strâmtori, la trecătorile apelor...

Cea mai ascunsă urnire a duşmanului era pe minut cunoscută lui Ioan-vodă, care se azvârlea asupra-i, îl sfărma, îl măcelărea, făcea să se simtă trăsnetul mai nainte de a se fi văzut fulgerul.

Principalele rezultate ale acestei extreme repeziciuni, unită cu o extremă pază, fură:

1. forţele mici învingeau forţe mari;

2. inamicii pierdeau mii de oameni, iar ai noştri rămâneau mai-mai intacţi.

65. Alegerea teatrului luptei fu şi mai fecundă în consecinţe.

Ioan-vodă nu lăsă pe duşmani să calce Moldova, ci-i înfruntă în propria lor ţară, dentâi în Muntenia, apoi în Bugeac.

În acest chip, el ajunse la trei scopuri de o supremă importanţă:

1. Moldovenii, scutiţi înăuntrul patriei de nemulţumirile, zăpăceala şi pagubele războiului, rămaseră ca o nesecată rezervă de bani şi de braţe.

2. Inamicul, simţindu-se atacat în propriul său cămin, primea pericolul asupra-şi în loc de a-l da altora, exagera în imaginaţiune-i puterea adversarului, se descuragea.

3. Aflându-se într-o ţară vrăjmaşă, ostaşii lui Ioan-vodă, din care cei mai mulţi fără soldă, aveau drept impuls perspectiva pradei.

66. Un vechi autor polon, care avu bunul-simţ de a cuprinde şi pe români în tractatul său universal asupra artei militare, – ceea ce n-a făcut până acum nici un autor nou francez sau german, – zice, între altele:

„Ioan-vodă din Moldova, Mihai cel Viteaz din Ţara Românească şi Gustav Adolf, regele Sveziei, ştiau a înfrâna pe numeroşii lor ostaşi numai prin prestigiul elocvenţei şi prin familiaritate"...

67. Trebuia oare să mai spunem că Annibal, Cesar, Wallenstein, Frederic cel Mare, Napoleon nu avură nici ei alte principii afară de cele de mai sus, deşi fiecare le aplica în modul cel mai potrivit cu împregiurările propriei sale epoci?

IV

CATASTROFA

Thus, sometimes, hath the brightest day a cloud... Sirs, what's o'clock"

Astfel, uneori ziua cea mai senină are un nor... Domnilor, câte ceasuri sunt?

SHAKESPEARE, *Henry IV*; II, 4

1. Turcia din Europa prezintă o mare asemănare cu planta numită senzitiva: de-ndată ce atingi cu indiscreta-ţi mână una singură din foile sale, toată floarea resimte atacul şi se strânge de durere.

Românii, bulgarii, sârbii, grecii şi arnăuţii sunt cele cinci foiţe ale senzitivei otomane: cea mai mică mişcare produsă în vreuna din aceste naţionalităţi trage după sine imediata convulsiune a tuturor celorlalte.

Românii sunt latini, bulgarii şi sârbii – slavi, grecii – o degeneraţiune elenică, arnăuţii – o viţă tracică, astfel diferenţa sângelui îi dezbină, dar îi unesc doi nervi puternici: frăţia religioasă şi frăţia de sclavie.

Când Mircea cel Mare bătea pe turci, bulgarii şi sârbii se îndesau sub steagurile eroului român, a cărui memorie rămase până astăzi în poeziile lor naţionale.

Când Petru Rareş se pregătea a scutura jugul otoman, grecii îi serveau în toate modurile cu cel mai curagios devotament.

Armatele lui Mihai cel Viteaz erau pline de sârbi, bulgari, greci şi arnăuţi...

În fine, câteşicinci popoarele recunoşteau totdeauna solidaritatea intereselor respective faţă de faptul comun al apăsării turce.

2. Dar din toată această grupă, legătura fără îndoială cea mai strânsă şi cea mai trainică uneşte, din vechime şi până astăzi, pe români şi pe bulgari.

În evul mediu ei formau un singur imperiu, de la Alpii Carpatici până la Alpii Balcanilor, sub sceptrul unei glorioase dinastii române, de care tremura Constantinopole şi pe care o linguşea Roma.

În secolul XIII acea grandioasă monarchie se rupse în trei trunchiuri: Moldova şi Ţara Românească începură a se naşte, Bulgaria începuse a muri.

În loc de un singur suveran apar pe scenă trei principi neatârnaţi; dar tradiţiunea unităţii primitive nu fu uitată: câteşitrei adăugau către propriile lor nume sacramentalul prenume de Ioan, conservând astfel nemuritoarea memorie a împăratului Ioan Asan, fundatorul măririi romano-bulgare unite.

În secolul XIV, Bulgaria căzu cu desăvârşire sub jugul otoman; de atunci încoace nefericiţii săi fii refugiau în toţi anii cu miimi pe teritoriul rămas pe jumătate liber al românilor, aşteptând cu răbdare mântuirea lor de la aceia dintre care avuseseră într-o vreme generozitatea de a-şi primi o dinastie.

Ziarul româno-bulgar *Viitorul*, apărut şi din nenorocire apus mai an pe ospetoasele maluri ale Dâmboviţei, fu cea mai proaspătă, dar nu ultima manifestaţiune a acelei eterne simpatii internaţionale...

3. Inima bulgarilor putea ea, oare, a nu fi tresărit în profundul său când freamătul fluviului-rege le aducea răsunetul miraculoaselor fapte ale lui Ioan-vodă?

Serbii, arnăuţii, grecii rămâneau ei, oare, de tot surzi la depărtatul echo de libertate?

Un luminos incendiu ardea cu văpaie dencoace de Dunăre; tăciuni înflăcăraţi zburau până la Balcani; vreo două-trei scântei cădeau şi mai departe; undeva, pe stâncile Croiei sau pe ruinele Panteonului!

4. Mare fu spaima Porţii otomane văzându-se în pericol de a pierde, prin o conflagraţiune generală, tot ce uzurpase din astă parte a Bosforului.

În zăpăcirea lor, pe turci nu-i tăia capul, un prinţuşor vasal, un simplu bei, un sclav cum să cuteze el a întreprinde şi cum să reuşească a conduce o revoltă atât de extravagantă, ale cărei consecinţe ameninţau însăşi inima Imperiului otoman.

Sultanul Selim recurse, în fine, la trei măsuri:

1. Se ruga Alahului şi proorocului său Mohamed în geamia Sântei-Sofie.

2. Fulgeră contra guvernului polon, pentru ca să curme orice comunicaţiune cu Moldova.

3. Trimise asupra lui Ioan-vodă o nouă armată, de care s-ar fi speriat atunci cel mai puternic monarc al Europei...

5. Ahmed-paşa, beglerbeiul Rumeliei, şi Adel-Ghirai, fratele hanului Crâmului, primiră ordini de a intra cu toate forţele în

Moldova; de a prinde viu sau mort pe „nebunul târâie-brâu şi vântură-ţară“ – aşa numeau pe Ioan-vodă turcii supăraţi peste măsură – şi de a pune domn pe Petru cel Şchiop.

O sută mii de turci spre Dunăre; o sută mii de tătari păşeau spre Nistru...

6. Aflând dispoziţiunile duşmanilor, Ioan-vodă nu mai putea rămâne lângă Bender; el trecu Prutul şi-şi puse tabăra la marginea Moldovei, în Huşi.

Cu un secol mai nainte, acest orăşel fu descălecat de o colonie de husiţi, alungaţi din Boemia şi din Ungaria, şi pe care Ştefan cel Mare, iertându-le eresul în favorul industriei, îi primise şi-i căsnicise în Moldova.

Fugarii îşi aleseseră un cuib care să le poată aminti pierduta patrie: dealurile şi pădurile Huşului reproduc până acum imaginaţiunii călătorului pitoreştile situri de lângă Carlsbad.

Până a sosi momentul oportun, această fortăreaţă firească era, pentru eroul nostru, cel mai nimerit şi, putem zice, unicul punct de aşteptare.

Poziţiunea Huşului prezenta următoarele avantaje principale:

1. Înlesnire pentru hrană şi pentru recrutaţiuni din interiorul Moldovei;

2. Apropiare de la fruntaria polonă, de unde Ioan-vodă tot încă nu despera de a căpăta ajutoare mai serioase;

3. Localitate retranşată prin însăşi natura şi în care nu putea fi forţat într-un caz de năvală neprevăzută;

4. Facultatea de a porni, într-un moment, sau la Nistru contra tătarilor, sau la Dunăre contra turcilor...

7. Aici Ioan-vodă congedie toată infanteria compusă numai din ţărani.

Fiecare pedestraş fu însărcinat de a sbura la satul său, de a aduce brânză şi făină pentru mai multe zile, de a răspândi în ţară dulcea poveste despre victoriile deja obţinute şi de a înrola pe acei ce ar voi să ia parte la gloria şi câştigul victoriilor viitoare.

Apoi dede poruncă la cei 600 de cozaci marinari, care arseseră Akkermanul, să se tot plimbe cu luntrile lor pe Nistru, pe Marea Neagră şi pe Dunăre, în linia dentre Bender şi Brăila, pândind mişcările şi intenţiunile turce şi tătare.

Celelalte centurii cozace, ecvestre, fură rânduite în altă parte, autorizaţi de a cutreiera Bugeacul în toate direcţiunile, tăind, arzând şi apucând tot ce le va sta în cale.

În fine, rămânând în tabăra de la Huşi, deocamdată numai cu garda personală sau curtenii, toată cavaleria moldovenească Ioan-vodă o expedi la Dunăre, cu misiunea de a opri pe otomani.

8. Operând în unire cu tătarii, turcii nu se puteau transporta în Moldova decât prin un singur punct, între Prut şi Marea Neagră, pe la cetatea Isakcia, numită în vechile noastre cântece istorice: „Vad de la Oblucіţă“.

Ceva mai sus, Dunărea, lărgită prin numeroasele-i guri, nu mai prezintă nici o putinţă de trecere; ceva mai jos, începându-se Prutul, turcii nu puteau trece fără a cădea în imposibilitatea de a se întâlni cu tătarii.

Astfel, stând zid în faţa Isakcei, mai fiind susţinută şi prin cele 25 luntri ale cozacului Pokotilo, cavaleria noastră fără greutate putea să apere trecătoarea Dunării în curs de mai multe zile, respingând cu succes toate încercările turcilor.

9. Pe când Ahmed-paşa cu otomanii ar fi stătut în nemişcare pe ţărmul opus al Dunării, Adel-Ghirai cu tătarii ar fi trecut Nistrul lângă Bender sau lângă Akkerman, unde nimic nu-l putea împiedica, fiind protejat de artileria cetăţilor.

În acel interval Ioan-vodă, concentrându-şi toată infanteria, garda personală şi cavaleria cozăcească, s-ar fi repezit cu furie asupra tătărimii, ar fi zdrobit-o şi apoi, cu o oaste deja înaripată prin victorie, s-ar fi întors cu iuţeală la Dunăre contra turcilor.

Această măreaţă combinaţiune adera de felul acelora care, cu un secol mai în urmă, ilustrară pe mareşalul de Luxembourg în bătălia de la Fleurus şi pe celebrul Turenne în bătălia de la Sintzheim.

A preveni unirea duor armate inamice, bătând dentâi pe cea mai slabă şi apoi pe cea mai tare, este una din operaţiunile cele mai frumoase în arta militară.

10. Astfel, toată reuşita campaniei depindea de la detaşamentul trimis la vad de la Obluciţa.

În fruntea lui fu pus pârcălabul Ieremia Golia, care, precum văzuserăm, se distinsese prin bravură în bătălia de la Jilişte.

El era cel mai intim amic al lui Ioan-vodă;

el însoţise pe Ioan-vodă în străinătate;

el intrigase pentru a procura lui Ioan-vodă coroana Moldovei;

lui îi încredinţase Ioan-vodă fortăreaţa Hotinului, una din cheile ţării;

lui, deja în timpul războiului, Ioan-vodă îi dărui două mari moşii;

lui îi scăpă Ioan-vodă viaţa în focul unei bătălii, cu pericolul propriei vieţi;

înainte de a pleca la Dunăre, el jură lui Ioan-vodă pe sânta cruce şi pe sântul *Evangeliu* de a fi credincios până la moarte...

Garanţiile erau oare destule?

Ei bine! pentru treizeci pungi cu aur, al doilea Juda, pârcălabul Ieremia Golia, vându o suvenire, un amic, o patrie, o religiune!

11. Turcii trecură Dunărea. Trădătorul înştiinţă pe Ioan-vodă cum că ajunsese prea târziu pentru ca să-i fi putut opri; dar că forţa duşmanilor nu se ridică peste 30 000 de oaste nedesciplinată.

Planul primitiv e răsturnat: domnul se vede silit a bate dentâi nu pe tătari, ci pe turci.

Fiecare minută e preţioasă.

El trece Prutul şi zboară spre gura Dunării...

12. Cu toate astea, veselia şi speranţa domnea în oastea eroului.

Cu câteva zile mai nainte, la 2 iuni, ea serbase în fecundele podgorii ale Huşului o zi mare, naţională, de bun ogur: ziua Sfântului Ioan de la Suceava, patronul Moldovei şi totodată patron al viteazului principe.

Acum ea păşea la luptă cu voioase cântece: zgomotoasa muzică de tobe, trâmbiţe, surle, fluiere o ducea la cununie... cu moartea!

13. Apropiindu-se de tabăra turcă, Ioan-vodă trimise pe hatmanul Slăvilă, cu cozacii şi câteva mii de cavalerie moldovenească, să afle numărul precis şi dispoziţiunile inamicului.

Ei dederă peste 4 000, ce formau avantposturile armatei duşmane; dar, fugărindu-i nu putură prinde decât un singur turc, greu rănit şi carele expiră mai nainte de a fi putut răspunde la întrebările hatmanului.

Atunci însuşi Ioan-vodă, luând cu sine 5 călăreţi, care erau garda-i personală, se sui pe o înălţime, sperând a putea judeca de cifra inamicilor după spaţiul ce va fi ocupat armata lor.

Dar nu văzu nimic, afară de vreo patru cete, care păzeau în diferite direcţiuni intrarea taberei păgâne.

Astfel, pentru prima oară, îi lipsea acum neapărata prefaţă a unei bătălii: să afle puterea, situaţiunea şi planul adversarului.

Norocul începu a-şi schimba pasul.

Dar însăşi fatalitatea dede astă dată peste un Prometeu gata a provoca la luptă toate fulgerele Olimpului!

14. Când ostaşii, turburaţi prin fel de fel de şoapte, citind nedumerire pe frunţile căpitanilor şi silabisind în propriile lor inimi presimţimântul catastrofei, veniră să întrebe pe Ioan-vodă de numărul păgânilor – „îi vom socoti în luptă!“ le răspunse eroul.

15. Mai rămâne la mijloc o noapte!

A doua zi se va dezbate cestiunea emancipării creştinilor de sub jugul Turciei.

Până acum stăpân al Moldovei, cuceritor al Ţării Româneşti, dezrobitor al Basarabiei, Ioan-vodă mâine... peri-va?

Mai rămâne la mijloc o noapte!

Să aromim în aşteptarea zilei.

Ioan-vodă mâine va trece Dunărea, al cărei gemet răsună deja până la tabăra moldovenească; va înarma braţele vânoşilor bulgari şi, înălţând pe culmea Balcanilor steagul libertăţii, va striga: „După mine la Constantinopole!“

Mai rămâne la mijloc o noapte.

16. Când se lumină de zi, trei boieri lipseau din tabăra moldovenească.

Le punem aci numele pentru a rămâne în vecii vecilor stigmatizate în memoria strănepoţilor.

Fu vornicul Murgu, stolnicul Bilăe şi hatmanul Slăvilă.

În cursul nopţii ei fugiră la turci.

Cronicarul Urechea se încearcă a-i scuza, zicând: „Se temeau să nu cază în primejdie“.

Curios!

Cronicarul trebuia să fi fost boier pentru a scuza pe alţi boieri cu atâta naivitate.

17. Cu toate dezavantajele sale, ba să mai fi fost altele şi mai mari, Ioan-vodă fu nevoit de a grăbi cu orice preţ bătălia din următoarele cauze:

1. Pentru a preveni sosirea lui Adel-Ghirai cu tătarii.

2. Pentru a profita de prima ardoare a ostaşilor.

3. Pentru a curma calea dezerţiunii...

18. În faţa cetăţii Isakcia, din astă parte a Dunării, se lungeşte, perpendicular fluviului, lacul numit Cahul, ale cărui maluri despre răsărit, unde se petrece scena, prezintă un creştet rădicat, cu mai multe ramuri lăturale, formând văi şi vâlcele, sau mai bine amfiteatruri închise fiecare prin câte trei pereţi de pământ.

Mai înainte de a deveni celebră în analele românilor, această localitate îşi câştigase deja un nume istoric din timpii cei mai depărtaţi: ea se deprinsese a vedea catastrofe!

Aci, undeva în apropiere, se afla într-o vreme un oraş dacic, dărâmat de macedonii lui Alexandru cel Mare în expediţiunea lor dincoace de Dunăre.

Aci perşii lui Dariu Istasp trecură şi retrecură Istrul în nefericitul lor război cu nomazii sciţi.

Aci, mai târziu, împăratul roman Valinte o păţise azardându-se contra goţilor.

Aci, până astăzi, în prejmele satului Cartal, se dezgroapă în toţi anii din misterul ţărânei preţioase anticităţi grece şi latine, testamente ale unei lumi pierdute.

19. La dreapta moldovenilor se întindea în lungime lacul, lat de peste 2 000 de stânjeni şi fără vaduri; în centru terenul era foarte accidentat; la stânga se desfăşura un şes; la spate – o terasă naturală.

Din partea turcilor lacul era la stânga; iară la dreapta şi în centrul terenului, formând o ridicătură cam paralelă cu frontul moldovenilor, se pogora înapoi până la ţărmul Dunării.

Armata noastră avea peste vreo câteva mii de gloată sau recruţi; peste 20 000 de infanterie, peste 10 000 de cavalerie, peste 1 000 de cozaci, 80 obuziere şi 60 tunuri de câmp de cele mici moldoveneşti, pe care le-am descris cu o altă ocaziune; adică peste tot până la 35 000 de oameni şi 140 piese de artilerie.

Turcii erau peste 130 000 de oameni, cei mai mulţi, după obiceiul lor, cavalerie; şi 120 guri de foc.

Fiecare moldovean căta a se lupta, el singur, câte cu patru păgâni; dar Ioan-vodă, ca un general adevărat modern, îşi asigurase un mare avantagiu prin infanterie şi artilerie, mai ales având a face pe un câmp unduios, precum sunt totdeauna ţărmii lacurilor.

Pe lângă astea, fiecare călăraş moldovenesc avea câte un cal de rezervă, pentru a înlocui pe cel trudit sau ucis.

Parcul abunda în arme: săgeţi pentru infanterie, pentru cavalerie suliţe...

Acestea erau mijloacele respective ale ambelor armate.

20. Despre ordinea turcilor avem prea puţine indicii după care să ne putem orienta.

Istoricii o laudă: cu atât mai rău trebuia să fi fost pentru Ioan-vodă.

Tot ce se ştie este că:

1. Linia lor de bătaie avea la aripa stângă 20 000 de luptători.

2. Artileria nu se afla denaintea frontului, ci la dosul lui, după coline.

3. Armata avea multe linii, lungite, una după alta, până la ţărmul Dunării.

4. Batalioanele şi escadroanele erau profunde...

21. Ordinea de bătaie a lui Ioan-vodă se poate desfăşura cu destulă claritate.

În România, ca şi în Franţa, armata naţională se împărţea în pâlcuri sau regimente câte 1 000 de oameni sub câte un căpitan, subdivize în despărţiri câte 500 de oameni, sub hodnogi, vatavi sau locotenenţi.

Ioan-vodă conservă această diviziune, afară numai de cozaci, al căror număr nu se putea tăia decât cu cel mult în centurie; afară de gloată, care nu avea nici o organizaţiune regulată; şi afară de garda personală, o mică unitate excepţională.

Pe această bază, principele îşi împărţi acum armata moldovenească proprie în 30 de regimente, 20 de infanterie şi 10 de cavalerie; căuta a da celei una mie de cozaci o aşa poziţiune, încât fiecare centurie a lor să aibă efectul unui regiment românesc; iar gloata o lăsă a fi deocamdată numai spectatrice, călindu-se încet şi de departe, ca într-o şcoală, pentru ocaziuni viitoare, cu focul luptei.

Formaţiunea tactică a acestor unităţi prezenta trei linii, compuse fiecare, în proporţiuni diferite, din câte trei elemente separate: în centru stătea infanteria, la aripa stăngă – cavaleria, la aripa dreaptă – cozacii.

Toate aceste elemente speciale erau prevăzute fiecare cu un element comun: artilerie.

Prin câteşitrele liniile treceau trei intervaluri de o lărgime egală: unul despărţind cavaleria de infanterie sau aripa stângă în centru, un altul tăiând infanteria sau centrul în două jumătăţi, un al treilea despărţind infanteria de cozaci sau centrul de aripa dreaptă.

În intervalul din mijlocul infanteriei, între prima şi secunda linie, stătea principele, încongiurat de garda personală, 500 voinici aleşi din toată armata.

Acolo, la văzul oştii întregi, se înălţa steagul cel mare al ţării, cu capul unui zimbru înstelat pe de o parte şi o cruce pe revers.

Compoziţiunea fiecărei linii diferea de celelalte două prin putere, fiind cu atât mai tare în toate cu cât mai mult se apropia de sfera acţiunii inamice: cei mai mulţi oameni şi cele mai multe tunuri se îndeseau în prima linie, linia secundă era mai puţină şi mai rară; proporţiunea mai scădea încă în linia a treia.

Astfel:

Prima linie număra 16 000 luptători, anume: 10 000 infanterie, 5 000 cavalerie, 500 cozaci şi 500 garda personală.

Secunda linie număra ca la 9 300 luptători, anume: 6 000 infanterie, 3 000 cavalerie, 300 cozaci.

A treia linie număra ca la 6 200 luptători, anume: 4 000 infanterie, 2 000 cavalerie, 200 cozaci.

Prima linie avea 30 tunuri de câmp, secunda – 18, a treia – 12.

Dispoziţiunea precisă a celor 80 obuziere e necunoscută, fiind însă mai mult decât probabil cum că o parte ocupa înălţimea predomnitoare ce se ridică pe ţărmul lacului, la dreapta armatei moldovene, adică din partea cozacilor; iar rămăşiţa va fi fost distribuită, ca şi tunurile de câmp, în calcul de câte două pe regiment.

Prima linie era menită a inaugura lupta; secunda trebuia să renceapă pe prima la caz de retragere sau s-o susţină la caz de debilitate: a treia forma rezervă.

Această caracteristică a fiecărei linii îndeosebi implica luarea următoarelor măsuri necesare:

1. Prima linie fu dezvăluită în lungime, pentru a avea un front egal frontului inamic.

2. Prima linie avea între regimente şi centurii intervaluri foarte mici, pentru a prezenta o rezistenţă compactă.

3. Liniile a doua şi a treia fură formate în coloane, pentru a putea păşi mai în ordine la ajutorul liniei precedinţi respective.

4. Secunda linie avea între regimente şi centurii intervaluri mari, în care să se poată încadra la nevoie prima linie.

5. Linia a treia avea între regimente şi centurii intervaluri şi mai mari, în care să se poată încadra la nevoie prima şi secunda.

6. Distanţa dintre prima şi secunda era mică, pentru ca sprijinul să poată fi mai grabnic.

7. Distanţa dintre secunda şi a treia era mare, pentru a păstra rezerva intactă de lovirile proiectilelor vrăjmaşe până la momentul trebuinţei extreme.

În fine, afară de cele trei linii de mai sus, mai era o a patra linie, suplimentară, îndată la spatele rezervei, în care se afla parcul, cai, muniţiuni etc., având la dos un lung brâu de coline, iar gloata la flancuri.

22. Această ordine primitivă de bătaie ni se pare a fi un cap d-operă de bun-simţ militar: nu era cu putinţă a profita mai bine de toate condiţiile terenului şi de marcata specialitate a diferitelor arme.

În privinţa terenului:

1. Un lac apărând într-un mod inaccesibil aripa dreaptă a oastei moldovene, Ioan-vodă, după un principiu foarte vechi în tactică, putu să-şi strămute toată cavaleria la aripa stângă; unde, pe lângă forţa-i numerică aglomerată, ea devenea groaznică iarăşi prin un alt avantagiu natural, preţios anume pentru acţiunea călărimii: şes.

2. La aripa dreaptă, asigurată prin poziţiunea locului şi prin o nălţime garnită de artilerie grea, Ioan-vodă crezu prea de ajuns a lăsa numai o mână de cozaci, voinici devotaţi şi care, fiind călări sau pedeştri, după trebuinţă, lesne se acomodau cu tot felul de teren.

3. Ştiind că tătarii vor putea supraveni chiar în cursul bătăliei, lovindu-l din spate, Ioan-vodă şi-l acoperi prin căruţele parcului şi prin o ridicătură de teren, lăsând, din necesitate, mai descoperită numai cavaleria din aripa stângă, care însă, precum veţi vedea, era să aibă un rol mai important numai la începutul luptei.

În privinţa armelor:

1. Ioan-vodă ştiu a se feri de o greşeală comună generalilor europeni din secolul XVI, şi chiar mai târziu lui Gustav Adolf, care toţi obicinuiau a amesteca armele la un loc, făcând monstruoase batalioane ecvestro-pedestre; în armata eroului nostru, din contra, cavaleria stătea la o parte, infanteria la o parte, cozacii – un fel de dragoni – iarăşi la o parte.

2. Deşi în Europa nu se stinsese încă uzul feudal din evul mediu de a planta în centrul armatei cavaleria, în care servea

mândra nobilime şi pentru care mojica pedeştrime abia avea dreptul de a forma aripe; deşi o asemenea ordine se perpetuase, mai cu seamă la vecinii noştri unguri şi poloni; totuşi, Ioan-vodă, ghicind prin geniul său toate misterele artei militare moderne, nu se sfii a aborda o cale de tot opusă obiceiului: el puse infanteria în centru şi cavaleria la aripe.

23. Studiind acum în chintesenţă întregul ordin de bătaie al armatei moldovene, lesne deducem următoarele trei puncturi principale:

1. Aripa dreaptă – cozacii – prin lac şi prin tunuri era tare în privinţa defensivă.

2. Aripa stângă – cavaleria – prin şes şi prin număr era tare în privinţa ofensivă.

3. Centrul – infanteria – aşezat pe terenul accidentat cel mai propriu pentru această armă era gata a susţine, ofensiv sau defensiv, pe oricare din aripele sale.

24. Mai nainte de a începe bătălia, Ioan-vodă mai urcă, pentru a doua oară, piscul de pe malul lacului şi văzu, astă dată, toată armata turcă ieşind în ordine din văi.

Era o mulţime spăimântătoare!

Eroului tot însă nu-i venea a-şi închipui că l-a trădat pârcălabul Ieremia Golia, acela căruia, – după sublima expresiune a lui Tacit, – el îi dase tot ce poate primi un supus!

În loc de a aresta pe criminalul, el se mulţumi cu scuzele sale; în loc de a-i tăia capul, el îi lăsă cea mai importantă operaţiune a bătăliei.

La Waterloo Napoleon cel Mare crezu pe Grouchy!

25. Buciumii începură a cânta.

Răsună fiorul răcnet: „Ucide! ucide!“, rămas nouă, ca moştenire, de la vechii romani, care strigau în momentul atacului: „Feri! feri!“

Planul lui Ioan-vodă, precum se putea judeca din însăşi dispoziţiunea armatei sale, în care una din aripele, acea stângă, concentrase în sine toată forţa ofensivă, era de a începe bătălia în aşa-numita *ordine oblică*, ca Epaminonda la Mantinea, Cesar la Farsale, Gustav Adolf la Leipzig, Bonaparte la Marengo.

26. Admirat deja în anticitate, acest gen de atac căpătă nişte sufragii şi mai ponderoase şi se sancţionă prin nişte exemple şi mai strălucite în timpii moderni.

Frederic cel Mare rezumă preţioasele avantaje ale ordinii oblice în următoarele câteva cuvinte:

1. „Cu o oaste mică înfrângi o oaste mare.

2. Loveşti pe duşmani din partea de unde însuţi te ştii a fi mai tare.

3. Expui pericolului numai o porţiune din armată, restul conservându-se proaspăt“...

Ar putea crede oricine cum că eroul prusian justifică aci anume motivele eroului românesc!

27. Ioan-vodă comanda centrul.

Swierczewski – dreapta.

Stânga... pârcălabul Ieremia Golia.

28. Precum văzurăm, această din urmă trebuia să înceapă atacul.

Cele cinci regimente de cavalerie se aruncară asupra aripii drepte a turcilor.

Învecinatele cinci regimente de infanterie se mişcară înainte pentru a sprijini lovirea, ameninţând centrul inamicului.

Dar vai!

Ioan-vodă vede infanteria retrogradând, iar cavaleria plecând steagul, ridicând cuşmele pe suliţe şi trecând la duşmani.

În capul acelei cavalerii, – o mai repetăm o dată, – fu mascatul până atunci trădător, care, după ce vânduse păgânului trecătoarea Dunării, se grăbea acum a câştiga deplin preţul patricidului: fu pârcălabul Ieremia Golia.

29. Secolul XVI fuse fecund în cruzimi: Sânt-Bartelemi, domnia lui Ivan cel Groaznic, furorile Incuiziţiunii îl împestriţează ca nişte pete de tigru.

Varietăţile de pedepse, întrebuinţate atunci mai la toate popoarele Europei, îţi ridică părul, îţi încreţesc fruntea şi-ţi închează sângele.

Dar nu fu, nu este, nu poate fi nici o penalitate destul de crudă pentru a corespunde cu fapta unui vânzător de patrie!

A împinge milioane de fraţi pentru secoli în abisul sclaviei este un atentat nu contra unui om, nici chiar contra unei singure naţiuni, ci contra a zece, a douăzeci de popoare, ce se nasc unul după altul şi se numesc generaţiuni.

Crima este atât de monstruoasă, încât imaginaţiunea se refuză a-i inventa o pedeapsă analoagă: penalitatea cea mai potrivită ar fi de a da mizerabilului viaţa Jidovului Rătăcitor, pentru ca să auză şi să simţă în curs de o miriadă de ani necurmatele blăsteme ale posterităţii.

Cain fusese sânt alăturea de pârcălabul Ieremia Golia!

30. O descurajare generală cuprinse pe moldoveni.

Numai Ioan-vodă conservă o frunte senină: el devenea cu atât mai mare cu cât mai mare devenea furtuna.

Turcii aşezară pe trădători denaintea liniei lor de bătaie.

„Iată vânzătorii noştri!“ strigă Ioan-vodă, poruncind ca toate focurile, toate împuşcăturile, toate loviturile să fie aţintate spre acea parte.

Mişeii pieriră până la unul; curagiul renăscu în piepturile celor credincioşi.

Ioan-vodă înaintă cavaleria din secunda linie la locul celei trecute la duşmani, apropie cavaleria din rezervă, regulă din nou pedestrimea, restabili orânduiala în toate...

31. Folosindu-se de momentana teroare a infanteriei moldovene şi păşind pe cadavrele trădătorilor, turcii ne atacară acum în *ordine conică*, adică mişcându-se cu centrul lor asupra centrului nostru şi aţintindu-şi aripele.

Ei sperau a rumpe armata română în două.

Ioan-vodă era gata.

Toate tunurile fiind deocamdată descărcate, el formă planul de a lua din coaste conul cel înaintat al păgânilor, poruncind cozacilor să-l lovească cu puştele din dreapta, pe când cavaleria cea rennoită din stânga îl strângea cu suliţele, iar infanteria din centru ploua nouri de săgeţi.

Turcii dederă jos.

Retrăgându-se, intenţiuna lor era de a trage pe moldoveni asupra bateriilor ascunse după coline.

Ei uitară că Ioan-vodă, fost amic al vizirului Mehmed-Socolli, cunoştea toate fineţile tacticii otomane.

După o scurtă goană, moldovenii primiră ordinul de a reveni înapoi în şiruri strânse.

Turcii nu puteau presupune că Ioan-vodă să le fi pregătit lor întocmai aceeaşi embuscadă în care ei nu reuşiră a-l ademeni pe dânsul.

Aşadară, văzând retragerea noastră, ei se aruncară din nou. Deodată, şirurile moldovenilor se desfăcură în laturi şi, demascând artileria, fulgerară, ameţiră, alungară pe inamic.

Două atacuri fură respinse.

Neştiind ce să mai facă, turcii năvăliră pentru a treia oară, acum cu toată linia lor de bătaie, silindu-se a încongiura mica oaste românească...

32. Zbor topoarele-aruncate,
Zbârnâi arcele-ncordate,
Şi săgeţile uşoare
Noureazǎ mândrul soare.
Caii saltă şi nechează,
Lupta urlă, se-ncleştează,
Şi barbarii toţi grămadă
Morţii crude se dau pradă!
Zece cad, o sută mor,
Sute vin în locul lor;
Mii întregi se risipesc,
Alte mii în loc sosesc!
Dar viteazul cu-a sa pală
Face drum pintre năvală,
Şi pătrunde prin săgeţi,
Că-i român cu şapte vieţi!
În zadar hidra turbează,
Trupu-i groaznic încordează,
Geme, urlă şi crâşneşte,
Şi-mpregiur se-ncolăceşte,
Fiul Romei se aprinde,
Hidra-n mâine-i o cuprinde,
Ş-o sugrumă, şi o sfarmă,
Ş-o învinge, şi o darmă...

33. După un potop de sânge din îmbe părţile, turcii, respinşi pentru a treia oară, fură goniţi cu atâta înverşunare, încât garnizoana otomană de la Isakcia, pe malul opus al Dunării, în mică depărtare de la câmpul luptei, văzând neregulata lor mişcare îndărăt, crezu bătălia de tot pierdută şi rupse la fugă.

34. Pentru înlesnirea memoriei, rezumăm aci, prin câteva cuvinte, într-un mod plastic, tot mersul acţiunii în această primă fază a bătăliei, rămasă în avantagiul lui Ioan-vodă.

Liniile duble semnifică armata inamică; acele simple pe ai noştri.

1. Aripa stângă moldovenească, susţinută de jumătatea centrului, atacă aripa dreaptă a turcilor;

2. Centrul inamic, susţinut de ambele sale aripe, atacă centrul moldovenilor;

3. Ambele aripe moldovene atacă din coaste centrul turcilor;

4. Ambele aripe turce atacă pe ambele moldovene;

5. Toată linia de bătaie a turcilor atacă pe acea a moldovenilor.

35. Apoi, analizând în detaliu muvementul corpurilor moldovene pe câmpul bătăliei, noi admirăm, mai ales, preciziunea şi apropozitul momentului când, după al doilea atac din partea turcilor, aripele noastre, precum arătarăm, îşi despicară şirurile, golind focul artileriei: o evoluţiune foarte grea în genere, iar mai cu seamă în retragerea unei cavalerii.

Până atunci turcii se credeau oarecum numai ei singuri capabili de a opera această artistică mişcare, pentru care se exercitau în specie din timpii cei mai depărtaţi, socotind-o ca pe unul din principalele resoarte ale propriei lor tactice, prin care câştigaseră mai multe victorii strălucite asupra creştinilor, între altele pe acea de la Mohacs.

Văzurăţi cum că moldovenii lui Ioan-vodă îi întrecură până şi în această privinţă!

36. După ultimul atac şi dezordinata respingere a păgânului, să fi avut eroul nostru o călărime proaspătă, adică să nu-l fi părăsit la începutul bătăliei, prin trădarea pârcălabului Ieremia Golia, cele mai alese cinci regimente de cavalerie, victoria era completă.

O dată întorşi la fugă, turcii trebuiau goniţi fără un minut de zăbavă: linia lor de bătaie, alungată şi tot lovită cu furie, s-ar fi răsturnat peste celelalte linii, deja descurageate; iar neputinţa de a scăpa peste Dunăre ar fi topit într-o clipă toată armata, prin fierul românilor şi prin undele fluviului.

Dar lipsit de floarea şi cea mai mare parte a cavaleriei sale, mica rămăşiţă fiind stoarsă de oboseală, ce oare putea face marele erou al Molodvei?

37. Şi, cu toate astea, oricare va fi de aci înainte rezultatul final al bătăliei, analele militare trebuie să admire cu entuziasm pe acela care, înfruntând o armată de trei ori mai numeroasă, fiind în trei rânduri vândut, după ce susţinuse trei atacuri teribile, tot încă părea a fi el învingător.

38. Obosiţi de crâncena luptă, turcii se opriră; moldovenii se puseră la repaos din dosul tunurilor.

„Şi aşa stând şi privind unii la alţii – zice cronicarul Urechea – a dat o ploaie mare de a muiat praful cel de puşcă, de unde aveau moldovenii nădejde de ajutor“.

Precum văzurăm, numai prin infanterie şi, mai ales, prin artilerie Ioan-vodă întrecea pe turci, contrabalanţând grozava disproporţiune a forţei numerice.

Infanteria era ostenită; artileria fu abimată.

Elementele se uniră cu trădătorii!

39. Ploaia domolind praful, şi împrăştiind fumul ce s-au fost rădicat de sub picioarele luptătorilor, cai şi oameni, şi din detunetele artileriei, turcii se încredinţară acum limpede de toată puţinătatea armatei lui Ioan-vodă.

La aripa dreaptă, ei văzură o adevărată miniatură; numai vreo câteva sute de cozaci, pe care îi apăraseră până atunci formidabile bătălii, dar în urma ploaiei nu-i mai apăra nimica.

Astfel, cei 20 000 de turci care formau aripa stângă a păgânilor se grăbiră a se azvârli cu toată furia siguranţei asupra vitejilor aliaţi ai lui Ioan-vodă.

Contra acestei inundaţiuni de braţe stăteau peste tot 300 de cozaci: 900 căzuseră morţi mai nainte în cursul bătăliei.

Erau 70 de turci pe un singur cozac.

40. Spre culmea fatalităţii, soseşte în acelaşi moment Adel Ghirai cu 100 000 de tătari, realizându-se nenorocirea pentru a cării înlăturare Ioan-vodă pripise a da bătălia cu o oră mai nainte.

Pe când aripa dreaptă a armatei turce năvăleşte din faţă asupra restului cavaleriei noastre din stânga, tătarii trec terasa din dosul moldovenilor şi lovesc dindărăt.

Nu aveam în totul nici 5 000 de călăraşi, care, puşi între două focuri, simţiră acum o sută de braţe rădicate asupra fiecărui cap!

41. Cozacii aveau puşte, se sprijineau de o parte de ţărmul lacului, de cealaltă de infanterie, şi erau atacaţi numai din faţă: ei rezistară contra aripii stângi a păgânilor.

Cavaleria moldovenească, lipsită de armă de foc, având o coastă descoperită şi fiind atacată totodată din faţă şi din dos, de tătari şi de aripa dreaptă a turcilor, nu era chip a rămâne pe loc.

42. Infanteria se conservă până acum din trei cauze:

1. prin poziţiunea-i centrală, care nu permitea inamicului a o distruge mai nainte de a fi nimicit aripele;

2. prin parcul ce-i acoperea dosul, apărând-o de năvala tătărimii;

3. prin naturala-i stabilitate în comparaţiune cu esenţiala mobilitate a unei cavalerii.

43. Gloata scăpă furişându-se printre căruţe.

44. Rămas numai cu infanteria, cozacii şi gloata; pierzând o aripă întreagă; părăsindu-l orice speranţă, orice posibilitate de victorie, ce oare mai putea întreprinde Ioan-vodă?

În acest moment i se arătă la lumină toată mărimea de suflet.

El ar fi putut să-şi scape propria sa viaţă.

Străvestit într-o haină ţărănească, încălecând pe un mândru cursier domnesc, nimic nu era mai lesne decât a ieşi pe din dosul armatei, a ocoli lacul Cahulului în direcţiunea Prutului, pe unde nu pătrunseră încă inamicii, a trece în Moldova şi a fugi d-aci în Polonia, recurgând acolo la ospitalitatea lui Laski sau a principelui Ostrogski.

Cine ştie dacă, în cursul timpului, el nu se va fi reconciliat cu Poarta otomană?

Cine ştie dacă nu va fi adus din Polonia, ca Lăpuşneanul sau ca Despota, o nouă armată, cu care să-şi recucerească ţara...

Ei bine! aceste impulsuri egoistice, deşi au putut străbate în pieptul unui Pompei sau Carol XII, totuşi, nu-şi găsiră loc în sublimul cuget al lui Ioan-vodă.

A scăpa rămăşiţele armatei moldovene, fără a se gândi un minut la sine însuşi, sau dacă nu, apoi cel puţin a pieri cu glorie dempreună cu iubita patrie... numai una din aceste două putea alege restrănepotul mumei lui Ştefan cel Mare, care învăţa pe fiii săi *că paserea în cuibul său piere*!

45. Tătarii, împinşi de nenfrânata lor lăcomie, purceseră în goană după împrăştiata cavalerie, compusă din boieri şi boiernaşi, adică, mai bine zicând, din blăni de samur, din săbii cu pietre scumpe, din lanţuri de aur.

Această capitală imprudenţă eliberând deocamdată spatele armatei moldovene, Ioan-vodă – minte limpede în împregiurări turburi – se grăbi a profita de greşeala vrăjmaşului.

El descalecă de pe cal, pedestreşte pe cozaci, grupează gloata cu infanteria şi, strigând către eroicele resturi ale oştirii sale: „Fraţilor!

cază capul meu unde vor cădea capetele voastre!“, face un atac atât de furibund, încât apucă de la turci artileria lor, o strică pentru ca să nu le mai poată servi şi-i lasă înlemniţi de ameţeală şi uimiţi de admiraţiune!

Cu propriile sale mâini, în furia acelui moment suprem, el trase din mijlocul păgânilor un tun de cele mari: atât de colosală era puterea fizică a acestui Ercule român.

Apoi formând o compactă, nestrăbătută coloană, moldovenii se retraseră până la apropiatul munte, pe vârful căruia fumegau ruinele satului Roşcanii, ars cu câteva minute mai nainte de către urdiile tătare.

46. Ultimul atac, mai nainte de a se retrage, ca şi toate celelalte manevre ale acestei memorabile bătălii, este un strălucit testimoniu de ştiinţă militară.

Mult mai în urmă, ilustrul Montecuculli zise:

„Cată să ataci pe duşmani cu o violenţă extraordinară mai cu seamă atunci când voieşti a te retrage.“

Plecaţi dară fruntea denaintea lui Ioan-vodă, care înţelesese aceasta la 1574, în momentul cel mai desperat al unei bătălii deja pierdute, nu denaintea lui Montecuculli, care rumega cu un secol mai târziu în linіştea cabinetului!

47. Din aproape 35 000 de oaste, eroul rămase abia cu 7 000.

Cel puţin 20 000 de români au căzut într-o jumătate de zi, apărându-şi cele trei idoluri, pe care le recomandase odată marele Ştefan în instrucţiunile sale militare: Crucea, Ţara şi Steagul!

48. Scriind aceste rânduri în singurătatea nopţii, când misterul naturii şi tăcerea oamenilor duc imaginaţiunea departe, departe – la ceea ce nu mai este sau ceea ce nu este încă, uitând prezentul şi confundând într-o rază trecutul şi viitorul – mă cutremură bătaia inimii, mă arde focul capului, mă furnică prin sânge fluvii de forţă, mă electrizează o şoaptă ce vine nu ştiu de unde, din mine sau din afară: „mare e Românul!“

Dar deodată se aude trosnetul unei birje zdrobind pavelele stradei; mă arunc la fereastră; luna întinde o melancolică lumină; un june cu mănuşi albe, cu geam la ochi, cu havana în gură, se întoarce palid de oboseală după o petrecere nocturnă...

49. Aşezându-se printre dărămături, Ioan-vodă ocoli cu şanţuri platoul muntelui; puse în faţa inamicului, în giurul aşa-numitei

„creste militare“ *(crète militaire)*, adică pe linia cea mai înălţată a pogorâşului, pe cei mai buni arcaşi şi puşcaşi; îi întări prin o secundă linie; şi, în fine, formă o rezervă, pentru a susţine la caz de trebuinţă puncturile cele mai ameninţate.

Cu apropierea nopţii turcii şi tătarii, unii revenind din zăpăceală,ceilalţi din goană după fugărita cavalerie, blocară noua tabără a lui Ioan-vodă.

Războaile franceze în Algeria probează până astăzi cât de greu este a ataca o înălţime chiar lipsită de fortificaţiuni şi apărată de un mic număr de beduini; cu cât dară mai tare era poziţiunea moldovenilor, plantaţi pe un munte şănţuit, grupaţi în număr de mai multe mii de cei mai bravi şi unind avantajele înălţimii cu nişte avantaje nu mai puţin preţioase ale ruinelor: „atacul unui sat costă prea mulţi oameni“, zicea Frederic cel Mare.

Mai adăugaţi că Ioan-vodă, în ultimul său atac, stricase o mare parte din artileria turcă; iar câte tunuri le mai rămâneau bune, toate îşi pierdeau în zadar gloanţele printre zigzagurile ruinelor, fără a nimeri pe moldoveni, pe când aceştia, din contra, ţintind dintr-ascuns şi în linişte, trimiteau păgânilor cu fiecare descărcătură un singur mesagiu de moarte.

50. Istoricii acuză pe Ioan-vodă de a-şi fi ales o poziţiune fără apă şi de a nu fi luat nici o măsură pentru a şi-o procura prin mijloace artificiale.

Acuzaţiunea e bazată pe necunoştinţa localităţii:

1. În tot cuprinsul Bugeacului apa e aproape tot atât de rară ca şi în centrul Africii.

2. Căutând izvoare pe vărful unui munte, trebuia săpat pământul până la o adâncime foarte mare.

3. Chiar reuşind în asemenea azardoasă şi grea operaţiune, o fântână n-ar fi ajuns pentru îndestularea a 7 000 de oameni...

51. În curs de trei zile şi trei nopţi Ioan-vodă respinse toate atacurile a 200 000 de păgâni.

Lipsiţi de o picătură de apă, moldovenii aşteptau venirea nopţii pentru a întinde petice de pânză deasupra ierburilor: ei îşi ungeau buzele cu rouă!

Adesea cu Ioan-vodă în frunte, o seamă ieşeau din şanţuri, se repezeau cu turbare asupra celor mai expuse posturi inamice, tăiau, măcelăreau, doborau toate dinaintea lor, şi apoi, crunţi de sânge,

se întorceau cu mulţumirea lui Ugolino din infernul lui Dante când roade capul vrăjmaşului său Ruggieri!

52. În cursul acelor trei zile şi trei nopţi, demne de timpul lui Oraţiu Cocles, Ioan-vodă, să se fi gândit el cât de puţin la propria-i siguranţă, scăpa.

Vorbind turceşte ca un turc, el putea trece în crepuscula serii chiar prin mijlocul păgânilor, precum deja făcuse odată Ţepeş.

Dar toate demonstră că eroul nostru, groază numai pentru păgâni, pentru ciocoi, pentru călugări, îşi iubea ţara mai mult decât pe sine însuşi.

53. În a patra zi turcii încep a parlamenta.

Ioan-vodă arată celor trimişi tăria poziţiunii sale şi numărul vitejilor ce-i mai rămân.

„Precum vedeţi, – le zice el, – sunt în stare de a mai susţinea lupta."

Apoi le propune următoarele trei condiţiuni:

1. Mâna duşmanilor să nu se atingă de ostaşii moldoveni, care să fie liberi a merge pe la casele lor, fără a fi prigoniţi vreodată pentru trecut de către viitorul domn al Moldovei.

2. Cozacii să fie lăsaţi a se întoarce la ţara lor.

3. Însuşi principele să fie trimis, viu şi nevătămat, d-a dreptul la sultanul Selim...

54. Păgânii primiră tractatul.

Condiţiunile fură jurate de şapte ori de către beglerbeiul Ahmed-paşa şi de şapte ori de către Petru cel Şchiop, devenit în fine în realitate domn al Moldovei.

Ahmed-paşa le jură de şapte ori pe cartea lui Mahomed.

Petru cel Şchiop le jură de şapte ori pe cartea lui Crist...

55. Cu lacrimi în ochi, fără a putea vorbi de emoţiune, Ioan-vodă se despărţi de credincioşii săi tovarăşi.

Cozacilor, oameni străini, veniţi a servi pentru plată, el le lăsă toate sculele ce avea lângă sine.

Moldovenilor, fraţi ai săi, care se luptau pentru libertatea patriei, le lăsă suvenirul de a le fi fost un mare domn şi vaga speranţă de întoarcere a sa la domnie...

Eroul era convins că va reuşi prin profunda-i diplomaţie a recâştiga graţiile sultanului Selim, precum altădată, tot într-o asemenea situaţiune, Petru Rareş, numai prin bărbăteasca-i elocvenţă, reuşise a îmblânzi mânia sultanului Suleiman.

Oamenii mari nu desperă nici chiar pe insula Elba!

Până atunci – adio!

Cozacii plângeau; moldovenii nu puteau plânge: excesul durerii seca izvorul plânsului.

56. Capitulaţiunea de la Roşcani aminteşte o altă, încheiată tot cu turcii, nu mai departe decât cu vreo trei ani mai nainte, pe când însuşi Ioan-vodă petrecea încă în Constantinopole.

După o eroică apărare a cetăţii Famagusta la Chipru, comandantul Bragadino, redus nu prin arme, ci prin foamete, impusese păgânilor condiţiunea de a permite garnizoanei o liberă retragere.

Seraskirul turc iscălise fără greutate, şi tot fără greutate se grăbi a-şi călca iscălitura: după deşertarea cetăţii, viteazul Bragadino şi floarea juneţii veneţiene pieriră în torturi.

Cunoscând dară perfidia otomană, Ioan-vodă nu se mulţumi cu o simplă iscălitură a paşalelor: el ceru şi dobândi, ca garanţie, un septuplu jurământ, mahometan şi creştin, din partea lui Ahmed-paşa şi din acea a lui Petru cel Şchiop, de la inamic şi de la rival...

Ei bine, prin aceasta tractatul deveni el oare mai sacru?

57. Povestirăm trădarea, să povestim sperjuriul.

58. Pe lângă persoana lui Petru cel Şchiop, pentru a-l instala cu firman – o inovaţiune nepilduită până atunci în Moldova – se afla capigibaşi sau prim-uşierul Porţii otomane, un personagiu deja important, dar care mai în urmă ajunse şi mai sus, vizir, ginere şi cumnat al sultanilor...

Era Scipione Cigala, dintr-o familie aristocratică neapolitană, renegat sub numele de Djigala-zade: un june moale, desfrânat, nestatornic, mâncăcios, beţiv... dar cu atât şi mai puternic la curtea unui sultan ca Selim II.

Când Ioan-vodă intră în cortul beglerbeiului, Ahmed-paşa era încongiurat de ieniceri, agale, bei, sangiaci, care toţi se îmbulzeau să vază pe teribilul erou de la Jilişte, Brăila, Lăpuşna, Bender...

Seraskirul începând cu mustrări, Ioan-vodă îi răspunse cu toată demnitatea unui principe că, pe baza capitulaţiunilor sale, el nu are a da seamă decât numai când îl va fi întrebat însuşi sultanul.

Mândria viteazului înfioră pe musulmani; dar grandoarea-i se părea a fi înlănţuit braţele lor: ei se uitau nedumeriţi unul la altul, îndemnându-se care de care a da prima lovitură, şi nimine nu cuteza... trebuia un apostat; trebuia un om îndobitocit prin excesul

banchetelor şi un dobitoc ameţit prin furia opiului: trebuia un mosntru pentru a face un asemenea pas contra onoarei şi contra jurământului.

Acel monstru fu căpigibaşi Djigala-zade.

59. Munteanul Petru cel Şchiop aduse armele păgânilor asupra eroului Moldovei.

Italianul Scipione Cigala îi înfipse cuţitul în inimă.

Un muntean, un italian, un moldovean.

Se sfâşiau fraţii: râdea otomanul, zâmbea neamţul, se pregătea a rânji muscalul.

60. Când gigantul fu căzut sub perfidul pumnar al neapolitanului Cigala, ienicerii, îmbărbătaţi prin iniţiativă, se azvârliră asupra victimei, tăiară majestosul cap ce-i speria mai deunăzi până şi-n taina visurilor şi-l înălţară pe o suliţă.

Apoi temându-se, poate, ca un al doilea cap să nu răsară cumva pe desfiguratul corp, ei legară trunchiul martirului de coadele a două cămile, care, gonite în direcţiuni opuse, îl rupseră în hidoase fragmente.

61. După ce finitul spectacolului le răcise minţile, păgânii nu putură a nu recunoaşte propria lor nulitate în alăturare cu sublimul eroism al mortului.

Crezând că virtutea lui Ioan-vodă îşi va fi avut izvorul în oasele din care fusese ţesut şi în sângele ce-i circulase prin vine, ei îşi împărţiră între sine, ca moaşte, fărmăturile acelor oase şi-şi înfruntară săbiile în acel sânge, rugându-se lui Allah ca să le dea şi lor tuturor inima principelui român!

Călăii purtau pizma jertfei lor.

62. Cât timp a trăit Ioan-vodă, turcii, boierii şi călugării nu-l suferea deopotrivă.

După ce murise, inamicii străini se arătară mai generoşi decât inamicii casnici.

Pe când ienicerii se puseră a adora rămăşiţele viteazului, ciocoii cei cu işlice şi cu comanace crezură sosit momentul de a-şi bate în fine joc de acela denaintea căruia ei nu îndrăzneau până atunce să ridice ochii de la pământ.

Pentru a-i răpi chiar gloria postumă, ei răspândeau acum în popor odioasa anecdotă cum că în momentul când îl rumpeau cămilele Ioan-vodă să fi zis: „Ah! caută că eu multe feluri de morţi groaznice am făcut, iar caznă ca aceasta n-am ştiut să fac!“

Dar cine oare să fi putut rosti această barbară şi atroce glumă: capul cel lipsit de trunchi? sau trunchiul cel lipsit de cap?

Nu pentru prima şi nu pentru ultima oară o neputincioasă ură inventa absurdităţi!

63. Cronicarul Urechea – o mai ziserăm deja nu o dată – este un echo al partitului aristocratic.

Aşadar, el nu numai profanează prin satiră ultimele divine momente ale lui Ioan-vodă, ci încă se încearcă a scuza mârşava trădare naţională a pârcălabului Ieremia Golia.

Când vine vorba de vânzarea trecătorii Dunării, analistul-cocon declamă cu un aer de criminală inocinţă: „Cu greu este celor puţini a opri pe cei mulţi şi celor slabi pe cei tari; căci trecând întâi puştele cu ieniceri şi cu pedestrimea să apere vasele, aci şi toată alaltă oaste turcească a sosit, unde văzând Ieremia pârcălabul că nu-i poate opri, s-a întors...“

Când ajunge la defecţiunea celor cinci regimente de cavalerie, el se fereşte măcar de a menţiona numele pârcălabului Ieremia Golia, alunecând numai în treacăt următoarea frază obscură şi diminutivă: „La începutul războiului zic că o seamă de moldoveni să se fi închinat la turci“...

Înşişi cronicarii otomani sunt mai români!

64. După măcelul de la Roşcani, Petru Şchiopul se grăbi a trimite caimacam la Iaşi, ca să-i păzească tronul, pe unul din mizerabilii vânzători ai lui Ioan-vodă, stolnicul Bilăe, înălţat acum la demnitatea de mare vornic al Ţării de Jos, ocupată până atunci de bravul Dumbravă.

65. Nu numai vitejii de la Cahul, nu numai „fraţii de cruce“ ai lui Ioan-vodă, dezarmaţi prin jurământ şi măcelăriţi prin sperjuri, avură soarta de a pieri, ca tâlharii cei osândiţi la moarte, fără a se putea apăra; nu! nu numai pe ţărmii Cahulului şi pe ruinele Roşcanilor curse cel mai pur sânge şi căzură cele mai nobile capete ale Moldovei; nu! „S-au pornit tătarii în pradă peste toată ţara – zice cronica – cât n-a fost niciodată mai mare pustietate decât atunce; că pre toţi i-au cuprins pe la casele lor fără grijă, unde până astăzi între Prut şi între Nistru de atunce a rămas pustietate, de nu s-a mai împlut de oameni...“

Petru cel Şchiop, în fruntea urdiilor păgâne, privea cu o sacrilegă nepăsare cum inamicii românilor şi ai Crucii îi aşterneau până la Iaşi o cale domnească de purpură din sânge şi arcuri triumfale din capetele moldovenilor.

66. Moartea lui Ioan-vodă fu semnal de pieire pentru trei miniştri, credincioşi până în fine luceafărului libertăţii naţionale:

Vintilă-vodă,

Vornicul Dumbravă,

Episcopul Isaia Rădăuţeanul.

67. Fostul principe muntenesc, alungat dimpreună cu frate-său Petru cel Şchiop, expedi acum o armată turcă să cuprinză Bucureştiul.

Deşi Vintilă-vodă nu avea lângă sine decât pe viteazul vornic Dumbravă cu o mână de moldoveni, totuşi, lupta, încinsă pe câmpia unde este astăzi Radu-vodă, fu atât de cruntă, încât învingătorul crezu de cuviinţă a-i eterniza memoria, zidind o biserică pe locul bătăliei şi înfiinţând o serbare anuală, rămasă până astăzi sub numele de „Moşi".

O victorie, o biserică, o serbare care ne aduc aminte de ruşinea discordiilor române!

68. Vornicul Dumbravă reuşise a scăpa în Transilvania, având nobleţe de a căuta refugiu la generozitatea unui inamic ale cărui oşti se luptară contra moldovenilor în bătălia de la Jilişte.

Un erou muntean fu trimis pentru a cere moartea unui erou moldovean: Ivaşco Golescu mijloci extradiţiunea vornicului Dumbravă.

Ce infamie, ce timpuri, o, Doamne!

Călcând acele legi, care prin sublimul lor meritară ca oamenii să le numească divine, Ştefan Batori, beiul transilvan, dede pe Dumbravă, legat la mâini şi la picioare, în dispoziţiunea ambasadorului muntenesc.

Sosind la Bucureşti, demnul tovarăş al lui Ioan-vodă fu descapitat.

69. Vlădică Isaia Rădăuţeanul nu întârzie a fi scos din scaunul episcopal de către Petru cel Şchiop; de atunci încoace numele său, ilustrat un moment prin negociaţiuni diplomatice cu Polonia şi cu Moscovia, dispare pentru totdeauna din analele ţării...

70. Nu putem trece cu tăcerea, în acest dureos martirologiu, pe bravul Swierczewski.

Fără a fi fost român, el merită să-l punem şi pe el în numărul sânţilor: epitet ce poporul nostru îl dedea în vechime nu ipocriziei ascetice, ci numai apărătorilor ţării.

După bătălia de la Cahul, Swierczewski nu mai apare pe scena istoriei: product al geniului lui Ioan-vodă, el se stinse o dată cu creatorul său...

71. Cellalt cozac, marinarul Pokotilo, învingătorul de la Akkerman, după ce se văzuse în imposibilitate de a apăra el singur trecerea Dunării contra colosalei armate otomane, lăsă portul Galaţiului, unde se ţinuse în embuscadă, şi... nu-i găsim urme în istorie!

72. Mai pieri atunci, pieri fără de veste, o fiinţă gingaşă, de care n-am vorbit nimic în tot cursul acestei tragedii, pline de caractere sau prea mari, sau prea mici, dar numai bărbăteşti: îi rezervam pateticul finalului.

Era o femeie care iubea atât de mult pe Ioan-vodă, încât îl întovărăşea în toate bătăliile sale, dempreună cu un prunc de ţâţă...

Nu vă mândriţi, româncelor: era o străină, o săsoaică, un blond şi melancolic căpşor german din Transilvania.

În focul ultimei lupte, cuprinsă de acel presimţimânt profetic ce însoţeşte totdeauna un amor profund şi pur, – fie acel amor pentru un bărbat, pentru o patrie sau pentru însuşi Dumnezeu! – „ea nu lăsa pe Ioan-vodă – zice cronica ţării – să stea între oastea cea călăreaţă, temându-se să nu-l vicleanească boierii!“

Câzând prizonieră, văduvă a fericirii sale, condusă în robie la Constantinopole, ea se evaporează din istorie, după expresiunea poetului:

> Ca o fantasmă dragă, ce-n vise lungi şi rele,
> Trecând printre morminte, şopteşte: am trăit!...

Sugarul său, născut aşa zicând pe un câmp de bătălie, crescu în haremul unui paşă.

Peste douăzeci şi cinci de ani, Turcia, sigură că natura părinţilor degenerase cu desăvârşire în această rămurea transplantată a unui neam eroic, îl trimise domn în Ţara Românească.

El domni ceva peste un an, nu făcu nimic şi abia figurează în cronice sub porecla de „cel Surd“.

În adevăr surd, surd la vocea măreţei sale origini: fiu desnaturat al unui tată erou şi al unei mame eroine, mai purtând spre deriziune numele strămoşesc al marelui Ştefan!

Bruma sclaviei ucide în rădăcină chiar florile cele mai alese.

73. De la amorul nelegitim, dar pasionat şi poetic al junei germane, să trecem la călduţa proză a căsătoriei lui Ioan-vodă cu fata marelui boier Lupea Huru.

Văzurăm că doamna, dempreună cu fiu-său Petru, declarat prin votul ţării moştean al tronului moldovenesc, refugise contra neliniştii războiului la marginea Poloniei, după murii formidabilului Hotin.

Însuşi socrul princiar comanda cetatea, ca unul ce avea un interes personal în mântuirea fiicei sale şi a coronatului său nepoţel.

Familiile celor mai însemnaţi boieri cautară siguranţa lor pe lângă familia domnească.

Ajungând ştirea despre calamitatea de la Cahul, ei cu toţii trecură Nistrul, ducând cu sine tezaurul princiar, însoţiţi de 200 nobili poloni, care se grăbiră a forma o frumoasă escortă în giurul nefericitelor romånce, şi familia domnească se retrase la moşia unui magnat, vechi amic al lui Ioan-vodă.

În zadar Turcia ceruse în mai multe rânduri extradiţiunea fugarilor, mai ales a principesei cu copilul şi cu bogăţiile lui Ioan-vodă: ospitalierul magnat, credincios suvenirului amiciei, respinse toate stăruinţele Porţii otomane şi chiar ale regelui polon, până ce, în fine, fiind ameninţat, el se căsători cu văduva eroului moldovenesc, şi numai aşa o putu scăpa de robia păgână.

Doamna Moldovei deveni soţia lui Cristof Strus.

Pe lângă prestigiul său de mântuitor, noul bărbat al văduvei lui Ioan-vodă avea o calitate ce-l făcea demn de o asemenea însoţire: el se trăgea dintr-o familie atât de eroică, încât în Polonia devenise proverbial că fiecare Strus moare pe câmpul bătăliei.

Douăzeci şi patru din acest neam pieriră în lupte cu păgânii.

Peste treizeci de ani, fiastrul lui Cristof Strus, eredele lui Ioan-vodă, strângând o mână de cozaci, năvăli în Moldova ca să cuprinză tronul părintesc, pe când domnul Aron-vodă se afla atunci dus la Constantinopole: după o domnie de două luni, neputând să reziste unor forţe centuple, el fu silit a se întoarce în Polonia, fu arestat şi trimis în exiliu la fortăreaţa Marienburg.

Prin un azard curios, tot acolo în exiliu şi-a fost petrecut juneţea un strămoş şi omonim al său, faimosul Petru Rareş.

74. Aşa finiră cele două femei şi cei doi fii ai lui Ioan-vodă.

75. Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca şi când prin descrierea crimelor aş resimţi eu, în locul ucigaşilor, remuşcările conştiinţei!

Puţin în urma bătăliei de la Cahul, un străin vizită Bucureştiul.

Pe poarta palatului domnesc el văzu expuse două domneşti capete.

Unul, de curând secerat, conserva încă ceva sufletesc, asemenea undei de care atingându-se în zbor aripa unei păsări întipărise în ea pentru o clipă o vagă mişcare.

Cellalt, cosit de demult şi adus de departe, livid, fix, speria prin un aer de ironie mortală, nu din astă lume, ci din nişte sfere superioare: teribila expresiune a capetelor moarte de pânzele lui Caravaggio!

Acele două infernale trofeuri erau capul lui Vintilă-vodă, domnul Ţării Munteneşti, şi capul lui Ioan cel Cumplit, domnul Moldovei...

Fraţi până la moarte, fraţi după moarte: adevăratul simbol de unire!

V

DUPĂ EL...

Tak strόny lutni od tengiego ciosu
Zabrzmia i penkna: zmieszanemi dzwienki
Zdaja sie glosic poczatek piosenki,
Ale jèj konca nikt sie nie spodziewa.

Astfel coardele alăutei, lovite prea tare, răsună şi plesnesc: confuzul son se pare a promite abia începutul cântecului, dar nimene nu se mai aşteaptă a-i auzi sfârşitul...

MICKIEWICZ, *Konrad Wallenrod*

1. Era anul 1577: trei ani de la pieirea lui Ioan-vodă.

Pe tronul Moldovei, după ce şi-l cumpărase cu un tribut îndoit şi cu pâraie de sânge românesc, domnea în linişte, ca într-un cimitir, Petru cel Şchiop, încungiurat de ciocoi, care îl numeau „matcă fără ac“, şi de călugări, care îi admirau cunoştinţele în astronomie şi în muzică.

Ţăranii nu aveau ce mânca.

Visteria era seacă.

Ienicerii, care formau garda princiară, erau stăpâni prin oraşe şi prin sate.

Deodată soseşte un curier: cozacii se pregătesc a trece Nistrul, având în fruntea lor pe un frate al lui Ioan-vodă...

2. Mult poate un nume!

La Roma era de ajuns ca un Commod sau un Eliogabal să se numească Antonin pentru ca pe dată tot imperiul să-i aclame cu entuziasm, aducându-şi aminte de fericiţii timpi sub Antonin cel Piu şi sub Marc-Aureliu Antonin!

În ochii francezilor, unul din cele mai mari merite ale lui Napoleon III fu calitatea sa de nepot al lui Napoleon I.

Judecaţi dară de impresiunea produsă asupra moldovenilor prin vestea venirii unui frate al neuitatului martir de la Cahul!

3. Pretendintele era fiul armencei, mumei lui Ioan-vodă; însă fiu din un alt tată, un tată nedomn şi chiar neromân.

Dacă boierii şi călugării imputau ca o crimă originea armenească numai maternă a lui Ioan-vodă, apoi cu cât mai pronunţată cată să fi fost aversiunea lor pentru acest frate, nu fiu domnesc, armean şi de pe tată şi de pe mumă!

Prima aşezare a armenilor în Moldova fuse anterioară descălecării aşa-numitului Dragoş-vodă; dar în curs de trei secoli de emigraţiune mica lor colonie nu ştiu a se întruni cu românii; ea rămase diferită prin religiune, prin limbă, prin obiceiuri, prin ocupaţiuni, prin încuscriri.

Din această cauză, moldovenii priveau totdeauna cu un dispreţ suprem pe laborioşii armeni, acufundaţi cu totul în negoţul lor, numindu-i *păgâni*, şi bisericii lor zicându-i *capişte*.

Ei bine! un armean, un paria al societăţii moldovene fu primit acum cu braţele deschise, numai pentru că avusese aceeaşi mumă cu nemuritorul erou al României!

4. Carabied Serbega – aşa-i era numele armenesc – e cunoscut în cronicele noastre sub porecla de Ioan Creţul, după caracterul părului, iar în analele cozace sub acea de Ivan Potcoavă, fiindcă frângea între degete potcoava de cal.

Nalt, bine făcut, având o forţă extraordinară, brav până la temeritate, acest domn, adevărat frate cu Ioan-vodă, fugind în urma catastrofei de la Cahul, îşi găsise un refugiu peste Nistru.

Antipatiile sale şi ale cozacilor erau comune: îi însufleţea deopotrivă acelaşi simţ de răzbunare contra păgânilor.

Aşadară, în curând Potcoavă îşi câştigă un renume teribil care răsuna până-n fundul Moscoviei şi până la haremurile Stambulului; vitejiile sale contra turcilor din Bugeac şi a tătarilor din Crâm îl făcură groaza mahometanilor şi „Roland“ al poeziei slavo-orientale!

Născut şi crescut în Moldova, frate al unui mare domn moldovenesc, el se scârbea de numele de armean şi se fălea cu acela de român, pe temei că e român oricine voieşte şi simte româneşte: la anticii noştri străbuni doi împăraţi din cei mai eminenţi, Traian şi Alexandru Sever, a fost unul – barbar din Spania, cellalt – barbar din Siria...

Astfel, gloria personală a lui Potcoavă măgulea amorul propriu naţional al moldovenilor, care îşi atribuiau şi aveau cuvânt de a-şi atribui loruşi cu mândrie victoriile înstrăinatului viteaz, şi figura lui apărea cu atât mai mare cu cât mai mult o exagera faima depărtării şi cu cât mai mică se vedea de aproape carecatura domnească a lui Petru cel Şchiop...

5. După fatala bătălie de la Cahul reuşise a scăpa în patrie căpitanul cozacesc Kopycki, păstrând în inimă un devotament postum şi religios pentru memoria lui Ioan-vodă.

Tot atunci se retrăsese peste Nistru, de frica persecuţiunii lui Petru cel Şchiop, fostul pârcălab de Roman, Ţopa; îşi cumpărase o bucată de pământ la hotarul Moldovei; se însurase cu o femeie cozacă şi, privind cu dor de pe ţărmul fluviului la părăsita ţară, gemea după un trecut, oftă după un viitor.

Aceşti doi, Kopycki şi Ţopa, întreprinseră acum a da lui Potcoavă coroana frăţâne-su lui Ioan-vodă, veştejită de trei ani pe fruntea unui trândav cirac al Porţii otomane.

Pe de o parte, ei îşi formară un puternic partit în interiorul ţării, pentre vechile slugi ale glorioasei domnii trecute; pe de altă parte, prin bani şi promisiuni, adunară câteva centurii de cozaci; în fine, arătând lui Potcoavă scrisorile moldovenilor, care îi propuneau cu stăruinţă tronul fratern, îl îndemnară a profita de ocaziune.

6. Aflând despre mişcarea periculosului rival, Petru cel Şchiop începu a-şi organiza armata, rugând totodată pe comandanţii poloni de pe la fruntariile Moldovei ca să oprească cozăcimea de a călca tractatul de pace dintre Polonia şi Imperiul otoman.

Potcoavă, Kopycki şi Ţopa, neavând încă sub arme mai mult de 300 de voinici, crezură de cuviinţă a mai amâna întreprinderea

până la un moment mai oportun, se retraseră de la hotarul Moldovei şi se împrăştiară cu scop de a recruta mai multe forţe: Kopycki merse la cetatea Bar, Ţopa la oraşul Breslaw, însuşi Potcoavă se aşeză în târguşorul cozacesc Nemirov.

În acest interval, guvernul polon, strâmtorat de cererile unui ceauş turcesc venit din partea lui Petru cel Şchiop, se văzu silit a aresta pe turburători: un căpitan fu expedit la Nemirov cu trei escadroane pentru a pune mâna pe Potcoavă.

Viteazul avea pe lângă sine numai 50 de cozaci pedeştri cu puşte; dar în pieptul său bătea inima unui frate al lui Ioan-vodă: el nu se înfricoşă a ieşi în câmp întru întâmpinarea unui detaşament de şase ori mai numeros, înfruntând Polonia în mijlocul Poloniei.

Pentru a putea intra în Nemirov, căpitanul polon trebuia să treacă un râuleţ; Potcoavă se puse în cale-i, vârându-se cu ai săi în apă până la brâu, cu puşte aţintate.

Renumele adversarului şi tăria poziţiunii ce-şi alesese speriară pe trimisul regal: el se retrase cu cele trei escadroane fără a fi slobozit un singur foc; Potcavă se întoarse liniştit în târguşor.

Dar orizontul său se posomorâse: el nu mai putea rămânea în Polonia.

În acest moment hatmanul cozăcesc Şah îi propuse serviciile sale, care, unite cu ale lui Ţopa şi Kopycki, se ridicau în totul până la o mie de ostaşi de frunte.

Nu era timp de a se mai gândi.

Tobele răsunară: Potcoavă trecu Nistrul, lăsând la spate răzbunarea guvernului polon şi privind în faţă armata lui Petru cel Şchiop...

7. Invaziunea cozacilor în Moldova se operă prin judeţul Soroca.

Poporaţiunea acestui district, o amestecătură de români cu tătarii pecenegi din secolul XIII şi cu o colonie de genovezi din secolul XIV, se distingea prin spiritul său războinic.

Aşezaţi la hotarul ţării, ei ştiau totdeauna a-l apăra cu pieptul lor, când contra polonilor, când contra tătarilor: abia se arăta inamicul pe sacrul ţărm al Nistrului, în clipă sorocenii se strângeau grămadă, îl răspingeau şi-l goneau adesea chiar dencolo de fluviu.

Înşişi cozacii o păţiseră nu o dată, şi o păţiseră foarte rău, cu *hânsarii*, – aşa se numea brava miliţie districtuală, comandată de pârcălabul Sorocei.

Prin urmare, să fi fost iubit sau, cel puţin, să fi fost respectat Petru cel Şchiop, Potcoavă cu o mie de aventurieri cu greu străbătea prin războinicele maluri ale Nistrului.

Dar sorocenii, ca şi toată ţara, urând şi dispreţuind pe necapabilul lor domn, cozacii fură primiţi ca nişte amici, Potcoavă – ca un mântuitor...

„Acolo mulţi i s-au închinat“, zice cronicarul Urechea.

8. Apropiindu-se de Iaşi, eroul nostru fu oprit de armata lui Petru cel Şchiop, care puse în prima-i linie 500 de turci, dându-le ordinul de a trage dentâi din tunuri şi apoi a se arunca în atac cu armă albă.

Dar Potcoavă moştenise o scânteie din acel geniu militar care caracteriza într-un grad suprem pe răposatul Ioan-vodă, făcându-l să prevază şi să preîntâmpine toate planurile inamicilor.

Înţelegând gândul lui Petru cel Şchiop, el porunci cozacilor a se culca jos la pământ, până ce gloanţele tunurilor vor trece deasupra capetelor.

Atunci, sărind pe neaşteptate în picioare, ei descărcară în turci toate puştile: trei sute otomani căzură morţi.

Petru cel Şchiop crezu totul pierdut şi rupse la fugă. Victorie, goană, măcel...

9. Moldovenii nu luară de loc parte la bătălie.

Toată acţiunea se petrecuse numai între cei 500 turci din prima linie şi cozaci.

Dindată ce otomanii fură bătuţi, oastea cea curat moldovenească a lui Petru cel Şchiop se grăbi a trece la Potcoavă, pe care-l dorea mai denainte.

10. Prin o singură victorie Potcoavă luă acel tron pe care Petru cel Şchiop nu-l putuse lua cu toată armata turcă-maghiară-munteană decât cu ajutorul celei mai mârşave trădări, după trei luni de o luptă necurmată, unde fusese bătut şi tot bătut în zece rânduri; acel tron, pe care încă mai nainte Ioan-vodă el însuşi l-a fost luat de la Bogdan-vodă fără a vărsa o picătură de sânge.

În această cronologie se cuprinde o profundă lecţiune filozofică, la care cată să se gândească mult, foarte mult toţi domnii de pe faţa pământului: tronurile se dobândesc lesne şi se pierd cu greu de către acei ce-i vrea ţara, se dobândesc cu greu şi se pierd lesne de către acei ce ţara nu-i vrea.

Aşa fu, aşa este, aşa va fi totdeauna.

11. Intrând în Iaşi, Potcoavă fu coronat sub memorabilul nume de Ioan-vodă.

Dar domnia-i fu atât de scurtă, încât nu e chip a ne pronunţa asupra capacităţii administrative şi diplomatice a acestui mare ostaş.

Prima-i grijă fu de a trimite ambasadori la Constantinopole, ca să cerce de nu cumva vor reuşi a-i scoate învestitura domnească.

Apoi eliberă de prin închisori gloate de prizonieri creştini, căzuţi în trecut la mâna păgânilor şi păziţi în capitala Moldovei, sub privegherea temnicerului turcesc – Petru cel Şchiop.

În fine, numi boieri: Ţopa deveni mare vornic al Ţării-de-Jos, Kopycki – pârcălab la Hotin, Şah – hatman...

12. Nu trecu mult timp, şi eternul nostru fugar, Petru cel Şchiop, reveni cu o puternică armată de munteni, tătari din Bugeac, turci din Dobrogea, adunaţi prin firmanul imperial al lui Amurat III... uitasem a spune că sultanul Selim II nu mai era; el murise de beţie în anul morţii celei vitejeşti a lui Ioan-vodă.

Mai mulţi moldoveni, – moldoveni, vai! de felul pârcălabului Ieremia Golia, – se adauseră către oastea păgână, ridicată ea singură la o cifră denaintea cărei ar fi tremurat oricine afară de Potcoavă.

Fidel sistemului fratern, acesta nu aştepta a fi atacat acasă, ci, cu mulţi-puţini câţi avu lângă sine, ieşi cu semeţie el însuşi drept contra inamicului, ajuns deja în prejmele Iaşului.

13. Răposatul Bălcescu analiză bătălia de la satul Docolina în următoarele câteva cuvinte, pline de acea limpeziciune critică care distingea pe nemuritorul nostru istoric:

„La 1578 vedem pe Petru cel Şchiop a întrebuinţa aceeaşi tactică ce vestitul catarginez Annibal întrebuinţă în bătălia de la Zama.

În lipsă de elefanţi, însă, el puse în fruntea liniei sale de bătălie cirezi de vaci şi herghelii de cai, pentru ca să calce pedestrimea lui Potcoavă.

Lui i se prileji aceeaşi nenorocire ce întâmpină vestitul biruitor de la Canne: căci cozacii, stând pe loc şi lăsând să se apropie oştirea lui Petru-vodă, deodată sloboziră focurile într-însa.

Atunci, acea herghelie de cai şi cireadă de boi spăimântându-se, se întoarse înapoi, şi, năvălind peste oastea lui Petru-vodă, o puse în neorânduială.

Cozacii se folosiră d-această împregiurare, o izbiră deodată d-a dreapta şi d-a stânga, şi lesne o învinseră".

14. Ciudat lucru!

Petru cel Şchiop, carele ştia bine elineşte, citise pe Polybiu numai pentru a imita greşelile lui Annibal, dând astfel lui Potcoavă o frumoasă ocaziune de a birui întocmai ca marele Scipion.

Natura, nu lectura face adevăraţii generali, care sunt şi ei poeţi, adesea poeţi sublimi prin varietatea şi mărimea ideilor, prin frumuseţea şi armonia formei, prin uşurinţa concepţiunii, prin efectul finalului, prin darul de a improviza.

15. După victoria de la Docolina, Poarta otomană se sperie, întocmai ca şi când ar fi văzut înviând din morţi pe teribilul Ioan-vodă: noi ordini fură expedite la munteni, la transilvani, la tătari şi la beglerbeiul Rumeliei, ca să intre cu toţii în Moldova, reaşezând pe tron pe Petru cel Şchiop.

16. Caracterul lui Potcoavă prezintă un tip de cavalerism din evul mediu; dispreţ pentru foloase materiale, amor furios de renume.

Cu o mână de oameni, el arătă lumii că ştie să-şi cucerească o purpură.

Cu o mână de oameni, el arătă lumii că ştie a învinge o hidră.

De patru ani în luptă necurmată cu păgânii, el nu fu bătut niciodată...

Ei bine! decât să-şi rişte o reputaţiune, câştigată prin un şir de vitejii minunate, el preferi acuma, după o lună de domnie şi după două victorii strălucite, să renunţe de bună voie la coroana fraternă, pierzând tronul, dar conservând gloria.

Pe când Petru cel Şchiop fuge cu ruşine şi cu desperare de pe câmpul Docolinei, Potcoavă adună divanul ţării şi-i declară, cu demnitatea unui învingător, că el „nu voieşte a mai domni".

Apoi ia cu sine cele 14 tunuri, cucerite în bătălia de lângă Iaşi şi pe care le socotea cu tot dreptul ca un netăgăduit trofeu personal, şi se retrage în linişte peste Nistru.

17. Prin capriciul azardului, guvernul polon însărcină cu arestarea lui Potcoavă tocmai pe generalul Mielecki, acela care, dacă vă mai aduceţi aminte, se încercase cu cinci ani mai nainte a restabili pe tron pe Bogdan-vodă şi fuse alungat de pe teritoriul Moldovei de către vornicul Dumbravă.

Mielecki cunoscuse pe Ioan-vodă, auzise de Potcoavă, şi, păţit o dată de la unul din fraţi, se temea a nu mai păţi o a doua oară şi de la cellalt: astfel, deşi avea la dispoziţiune-i toate forţele armate ale regatului contra unui singur om, totuşi, el crezu mai demn a birui prin trădare.

Amăgit cu promisiuni de iertare şi chiar de răsplată pentru măreţele sale fapte contra vrăjmaşilor numelui creştin, Potcoavă se dede el însuşi, cu toată artileria şi cu toate tezaurele sale, în ghearele perfidiei: fu ferecat la mâini şi la picioare şi aruncat în temniţă.

18. Cozacii şi moldovenii fură cuprinşi de indignaţiune; dar o resimţiră mai cu seamă Kopycki şi Ţopa, în care o nestinsă iubire pentru familia lui Ioan-vodă se unea cu o ură mortală contra lui Petru Şchiopul.

Hatmanul Şah şi de astă dată se înţelese cu dânşii. Potcoavă avea un frate bun, mai mic de ani, numit Alexandru; ca şi dânsul, armean prin sânge şi român prin cuget; ca şi dânsul, refugit peste Nistru, ca şi dânsul, semănând la caracter cu neuitatul Ioan-vodă.

„În lipsa potcoavei avem o talpă!“ strigară cozacii, aducând în Moldova pe noul pretendinte.

Petru cel Şchiop rămase fidel principiilor sale; el fugi sprinten mai nainte de a fi văzut faţa inamicului.

Alexandru-vodă intră în Iaşi şi primi coroana ţării.

19. Această domnie, ca şi a lui Potcoavă, ţinu abia o lună.

Noul principe nu avuse încă timpul de a-şi organiza o armată, când iată o puternică oaste turcă, transilvană şi muntenească cotropeşte ţara.

Alexandru-vodă, cu vreo câţiva cozaci, se închide în palatul domnesc, decis a susţine un asediu.

20. Pentru un Ioan-vodă fu de ajuns o zi, o noapte, să ia o cetate ca Brăila sau ca Benderul.

Petru cel Şchiop pierdu un şir de zile şi nopţi fără a putea reduce o casă!

„A bătut pregiur curtea din câşlegi până la meazi-părăsimi“, zice cronica ţării.

Lipsit de praf de puşcă şi de proviziuni, Alexandru-vodă tot însă nu capitulă.

Ieşind cu ai săi din palat, el străbătu în întunericul nopţii prin posturile armatei inamice şi fugi în direcţiunea lacului care scaldă o coastă a capitalei.

Aci însă îl ajunseră gonaşii.

După o luptă furioasă, puiul de erou fu prins şi – oroare! – deja pe jumătate mort din rănile primite în bătălie, el expiră în ţeapă.

21. Aproape de locul bătăii, Petru cel Şchiop zidi monastirea Galata, precum frate-său, domnul muntenesc zidise adiniori o biserică pe locul bătăliei cu vornicul Dumbravă.

Şi biserica unuia, şi monastirea celuilalt încăpură amândouă în grifele a nişte greci, îmbrăcaţi în haine de călugări.

Iată cine trăgea foloase din sinuciderile românilor.

22. Dar pe când Alexandru-vodă moare în Iaşi din mâna unui călău turcesc, ce oare va fi făcând groaznicul Potcoavă, pe care îl lăsarăm în fundul unei puşcării?

Va muri şi el, nu vă îndoiţi; va muri şi el tot din mâna unui călău turcesc: căci aşa fu scris în cartea destinului pentru câteşitrei fraţi, legaţi prin sânge, prin eroism şi prin martiriu!

23. Enric de Valois de demult nu mai domnea în Polonia.

Chiar în anul pierii lui Ioan-vodă el fugi dintr-un regat ce nu-l meritase, alergând la tronul Franţei, rămas vacant şi pe care urcându-se dovedi în curând şi acolo că nu merita nici pe acela.

După ce polonii îşi aleseră rege, iarăşi şi iarăşi din îndemnul Turciei, pe Ştefan Batori... acel bei transilvan, care dintâi trimisese oşti contra lui Ioan-vodă şi apoi extrădase muntenilor pe vornicul Dumbravă.

24. Cu câteva zile mai nainte de oribila pieire a lui Alexandru-vodă, regele polon primi de la sultan următoarea epistolă, reprodusă aci după original:

„Etern-victoriosul fiu al lui Selim-han, nepot al lui Suleiman-han, Amurat-han.

Lăudatule între cei mai aleşi monarhi creştini! cârmaciule popoarelor lui Isus! tu, carele târâi după tine poalele generozităţii şi ale veneraţiunii! maiestosule şi respectabilule stăpân al ţărilor polone! rege Ştefan Batori, a cărui viaţă dea Allah să se sfârşească pe calea cea dreaptă!

Pe dată ce această scrisoare imperială va ajunge la mâinile tale, ia aminte ceea ce urmează.

Nu e mult timp de când un turburător al ordinii publice, punându-se în capul unei monstruoase adunături de cozaci din Mankerman, din Czerkas, din Kanev şi din Braslav, dentâi cucerise

Moldova şi apoi, după mii de pustiiri şi deorânduieli, se întoarse înapoi în regatul său.

Deşi mai în urmă hatmanul tău reuşi a pune mâna pe cei vinovaţi, totuşi, grăbindu-se a merge întru întâmpinarea persoanei tale, el se mulţumi a-i distribui sub pază prin felurite casteluri, o dată cu turburătorul cel de frunte.

Aflând noi toate astea, chiar când ne pregăteam a cere cu stăruinţă extradiţiunea capului invaziunii, viu sau mort, iată că tocmai atunci, spre mai marea noastră mirare, primim ştiri de la legitimul bei moldovenesc şi de la prea onorabilul Daud-bei, sanjac de la Silistria, cum că un alt nemernic, ce se zice a fi frate cu acela de mai nainte, năvăli acum cu vreo 2 000 de puşcaşi cozaci călări şi pedeştri, tăiând şi arzând toată ţara Moldovei şi ameninţând însăşi capitala Iaşii.

Ştii bine că din timpii respectabililor şi onorabililor străbuni ai noştri, – ale căror morminte Allah să le încunune cu o lumină eternă! – şi până-n ziua de astăzi, ambele noastre popoare, păzind strict condiţiunile păcii, considerau totdeauna tractatul ce ne leagă a fi un izvor de putere şi o temelie de prosperitate pentru fiecare din ele.

Dar acum, când un hoţ netrebnic, ieşind din hotarele Poloniei în fruntea unei bande de vagabonzi şi tâlhari, cutează a inrumpe în Moldova, ţară atârnată de posesiunile noastre cele de Dumnezeu ferite, când el o pustieşte în mii şi mii de moduri şi apoi se întoarce înapoi în hotarele Poloniei, fără a găsi acolo pedeapsa crimelor sale, oare unele ca acestea nu sunt ele o vederată călcare a tractului nostru de pace?

Mai apoi, când hatmanul tău, punând mâna pe turburătorul cel dentâi, îl lăsă în linişte, fără a ni-l trimite nouă la fericita noastră Poartă, viu sau mort, oare toţi vagabonzii şi toţi trântorii din Polonia nu sunt ei încurageaţi a crede cum că nişte asemenea hoţii şi amestecături nu numai nu vor fi pedepsite, ci încă, din contra, răsplătite şi susţinute?

În adevăr, nepăsarea şi moleciunea din parte-ţi sunt singura cauză atât a cutezării primului turburător, precum iarăşi a invaziunii celui de al doilea!

Adu-ţi aminte că numai prin înalta noastră protecţiune urcându-te pe tronul regal, tu însuţi ne promiteai nouă un nemărginit

devotament intereselor noastre: oare evenimentele astea din urmă, întâmplate sub regimul tău şi prin neglijenţa ta, oare ele să fie realizarea acelor promisiuni ale tale?

Aşadară, îndată ce atingerea acestei epistole îţi va onora mâinile, prudenţa ta şi spiritul amiciei ce ne uneşte cer deopotrivă ca să nu întârzii a trimite la fericita noastră Poartă, viu sau mort, pe turburătorul Moldovei, care se adăpostise în hotarele Poloniei şi se aflǎ până acum în a ta dispoziţiune.

În cât priveşte pe secundul turburător, apoi ţi se cade neapărat şi nezăbovit a te pune tu însuţi în capul oştilor tale, cu care, dacă poţi, prinde-l şi-l pedepseşte cu toţi ai săi: iar dacă alţi inamici exteriori sau debilitatea forţelor tale sau vreo altă împiedicare te va fi oprind de la aceasta, atunci fă-ne cunoscută nouă slăbiciunea-ţi, şi noi înşine îţi vom trimite în ajutor nenumărate armate.

Pe de altă parte, întâmplându-se cumva că povăţuitorul acestor nemernici să scape din mâinile oştirilor noastre şi să fugă în Polonia, apoi vei fi dator în orice chip a-l prinde şi a ni-l expedi nouă viu sau mort.

Căci îţi declarăm ţie că nimic nu te va putea scuza înaintea noastră la caz de nu ne vei trimite viu sau mort pe capul primei turburări sau de vei protege orişicum pe turburătorul ăst de al doilea: atunci pacea noastră internaţională fiind săpată în cele mai profunde ale sale fundamente, războiul va sfâşia fericirea şi binele popoarelor!

Prin urmare, îţi mai recomandăm încă o dată de a nu cruţa şi a nu amâna nici unul din mijloacele câte se pot închipui prin energie şi prin înţelepciune pentru ca să conservi binefacerile păcii şi ale legăturilor de vecinătate de care se bucură ambele noastre ţări.

Scris în ultimele zile ale sacrei lune Zil-hidjdje, în anul hegirei nouă sute optzeci şi cinci, în capitala Constantinopole."

25. Reproduserăm textual această curioasă epistolă, sau, mai bine zis, această semeaţă poruncă, pentru a arăta deplin gradul de înjosorâre vasală la care ajunse mândra Polonie faţă cu Poarta otomană, prin stupiditatea unui Enric de Valois şi prin slugărnicia unui Ştefan Batori.

26. Soarta grăbise finitul lui Alexandru-vodă, fără participarea regelui polon.

Dar Potcoavă rămânea: aşadară fostul persecutor al lui Ioan-vodă şi al vornicului Dumbravă tot încă mai avea în rezervă o ocaziune de a-şi demonstra acum, ca rege polon, zel şi supunere la ordinele lui Amurat III, precum şi le demonstrase altădată, ca bei transilvan, la ordinele lui Selim II.

27. Scena ce o vom descrie se petrecu în Leopole, seculara capitală a Galiţiei, respectată sub toate dominaţiunile: ruteană, polonă, austriacă.

Acest oraş se afla totdeauna în cea mai strânsă legătură cu Moldova şi chiar cu Ţara Românească.

Când amic, când neamic, istoria lui adesea se confundă cu istoria română, în cât timp avuse şi el o istorie a sa, şi noi o istorie a noastră.

Aliată cu Alexandru cel Bun şi cu Mircea cel Mare, comuna Leopolii se bucura în secolii XIV şi XV de nişte imense prerogative comerciale în tot cuprinsul României, de la Nistru şi până la Severin.

Apoi Ştefan cel Mare, în războiul cu polonii, ajunse cu fier şi sabie până sub murii acestei capitale, pustiind într-un mod înfricoşat toate satele dimpregiur şi chiar mahalalele, şi se zice – noi nu ne pronunţăm – se zice că în jaful palatului unui magnat galiţian ar fi găsit acolo cea mai veche cronică moldovenească, descoperită – zice-se – în anii trecuţi sub numele de *Cronica lui Huru.*

De aci înainte Bogdan cel Chior, păşind în urmele tătâni-său, veni şi el cu o puternică armată a brava zidurile Leopolii şi se întoarse încărcat de pradă.

Ca antic şi unic depozit al mărfurilor moldovene în Polonia, acest oraş se umpluse în cursul timpului de neguţători români, din care unii, ajutaţi dintâi de Alexandru Lăpuşneanul, cel mai bigot dintre tirani, fundară aice, pe la mijlocul secolului XVI, o frumoasă biserică de rit oriental, cunoscută până astăzi sub numele de „biserica moldovenească“.

28. În 1578 petrecea din întâmplare în Leopole un italian din Florenţa, numit Filip Talducci.

El lăsă în manuscript o naraţiune, păstrată până astăzi în Arhivul Mediceu, şi pe care o traduceam aici din literă în literă, precum în tribunaluri se înregistrează fără nici o schimbare depunerile unui martor ocular.

29. „Plecând din Varşavia, regele poruncise a închide în castelul Rawa, în provincia Masovia, sub cea mai aspră pază, pe fostul domn moldovenesc Potcoavă.

Mai în urmă dede ordin a-l strămuta la Leopole, unde venise un ceauş turcesc, nu cu alt scop, precum ştia toată lumea, ci numai pentru a cere capul lui Potcoavă.

Tot cu aceeaşi ţintă sosi şi un ambasador din partea lui Petru cel Şchiop, aducând regelui peşkeş 50 boi, 4 buţi de tămâioasă, 2 buţi din lămâi sărate de cele mici şi un frumos armăsar.

Pe aci luni dimineaţa, în 16 a lui iuniu, regele se depărtă pe două zile din oraş, sub pretext de vânâtoare, după ce mai întâi poruncise ca toată poliţia să stea sub arme, precum şi garda regală, iar porţile oraşului să fie închise.

Ceauşul turcesc fuse îndemnat a ieşi din Leopole atât pentru a se feri de pericol personal, cum şi pentru a se masca ruşinea vasalităţii guvernului în privinţa Turciei.

Toate aceste măsuri fură ocazionate prin neobicinuitul concurs de oameni armaţi, veniţi la Leopole sub cuvânt de a onora prezinţa regelui, dar în realitate, precum se vorbea, mai ales pentru a asista pe Potcoavă.

După plecarea regală şi regularea celor poruncite, ceva mai înainte de ameazi, principele prizonier fu adus pe piaţă, fără ca să-l ţină cineva, căci îşi ceruse această singură graţie, după ce îi fusese anunţată sentinţa de moarte.

Scena răsună de zgomotul oamenilor şi de vuietul tobelor.

Potcoavă trecu de două ori d-a lungul pieţei, netezindu-şi barba şi privind la public fără cel mai mic semn de frică; apoi rugă să-l asculte şi, făcându-se tăcere, rosti poloneşte următoarele cuvinte:

„Domnilor leşi! merg la moarte nu ştiu pentru ce, căci nu-mi aduc aminte să mă fi învrednicit prin faptele mele de un asemenea sfârşit.

Ştiu atâta, că totdeauna m-am bătut bărbăteşte şi vitejeşte împotriva duşmanilor numelui creştinesc, lucrând numai pentru binele şi folosul ţării mele, cu hotărâre de a-i fi ca un zid pentru ca păgânii să nu poată trece Dunărea.

Dumnezeu ştie de ce nu putui izbuti în această dorinţă; pricina cea de căpitenie este trădătorul care prin înşelăciune mă aduse în starea în care mă aflu.

Dar bun e Dumnezeu! şi câinele cel vânzător curând îşi va primi plata pentru nevinovatul meu sânge.

Atâta ştiu; ba mai ştiu încă, mai ştiu că trebuie să mor acuma din mâna acestui călău creştin – arătă la acela – căci acestuia îi porunci aşa craiul vostru, iar craiului vostru aşa îi porunci stăpânul său turcul, câinele de păgân!

Mie unuia puţin îmi pasă de viaţa mea; dar ţineţi minte că peste puţin timp vă aşteaptă şi pe voi înşivă aceeaşi soartă; de câte ori va vrea câinele de păgân, capetele şi averile voastre, ba şi capetele şi averile crailor voştri vor fi trimise la Ţarigrad!"

30. Ne întrerupem aci, neputând a nu ne întrerupe.

Ultimele cuvinte din energicul discurs al lui Potcoavă erau nu numai o prorocie, ci chiar un fel de a doua vedere; căci aproape în acelaşi moment în care fură rostite, un nobil polon, amic personal al lui Ştefan Batori, fiind trimis din parte-i în Turcia pentru a cumpăra cai orientali, fu ucis din porunca sultanului, şi banii săi încăpură în tezaurul otoman.

Aflând mai în urmă această flagrantă călcare a dreptului ginţilor, începutul realizării predicţiunii lui Potcoavă, Polonia pufni de mânie şi... tăcu!

Revenim la naraţiunea lui Talducci.

31. „Apoi, după o scurtă pauză, arătând la opt oameni ce-l însoţeau, Potcoavă zise:

„Aceşti slujbaşi şi tovarăşi ai mei fiind tot atât de ispravă ca şi mine însumi, oameni cinstiţi şi vrednici prin nişte slujbe făcute crăiei-voastre; aşadară, vă rog ca, după moartea mea, nu numai să nu fie bântuiţi, ci încă dimpotrivă răsplătiţi după vrednicia lor."

Apoi adaose:

„Vă mai rog ca pe acest om lipsit de cinste – arătă la călău – carele nu e vrednic a se atinge de trupul meu cât timp sunt viu, să nu-l lăsaţi a mă pângări cu mâna-i nici după moarte; ci îngăduiţi această sarcină oamenilor mei, care numai pentru astă de pe urmă slujbă mă însoţiră până aice."

De aci tăcu.

Tot poporul plângea; mai cu seamă plângeau o mulţime de ostaşi, veniţi la Leopole numai pentru Potcoavă, dar pe care marea forţă de rezistenţă din partea guvernului îi împiedica de a scăpa pe erou.

Pe feţele lor se citeau durerile sufleteşti.

Unul din ei, – se zice că după rugămintea lui însuşi Potcoavă, – îl abordă cu o mare cupă de vin.

Principele îi mulţumi, luă cupa, o deşertă fără a răsufla şi, uitându-se în ochii aceluia ce-i dase, îi zise, după obicei, că bea pentru sănătatea lui şi a tuturor tovarăşilor lui.

Apoi iară trecu de două ori de-a lungul pieţei şi, în ajunul momentului fatal, zărind o legătură de paie pe care trebuia să îngenunche, strigă cu indignaţiune:

„O, Doamne! oare să nu fiu vrednic de a îngenunchea pe ceva mai bun decât asta!"

Şi, adresându-se către oamenii săi, le zise:

„Aduceţi covorul ce-mi mai rămase din lucrurile mele!"

Când tapetul fu adus, Potcoavă se puse în genunchi cu demnitate, recită rugăciunea, făcu cruce după modul grecesc şi închise ochii, în aşteptarea lovirii mortale; dar când simţi că gâdele nu se mişcă, se întoarse către el cu întrebarea:

„Ce mai stai?"

Călăul răspunse:

„Stăpâne! mai întâi haina trebuie aşezată astfel încât să nu mă împiedece."

„Bine, bine", zise principele.

Atunci el singur îşi aşeză haina, invocă numele lui Dumnezeu, şi, poruncind călăului să-şi împlinească datoria, muri cu liniştea cea mai senină.

Unul din oamenii guvernului, voind a arăta că totul e sfârşit, ridică de trei ori în sus, în spectacol, destruncheatul cap al eroului.

În acest moment din toate gurile izbucni un singur ţipăt de durere.

Indignaţiunea poporului fu atât de mare, încât garda regală apucă puştele, temându-se de o revoltă..."

32. Capul lui Potcoavă fu al doilea cap princiar din Moldova rostogolit pe piaţa Leopolii din mâna unui gâde, într-un scurt interval de 14 ani.

În 1564 fuse descapitat tot acolo, din ordinea regelui Sigismund-August, Ştefan-vodă Tomşa, fugit denaintea lui Alexandru Lăpuşneanul: testamentul său şi un petic de catifea din mantaua domnească se păstrează până astăzi în capitala Galiţiei.

Dar între Ştefan Tomşa şi Potcoavă, între Sigismund-August şi Batori, între anul 1564 şi anul 1578 este un abis de diferenţă.

Ştefan Tomşa, în domnia sa cea de câteva luni, făcea paradă de o antipatie febrilă contra Poloniei, mergând cu extravaganţa-i până la aceea încât pe neguţitorii din Galiţia, abătuţi din întâmplare la Suceava, poruncea armaşilor să-i înece în râu. Descapitând pe un asemenea vrăjmaş al numelui polon, regele Sigismund-August executa o răzbunare naţională.

Batori avu el oare vreo umbră de scuză măcelărind pe Potcoavă?

33. Archiescop catolic al Leopolii era pe atunci, sau cu vreo cinci ani mai târziu, învăţatul Solikowski, carele ne lăsă o interesantă istorie a timpului său.

Deşi inamic declarat al ortodoxilor şi, prin urmare, al tuturor românilor, totuşi, el nu se sfieşte a mărturisi în gura mare o profundă indignaţiune în privinţa morţii lui Potcoavă.

„Aproape toţi cetăţenii – zise el – plânseră pieirea acestui viteaz moldovean; şi nu puţin pierdu regele chiar în stima popoarelor străine...“

Atare testimoniu este de o greutate extremă.

34. Depus într-un cosciug împodobit cu cununi de trandafiri, cadavrul lui Potcoavă fu înmormântat în biserica cea românească...

Despre Kopycki nu se mai aude nimica; Ţopa abia peste cincisprezece ani cutează a se întoarce în Moldova; Şah se călugări şi muri într-o monăstire.

35. Petru cel Şchiop, afară de o scurtă întrerumpere, îşi conservă letargica domnie până la anul 1591.

Atunci începu a creşte în graţiile Porţii otomane, refugit la Constantinopole, un frate mai mic al acelui Vintilă, care a fost împărţit în bine şi în rău toată soarta lui Ioan-vodă; era faimosul Mihai, cunoscut dentâi sub titlul de mare ban, apoi sub porecla domnească de „cel Viteaz“.

Şi ca fiu al lui Petraşcu cel Bun, şi ca frate al nenorocitului Vintilă-vodă, urând cu înverşunare tot neamul lui Petru cel Şchiop, acest nou personagiu nu contenea a-l săpa mereu în opiniunea Turciei, până ce, în fine, reuşi a se face să se numească un alt domn în Moldova.

Aflându-se în starea în care pusese altă dată pe nemuritorul Ioan-vodă, Petru cel Şchiop avu el oare inima de a imita pe predecesorul său? Chemă oare la arme pe toţi fiii ţării? Stete oare în fruntea vitejilor? Zbură să apere cu pieptul hotarele Moldovei? Umplu lumea de fala izbânzilor sale şi pe păgâni de teroare?... Nu; el îşi strânse catrafusele şi plecă în Germania!

Suflet slab şi minte mică, om născut nu pentru grandoarea purpurii, ci pentru a se supune orbeşte astăzi la ordinele turcului, mâini la şoaptele jezuiţilor – pe care el cel dentâi se încercase a-i introduce chiar în Moldova – acest principe târâtor muri peste puţin timp în exil, devenind catolic şi tocmai atunci când mergea la Roma să sărute papucul papei!

Aci apune *secolul lui Ioan cel Cumplit* şi răsare *secolul lui Mihai cel Viteaz*; două sărbători române atât de înrudite, încât istoricii cei vechi, care descriseră pe una din ele, credeau de datorie a descrie tot ei şi pe cealaltă geamănă.

EPILOG

Aşa, drumaşul serei în câmp vrând să se culce,
E fericit când pleacă p-o floare fruntea sa...

BOLINTINEANU

1. Pînă acum Ioan-vodă jucă un rol secundar în analele române şi formă o lipsă în istoria universală.

2. Nu vorbim nimic despre periodul cel aventuros al vieţii sale, sau de tot necunoscut, ori în totul desfigurat la Engel, Wolf, Şincai, Photinos, Vaillant, Laurian şi la toţi ceilalţi câţi crezură de ajuns o pagină sau două pentru a cuprinde un om pe care nu-l putuse cuprinde o ţară; ne vom pironi toată atenţiunea noastră asupra altor elemente, prin care persoana individuală a lui Ioan-vodă se contopeşte cu persoana cea colectivă a României şi atinge colosul umanităţii.

3. Ca domn, el fu judecat până astăzi numai de pre înveninatele spuse ale vrăjmaşilor săi: ciocoi, farisei şi străini.

Astfel, marele Julian Apostatul, unul din cei mai sublimi împăraţi ai Romei deja căzute, zăcea osândit fără rezervă în cursul secolilor, până ce, în fine, trebuia să vină un Bayle şi un Voltaire pentru ca să întoarcă cezarului ceea ce este al lui cezar.

Astfel, de asemenea, uriaşul Napoleon apare şi mai puţin decât mic în pamfletul lui Victor Hugo; dar nu Victor Hugo este istoricul lui Napoleon.

4. Ca ostaş, Ioan-vodă fu micşorat până astăzi după viclenele relaţiuni ale polonilor, când duşmani neputincioşi, când aliaţi perfizi, care, în ambele cazurile, voiau a-i răpi sau toată gloria, sau partea-i cea mai frumoasă, împăunându-se ei înşişi cu mizerabilul plagiat de pene strălucite.

Această soartă o avură, vai! toţi eroii României.

Maghiarii oare nu-şi atribuiau ei loruşi, în faţa nedumeritei Europe, cele mai falnice şi mai legitime victorii ale lui Mircea, Ţepeş, Ştefan şi Mihai?

5. Numai un democrat poate înţelege domnia lui Ioan-vodă, a cărui toată administraţiunea fuse ca o luminoasă presimţire a cuvintelor lui Saint-Simon:

„Nu lăsaţi ca cei săraci, despoindu-se de puţinul ce au, să mai adauge la prisosul celor avuţi.

Nu lăsaţi ca hoţii cei de frunte să fie puşi judecători peste greşelile cele mici.

Nu lăsaţi ca neştiinţa, superstiţiunea, lenea şi desfrânarea, născute pe puful saloanelor, să calce în picioare capacitatea şi moralitatea, ieşite din întunericul unui bordei…"

6. Numai un soldat poate înţelege războaiele lui Ioan-vodă, care se povesteau până acum ca un lung înşiră-te-mărgărite fără plan şi fără succesiune, dar în care arta militară descoperă cu uimire o prodigioasă diversitate de mijloace, cârmuită de o minunată unitate de direcţiune.

7. Ce e dreptul, ca domn, Ioan-vodă se arătă câteodată prea crud; dar Mircea, Ştefan, Mihai fost-au ei, oare, mai blânzi? dar secolul al şaisprezecelea întreg nu fu el, oare, unul din secolii cei mai încruntaţi în toate ţările lumii, în Spania, în Francia, în Anglia? dar până şi capii bisericilor, până şi predicatorii păcii evanghelice, până şi Luther şi papa Piu V nu strigau ei, oare, atunci cu furie: „Tăiaţi! tăiaţi! tăiaţi mereu!"

8. Ce e dreptul, ca ostaş, Ioan-vodă, după ce făcuse miracole, căzu; dar nu uitaţi cuvintele lui Frederic: „Nici un geniu militar nu poate ţinea contra trădării"; dar nu uitaţi moartea lui Cezar, Enric IV, Gustav-Adolf, şi chiar pe a lui Mihai; dar nu uitaţi Waterloo!…

Nu întotdeauna succesul este ceea ce distinge pe oamenii cei mari; căci adesea sunt foarte mari tocmai nenorociţii, care mor semănând, pentru ca mediocra posteritate să aibă fericirea de a culege mai târziu rodul cel ce se coace cu greu.

9. Mircea domnise aproape 40 de ani.

Ştefan – de asemenea.

Mihai tot încă – cu bine, cu rău – îşi trăgână până la 9 ani eroica domnie…

Mircea, Ştefan, Mihai, având puternici duşmani, avură însă şi puternici amici, regi şi împăraţi.

Dar căutaţi cu lumânarea, ca Diogen, nu numai în România, ci căutaţi în toată istoria universală un singur principe carele cu mai puţine mijloace să fi executat în pace şi în război, ca domn şi ostaş, într-un interval de douăzeci şi opt de luni, nişte lucruri mai gigantice decât reformele administrative şi bătăliile lui Ioan-vodă!

10. Fiecare fact istoric este o învăţătură adresată la un moment oarecare ce se va ivi cândva în viitor, precum în poezia lui Heine cedrul Livanului se gândeşte la depărtatul brad din codrii Scandinaviei.

Zilele noastre mi se par a fi anume ora care răspunde la vechea lecţiune a lui Ioan-vodă: suntem slabi şi dezorganizaţi, nu avem amici, duşmanii ne împresoară, ne ameninţă, ne năbuşesc din toate părţile.

Dar trebuie oare să desperăm? Lipsească un pârcălab Ieremia Golia, lipsească nişte vornici Bilăe şi Murgu, lipsească un hatman Slavilă, lipsească negrul stol de lacomi vânzători: şi atunci, sub un alt Ioan-vodă, ne vor ajunge doi ani, numai doi ani, fraţilor români, pentru a răsădi în scumpa noastră ţărişoară un paradis, păzit la hotarele sale de mii de îngeri cu săbii înflăcărate!

11. Pentru cine vrea, în puţin timp şi din nimica se fac multe şi mari.

POEZIE

FRUNZELE

„Precum în codri frunzele se scutură
cu anii ce trec, /Şi întâile născute
se duc acolo dintâi...“

HORATIUS

Bubuie furtuna,
Una câte una
Frunzele răpite
    Cad şi rătăcesc:

Arborul suspină,
Însă nu se-nchină,
Înfruntând ispite
    Pieptu-i bărbătesc!

Şi la primăvară,
O verdeaţă iară
Mugurind îmbracă
    Falnicul stejar;

Vântul urlă-geme,
Trunchiul nu se teme,
Foile când pleacă –
    Altele răsar!

Arboru-i ideea,
Frunzele-s aceea
Ce-nviază ţara
    Şi-o ridică sus:

Când furtuna muge
Şi fricosul fuge,
Alţii iau povara
    Celor ce s-au dus!

CRANIUL LUI MIHAI CEL VITEAZ

Sus la Deal în monăstire
Se păstrează
O trunchiată suvenire,
De trei secoli prefăcută
Într-un negru putregai.

Pleacă-ţi capul, măi române,
Şi oftează,
Căci din gloria trecută,
Ce zâmbise o minută,
Astăzi tot ce-ţi mai rămâne
Este ceafa lui Mihai!

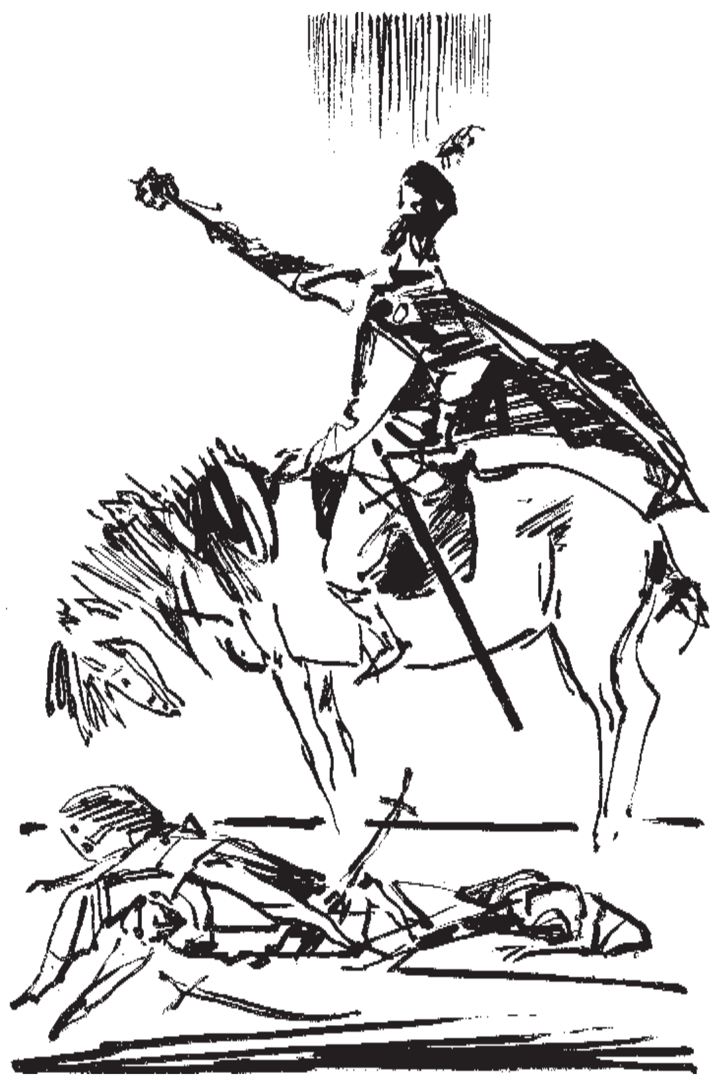
Ba ridică mândra frunte –
Şi nainte!
Fă din gândul tău o punte,
Ca să legi cu bărbăţie
Timpul vechi cu noul trai;

Şi privind aceste oase,
Oase sfinte,
Tu să crezi c-o să mai fie
Pentru biata Românie
Alte zile mai frumoase
Ş-un al doilea Mihai!

* * *

Cându-i iarnă, când nu-i soare,
        Cându-i ceaţă, –
Nemerind uscata floare,
Omul stă şi se gândeşte;
D-aş ajunge pân'la mai!

O s-ajungi şi tu, române,
        Iar la viaţă!
Iute, neaua se topeşte,
Iaca, fulgerul trăsneşte,
Vai de liftele păgâne;
Tună groaznicul Mihai!...

LA IULIA

Când văz o floare
Lucind la soare
Ca o lumină din curcubeu,
Mă fac o rază,
Ce colorează
Flori şi mai mândre pe chipul tău!

Când pe sub seară
În primăvară
Previghetoarea cântă cu dor,
Pentre suspine
Gândind la tine,
Te-auz, iubito, şoptind amor!

Când luna-n unde
Galeş s-ascunde,
Vărsând în valuri mii de scântei,
Eu jur, Iulie,
Că-i mult mai vie
Văpaia dulce din ochii tăi!

Când în altare
Vin cu-ntristare
S-ador în pace pe Cel-de-Sus,
Văz pe icoană
Sânta Madoană,
Şi bietul cuget la tine-i dus!

Nimic nu-mi place!
Anima tace,
Dar mintea-ntreabă de multe ori:
Să fii tu oare

Mai dalbă floare
Decât atâtea sublime flori?

Scântei plăpânde,
Steluţe blânde,
Să nu mai fie ca-n ochiul tău?
Să fii tu oare
Lună şi soare,
Lună şi soare şi Dumnezeu?...

Suflet, junie
Şi poezie
Astfel se-nchină la zâna lor,
Pe lângă care
Totul se pare
O noapte neagră, un negru nor!

Suflet, junie
Şi poezie
Sunt călătoare pe-acest pământ:
Orice le place
Vor să-l îmbrace
În haina ţării de unde sînt!

Suflet, junie
Şi poezie
Din cer în lume când rătăcesc,
Aduc cu sine
Forme divine
Şi prin iubire le răspândesc!

VIERSUL

Homer cânta mânia divinului Ahille,
Şi Dante Tartarul cânta;
Poetul, când se naşte în amărâte zile,
Amar şi el ca lumea, nu cântă pe copile,
Nici cupa baccanală nu-l poate îmbăta!

Şi eu câteodată smulg harpa din tăcere,
Când sparge muza pieptul meu,
Căci inima zdrobită răsună prin cădere
Şi saltă desperată în spasmuri de durere,
Scoţând din agonie un ţipăt scurt şi greu;

O poezie neagră, o poezie dură,
O poezie de granit,
Mişcată de teroare şi palpitând de ură,
Ca vocea răguşită pe patul de tortură,
Când o silabă spune un chin nemărginit!

Ar fi o ironie să cânt eu flori şi stele
În veacul nostru pe pământ,
Când ele sunt o larvă grimată cu văpsele,
Iar adevărul geme tempeste şi răzbele,
Blestem, urgie, neguri, pucioasă şi mormânt!

Lăsaţi pedestrei poze minciuna curtezană!
Al cântului entuziasm
Respinge veselia spoită şi vicleană,
Când totul împrejuru-i printr-o imensă rană
Exală din cangrenă un colosal miasm!

Homer cânta mânia divinului Ahille,
Şi Dante Tartarul cânta;
Poetul, când se naşte în amărâte zile,
Amar şi el ca lumea, nu cântă pe copile,
Nici cupa baccanală nu-l poate îmbăta!

MUNTELE ŞI VALEA

Nebun, nebun de mii de ori
Acel ce cată grâu şi flori
Pe munţii rătăciţi în nori:
Sunt tari: sunt nalţi, sunt de granit,
Dar fruntea lor cea triumfală
Abia rodeşte cu sfială
Un muşchi mărunt şi otrăvit.

Priviţi, priviţi aceste văi,
De râuleţe şi de căi,
De busuioace şi de clăi
Brăzdate ca un curcubeu:
Se scaldă struguru-n lumină,
Şi iese mierea din albină,
Şi totu-i plin de Dumnezeu!

Nu sus, nu sus la cei avuţi,
În norii fumului pierduţi,
Se nasc fecundele virtuţi.
Poporul ce suspină jos
E singur valea roditoare,
În care creşte grâu şi floare,
Bun şi frumos!...

COMPLOTUL BUBEI

Descrierea pe care anticii ne-au lăsat-o despre leproşi provoacă oroare. În 1321 aceşti nenorociţi ajunseră să creadă că, dacă s-ar găsi un mijloc de a transmite întregii lumi oribilul flagel de care erau contaminaţi, ar putea şi ei să ajungă la ranguri înalte...

CIBRARIO

I

Era-ntr-o bătrână pădure,
Din care vrăjmaşa secure
        Nu smulse o creangă de brad:
P-o stâncă de fulger crăpată,
P-o râpă de şerpi îmbălată,
        P-o beznă cu fundul în iad.

În cuibul acei văgăune –
Precum într-o cronică spune
        Din secolul patrusprezeci –
A fost o petrecere mare:
Leproşii din mii de hotare
        Veniră pe mii de poteci.

Vedeai o icoană grozavă!
Tot bube, pocnind de otravă,
        Pe braţe, pe coapse, pe frunţi!
Otrepuri, de mult închegate,
Lipite pe răni destupate,
        Ca nişte oribile punţi!

Obrajii lor – cronica spune –
Păreau ca un foc de tăciune
        Cu spuză-nvelit împrejur,
Când negrul cu roşul se-alungă,
Trecând pe de lături în dungă,
        Alb, vânăt, şi galben, şi sur!

S-aşază pe gânduri în iarbă,
Şi buba pe bubă se-ntreabă:
        Cum merge şi ce-i de făcut
În lume să nu mai domnească
Tăria şi fala trupească,
        Frumosul călcând pe cel slut?

Se scoală atunci din grămadă
O fiară, un monstru, o pradă
        A unui sarcasm infernal:
Atât de urât că, văzându-l,
N-ai pune pe oameni d-a rândul
        Cu cel mai hidos animal!

Se umflă a scoate cuvântul,
Şi parcă vuieşte mormântul,
        Răsună un glas din plămâni,
Pe care ca toţi să-l auză,
Îl trage prin nări şi prin buză,
        Sudoarea curgând peste răni!

„De prin puţuri şi izvoare
        Toată lumea bea –
        Aşa el zicea –
Fraţilor, precepeţi oare
        Cugetarea mea?

Apa-i pentru noi scăpare,
        Iute la fântâni,
        Din glezne şi mâini
    Daţi-le cu mic şi mare
            Puroaie din răni!

Toate ţările să fie
De sus până jos
Şi până la os
Un popor de carne vie:
Lepros şi lepros!

Ha, ha, ha! Să vezi atunce
O viţă ş-un soi
Întocmai ca voi:
Unde-i sântul ca s-arunce
Cu piatra în noi?..“

II

Trecu d-abia o lună,
Buboşii împreună
Acum din nou s-adună
În codrul cel spurcat;
Dar nu mai este jale,
Ci râsuri triumfale,
Sunând în deal şi-n vale,
Ca dracii în sabat!

Aduce fiecare
Cu sine pe spinare
Bucata-i de mâncare
La prânzul canibal:
Nemăcinate grâne
Servind în loc de pâine,
Cu vrun ciolan de câine
Sau un picior de cal!

Apoi voioasa ceată,
De stârvuri săturată,
Încinge desfrânată
Un danţ neruşinat:

Satan rânjind se pune
Cu pompă să-ncunune
Cumplita urâciune
        Cu groaznicul păcat!...

Strigaţi de bucurie,
Săltaţi de veselie,
Căci lepra cu urgie
        Se mişcă pas la pas:
Prin târguri şi prin sate,
Cu ape-nveninate,
Ea ţările răzbate,
        Puţin i-a mai rămas!

Priviţi-o cum pătrunde
În turnurile unde
D-abia se mai ascunde
        Seniorul tremurând;
Bordeiul şi palatul,
Săracul şi bogatul,
Opinca şi-mpăratul
        O vor simţi pe rând!

Atunci din voi oricare
Va fi uşor în stare
Şi el s-ajungă mare,
        Căci lepra-i chiar pe tron!
Şi iacă din nimică
Bubosul se ridică
Marcheze ori vlădică,
        Sau cel puţin baron!

Şi nu visează nime
C-o nouă nobilime
Se urcă la nălţime
        Pe feudalul car!

O bubă moştenită,
De secoli învechită,
E cea mai strălucită:
Lepros ereditar!

În urmă, se-nţelege,
Veţi născoci o lege,
Că nimeni nu se-alege
De nu va fi bubos:
Căci este cu dreptate
Ca prin majoritate
Rotund să meargă toate
Sub cerul luminos!

O goană-nvierşunată
Se va porni pe dată
În lumea cea curată
Pe bietul nesupus,
Ce nu vrea să-nţeleagă
Că trebuie o plagă
Să fie ţara-ntreagă
Când buba şade sus!

Printr-un decret se schimbă
Orice idee strâmbă,
Scoţându-se din limbă
Că lepra e un rău;
Şi după chip şi seamă,
Pe pânză şi p-aramă,
Veţi face fără teamă
Bubos pe Dumnezeu!!..

III

Poporul înconjoară pădurea fără veste
Şi-i pune foc:
Leproşii pân' la unul, bărbaţi, copii, neveste,
Au ars pe loc.

Memoria lor însă p-o lespede funebră
D-atunci s-a scris,
Pe care se citeşte: „Creştini, fugiţi de lepră
Ca d-un abis!"

De câtva timp încoace, furtuna, pe morminte
Cutrierând,
Se zbuciumă a şterge bătrânele cuvinte,
Străbunul gând.

De lene uită lumea ispitele-i antice.
Şi iar la sfat
Se grămădesc buboşii, visând să se ridice –
Pân' la palat!...

LILICA

Când copilaşu-mi se lipeşte
Plăpând la sânul meu,
Şi-l port în braţe, şi-mi zâmbeşte,
Şi-l strâng, şi-l pup mereu;

Îmi pare-atunci că-s o tulpină
Ce-abia mai sta pe rădăcină,
Tot sughiţând după lumină
De-atâtea ierne-n şir,
Şi iată că-ntr-o zi cu soare,
Sosind o rază iubitoare,
Făcu din trestia ce moare
Să iasă trandafir:

Un copilaş ce se lipeşte
Plăpând la sânul meu,
Şi-l port în braţe, şi-mi zâmbeşte,
Şi-l strâng, şi-l pup mereu!

ODĂ LA CIOCOI

I

Ca lacoma omidă, ce-şi caută o pradă
Pe fragede mlădiţe,
Ca neagra lipitoare pe sânul de zăpadă
Al dulcii copiliţe,
Ciocoiule! un secol, un secol şi mai bine,
Setos de duşmănie,
Sugeai în frunză sucul şi sângele din vine
În blânda Românie!

II

De groază şi durere, de muncă şi bătaie,
În jaf şi-n umilinţă,
Am tot strigat, dar glasul se-neacă şi se taie
De-atâta suferinţă;
Şi ca prin codri freamăt, ca murmur în izvoare,
Aşa în noi suspinul
Mai rămânea el singur să spună cum ne doare,
Cât de cumplit e chinul!...

III

Şi tu râdeai, jupâne, cu fală şi rânjire:
Râdeai precum un gâde,
Când vede capul jertfei zburat dintr-o izbire,
Se laudă şi râde;
Căci nu ştiai că viaţa, închisă-n nemişcare,
E cea mai cu putere;
Căci nu credeai c-un suflet se face şi mai tare,
Călindu-se-n tăcere!...

IV

Suspinul, ca scânteia ce cade jos în paie
          Sau pe-un covor de spice,
Pândind o adiere s-o umfle-ntr-o văpaie
          Şi-n slavă s-o ridice;
Suspinul, când poporul întreg din piept îl scoate
          Şi-un echo se găseşte,
Suspinul, ca scânteia, turbat cuprinde toate
          Şi-n praf le mistuieşte!

V

Ca un satrap alene lungit într-o grădină
          În moale cugetare,
Privind cum se iveşte în ziua cea senină
          Un nor în depărtare,
Aşa privea ciocoiul cu genele-adormite
          Suspinul României,
Şi iată că-ntr-o clipă din neguri grămădite
          Dă flacăra urgiei!

VI

Căci el zicea în gându-i, ca toţi apăsătorii
          În scurta lor vedere:
„Nu-mi pasă de nimica! Nu mă-nspăimântă norii!
          E aburul ce piere!...“
Da! abur este norul, suspinu-i o suflare
          Ce-n aer rătăceşte,
Uşoară, nesimţită, gingaşă, dar în care
          Un trăsnet locuieşte!

VII

A patruzecea iarnă, a patruzecea vară
S-au dus pe-a vremii roată,
De când prin mii de echuri suspinului din ţară
Răspunse ţara toată;
Căci sunt anume timpuri în care o idee
Îşi află un răsunet,
Ş-atunci, ori niciodată, ia foc dintr-o scânteie,
Suspinul naşte tunet!

VIII

Aşa cea sântă carte a Bibliei ne spune,
Prin tainice cuvinte,
C-o trâmbiţă de înger odată va să sune
Pe stârvuri şi morminte;
Ş-un sunet, numai unul, va face să re-nvie
Încenuşata fire,
Căci timpul este totul: o clipă dintr-o mie
Aduce mântuire!

IX

A patruzecea vară-mbrăcase ieri câmpia
În busuioci şi-n grâne,
De când suspinul nostru smulsese România
Din gheara ta, jupâne;
A patruzecea iarnă în haina-i de mireasă
Se-ndrumă după vară,
De când suspinul nostru pe litfa n-o mai lasă
A-şi bate gioc de ţară!...

X

Şi ţara se deşteaptă, voioasă, zâmbitoare,
Plăpândă, răsfăţată;
Jos florile dezmiardă, se uită sus la soare,
De raze-nconjurată;

Scăldându-se-n lumină, din ce în ce mai vie,
Ca trandafiru-n rouă,
O altă simte viaţă, o veche bărbăţie
Şi o putere nouă!...

XI

Dar ce privesc, o, Doamne! Eu cânt, ş-acum deodată
Cutremurul m-apucă;
O ceaţă se lăţeşte, o brumă-ntunecată,
O groaznică nălucă:
Ciocoii se ridică, ca hoituri învechite
Din cripta infernală,
Şi ca-n trecut se-aşază pe holdele-nverzite,
Răzbiţi de flămânzeală!...

XII

Nu-i oare vreo părere, vrun joc al fanteziei
Teribila icoană?
Tu n-ai fost mort, jupâne? Sub masca letargiei
Scăpat-ai viu din goană?
A ţării bucurie la patul morţii tale
Să fie o greşeală?
Venit-ai iar în lume să-nfrunţi cumplita jale
Cu faţa triumfală?

XIII

Sau poate că natura, sărind din căi bătute,
Din legile-i eterne,
Când teancul de verdeaţă, din mii de flori ţesute,
Pe ţarină se-aşterne,
Şi filomela cântă, şi soarele zâmbeşte,
Şi dragostea visează,
Atunci deodată ninge... dar neaua se topeşte
Sub călduroasa rază!

XIV

Un mort, ce-n cursul vieţii a secerat blesteme,
 Poporul povesteşte
Că viermii nu-l mănâncă şi nemiloasa vreme
 În veci nu-l putrezeşte:
Când vine miezul nopţii, când fulgeră şi tună,
 Din gaura-ngrozitoare
Strigoiul dezmorţeşte şi iese la furtună...
 Să fie asta oare?

XV

Mai ştim că mortăciunea se-ntâmplă câteodată
 Să strângă din sprâncene
Ori ochii să deschidă, ori mâna-i îngheţată
 S-o lase jos alene,
Şi frica ne cuprinde... dar amăgirea trece
 Şi nu ne mai înşală:
Cadavrul nu se scoală, cadavrul este rece,
 Mişcare mahinală!...

XVI

O, nu! E viu ciocoiul! Nu-i vis, nu-i rătăcire,
 Nu-i nea de primăvară!
Nu-i spaimă zburătoare, născută-n zăpăcire
 Şi gata să dispară!
Nu-i chiar nici letargia, ce lasă o pecete
 Pe tristele-i victime!
O, nu! E viu ciocoiul, cu bube şi cu pete,
 Întocmai ca-n vechime!...

XVII

Nu s-a schimbat nimica! Aceeaşi fudulie
De naşteri venetice
Din oameni fără nume, goniţi de prin Grecie
Şi pripăşiţi aice.
Aceeaşi goliciune la inimă, la minte,
La cugete române;
De jafuri lăcomie, dispreţ de cele sfinte
Şi lipsă de ruşine!

XVIII

O, nu! E viu ciocoiul! Nu-i mumie, nu-s moaşte:
Priviţi-i crunta gheară!
Şi pentru ca de-ndată să-l poată recunoaşte
Nefericita ţară,
El trage după sine, ca-n zile denainte,
Invazia străină,
Chemând păgâni şi unguri să danţe pe morminte
În patria română!...

XIX

La luptă dar! La luptă! Să ne vedem d-aproape!...
Lăcustele-ngropate,
De n-aţi strivit chiar oul, din fundul negrei groape
Învie mai turbate!
Nu mai greşi d-acuma! Trecutul să te-nveţe!
La vânătoare, frate!
La vânătoare! Însă... jos puştile şi beţe:
Să-i baţi prin libertate!...

DORUL

I

Privind tăcuta undă,
Pe gânduri am rămas:
Cât este de profundă
La fiecare pas;
Şi totuşi izvorăşte
Din depărtate văi,
Apoi se risipeşte
Prin mii şi mii de căi!

Asămenea-i şi dorul
În pieptul meu sădit:
E depărtat izvorul
Din care mi-a venit,
Şi-n multe lumi străine
Cărările-i s-ascund,
Dar revărsat în mine
Cât este de profund!

II

Când razele din soare,
Cătând iubirea jos,
Pe-mbălsămata floare
Aruncă voluptos
Lumină şi căldură,
Eu mă gândesc uimit
Că ele străbătură
Un spaţiu nefinit!

Şi dorul meu îşi are
Un soare născător;
Un cer fără hotare
Străbate şi-al meu dor;
Dar prin întunecime,
Pe drumu-i răcoros,
El vine din 'nălţime
Şi cald, şi luminos!

III

O rază diafană
Şi undele d-azur
De nor şi buruiană
Lovindu-se-mprejur,
O sferă-nveninată
Înfruntă ne-ncetat,
Dar flacăra-i curată
Şi valul e curat!

Aşa-i şi doru-n lume!
În negură şi spin,
Menite să-l sugrume,
Rămâne tot senin;
Nu simte şi n-aude
Sarcasmul trivial:
Ispitele-i sunt crude –
Şi-i pur ca un cristal!

SĂRĂCIA

Sărăcia cea flămândă
Ca puşcaşul stă la pândă,
Cu cocoşul rădicat:
Dintr-un deget o mişcare,
Glonţul zboară cu turbare
Şi vânatul a picat!

Munca tare, munca deasă
Numai dânsa nu mă lasă
Zbuciumându-mă să pier:
Tocmai astfel altădată
O cămaşă ferecată
Apăra pe-un cavaler!

Dar junia mea, o, Doamne,
Face loc zbârcitei toamne:
Bătrâneţele-au sosit!
Zile reci şi fără soare,
Ca un negru şir de cioare
Pe cadavrul părăsit!

Munca geme şi suspină
Şi se roagă la odină, –
Invalid neputincios,
Care după lungi campanii,
Când apar din nou duşmanii,
Fără voie cade jos!

În zadar ca mai-nainte
Îmi azvârl trudita minte
Colo-n sferele de sus:

Ea se-nalţă o bucată,
Şi s-afundă desperată,
Ca lumina în apus!

Totuşi, surdă la durere,
Lumea strigă, lumea cere,
Lumea strânge birul ei!
Dându-i spirit pentru pâine,
Ea-ţi dă oase ca la câine:
Schimb de cărnuri şi idei!

Şi de ţi-a secat izvorul,
Te turteşte cu piciorul,
Scuipă ca-ntr-o cârpă rea;
Căci pe lume n-o atinge
Că fitilul, ce se stinge,
Ars-a numai pentru ea!...

Sărăcia cea flămândă
Stă ca un puşcaş la pândă,
Cu cocoşul ridicat:
Dintr-un deget o mişcare,
Glonţul zboară cu turbare
Şi vânatul a picat!...

VORNICUL IANCU MOŢOC

(Baladă din secolul XVI)

Răsturnător în curs de douăzeci de ani, vornicul Iancu Moţoc alungă pe Alexandru-vodă şi aduce în locu-i pe un străin din Germania; dar mai la urmă, dând jos şi pe acesta, pentru a pune pe tron o nouă creatură, poporul nu-l mai ascultă, ci primeşte înapoi pe gonitul Alexandru. Vornicul fuge în Polonia, unde însă, după stăruinţa Porţii otomane, piere descapitat în capitala Galiţiei. Testamentul acestei triste celebrităţi se află până astăzi la Lemberg, în Tabula Municipală, Liber Testamentorum, t. 2, ab anno 1554 ad 1578, p. 225.

La cetatea Leov, în ţara leşească,
Va tăia calăul pe-un român fugar:
Curge tot poporul, lacom s-o privească –
Lacom s-o privească, că-i un lucru rar.

Solul din Moldova, trimăs ca să ceară
Marfa cumpărată: capul cel tăiat,
Stă cu nerăbdare mai curând să piară –
Mai curând să piară omul vinovat.

Mii şi mii de glasuri se pornesc deodată,
Ca şi când oraşul izbucnea de foc;
Vine! vine! vine! şi-n sfârşit se-arată –
Şi-n sfârşit se-arată vornicul Moţoc.

Dânsul alungase pe trei domni din ţară,
Dând apoi cununa unui venetic,
Care-n holda noastră ne-mblânzită fiară –
Ne-mblânzită fiară, nu cruţa nimic.

Învăţat boierul să sufle şi-ndată
A trânti pe-un vodă, fie bun sau rău,

Cugeta să-şi spele fapta-i cea spurcată –
Fapta-i cea spurcată: neamţul nătărău.

Dar sătul românul, mai crescut la minte,
Tot mereu să-ndure baterea de joc,
Nu-l mai amăgeşte, meşter la cuvinte –
Meşter la cuvinte, agerul Moţoc.

Cel ce-nstrăinase ţara prin domnie
În străinătate cată ajutor;
Însă chiar străinii sfarmă cu urgie –
Sfarmă cu urgie pe ciocoiul lor.

„Iancule! îi zice solul din Suceava,
Vezi tu cum păţeşte cel necredincios?
Astfel toţi să moară, cine cuteza-va –
Cine cuteza-va să dea domnii jos!"

„Minţi, lingău de câine, gata să iubească,
Fie chiar murdară, palma de stăpân!
Mulţi tirani zdrobit-au şi-o să mai zdrobească –
Şi-o să mai zdrobească puiul de român.

Nu-i aci blestemul ce mă urmăreşte;
Vai, cu mult mai groaznic e păcatul meu!
Moartea cea mai cruntă nu mă pedepseşte –
Nu mă pedepseşte îndestul de greu!

Când românul nostru e croit să fie
Ramură domnească, viţă de-mpărat,
Eu, nesocotitul, printr-o nebunie –
Printr-o nebunie domn străin i-am dat!..."

Gâdea mişcă barda. Cârca se despică.
Ceafa după trepte zuruind cădea...
Astăzi este timpul ca lumea să zică –
Ca lumea să zică: aşa-i trebuia!

LUNTREA

Şi râde, şi plânge, şi-ntocmai ca luntrea uşoară,
Plutind pintre valuri
Departe de maluri
Se zbuciumă inima mea.

Când luntrea, o, Doamne, se-nalţă şi iar se coboară,
Ajunge odată
Mereu legănată
Doritul liman a vedea.

Şi eu am o ţintă, dar timpul ce fuge şi zboară
Lăsa-mă-va oare
Pe căi mişcătoare
S-ajung şovăind pân'la ea?

Când luntrei se-ntâmplă că groaznicul vânt o doboară,
Cui pasă să ştie
În lumea cea vie:
Cu ce şi-ncotro se ducea?

Ci-n mine se-ascunde ferită de toţi o comoară:
D-a fi să se-nece
În unda cea rece,
Mai bine, ah, nu se năştea!...

Şi râde, şi plânge, şi-ntocmai ca luntrea uşoară,
Departe de maluri
Plutind pintre valuri
Se zbuciumă inima mea!...

BRADUL

Când arde soarele de mai,
Când vântul iernii geme,
Măreţul brad pe-naltul plai
Stă verde-n orice vreme.

O rădăcină de colos
Şi-a sfredelit în stâncă,
Şi de pe stâncă maiestos
Mai sfredeleşte încă!

De mult cu blocul de granit
El s-a făcut totuna,
Şi pe-amândoi necontenit
Îi zguduie furtuna.

Şi lemn, şi piatră la un loc,
Verdeaţa-i ne-ntreruptă,
Aspiră ger, îndură foc,
Cu trăsnetul se luptă!

La piept cu viforul turbat,
La cap cu norul rece,
De-atâţia ani nestrămutat
El tot aşa petrece.

De-ar fi să-i daţi în văi adânci
Odihnă dezmierdată,
Răpindu-i viscole şi stânci,
L-aţi omorî pe dată!

Când arde soarele de mai,
Când vântul iernii geme,
Măreţul brad pe-naltul plai
Stă verde-n orice vreme!

LUI N. NICOLEANU
(1866)

Râde omul cât e june;
Cât e june, omul plânge;
Şi râzând-plângând,
Cântă cântece nebune,
Cântă cântece de sânge,
Cântă vrând-nevrând!

Râsu-i o speranţă plină,
Plânsu-i urmă de speranţă
Ruptă din apus:
Iar speranţa-i o grădină
D-unde cântecul se nalţă
Drept la Cel-de-Sus!

Însă iată fără veste
Focu-n spuză se preface,
Spuza piere-n vânt:
Când speranţa nu mai este,
Tace plânsul, râsul tace...
Cum vrei să mai cânt!

Am ajuns o căzătură
Şi privesc cu nesimţire
Împrejurul meu:
Fără teamă de tortură,
Fără dor de fericire,
Voi să cuget eu!

Suflet veşted, minte rece,
Mi-a rămas atâta-n lume
S-o tot cântăresc:

Orice ţipă, orice trece,
Că despoi de mândru-i nume,
Masca să-i răpesc!

Tot ce-i falnic, tot ce-i mare,
Tot ce-ţi place în natură,
June cântăreţ,
Nu-i aşa precum se pare!
Totul merge cu măsură!
Totul are preţ!

Ziua zboară, noaptea vine;
Când din marea vieţii june
Vei sosi la mal,
O să vezi şi tu ca mine,
Şi ca mine tu vei spune:
Sarbăd carnaval!

Pân-atunci râsul şi jalea
Te-mpresoară şi te-mbată:
Cântă! Nu-nceta!
Cântecul deschide calea:
Cine n-a cântat vrodată
Nu va cugeta!

ADEVĂRATUL POET

Doi duşmani făr-astâmpăr în urgie
În inima poetului se bat:
A ţărnei din aproape tiranie,
Şi-al cerului un eco depărtat!

În jos atârnă-n greutate lutul;
În sus se-nalţă-al însuflării foc...
Se rumpe inima la tot minutul:
Vrăjmaşii şi-au ales acelaşi loc!

Cumplită-i lupta! ea se poate simte!
Dar n-o deplânge-al graiului penel:
El zugrăveşte plastice morminte,
Mormântul inimii e-ascuns de el!

Sunt clipe când văpaia cea sublimă
Se urcă, strălucind ca meteor:
Se pare că splendoarea se dărâmă
Pe elementul, ce-o popreşte-n zbor!

Sunt clipe când povara târâtoare
Întinde falnic orizontul său,
Şi-ascunde-n adâncimi măreţul soare
Al cugetărilor lui Dumnezău!

Căzut din sfera de lumini nestinse,
Trântit în glodul patimei lumeşti,
Poetul râde-n amărâte plânse
Sau geme el în hohote drăceşti!

Idei contrare, cerul şi pământul,
Din inima sărmanului detun.
Se-adună gloate spre-asculta cuvântul...
Şi-apoi rostesc osânda: „îi nebun!“

O DOINĂ POSTUMĂ
(1864)

Nu aveam o şchioapă de pământ să-mi fie
Locul meu... acuma-mi stăpânesc mormântul;
Şi nu îndrăzneşte ciocoiul să vie
Să-mi stoarcă pământul!

Alergam ca vita, mânat de poruncă...
Mă desfăt acuma-n ticna boierească;
Ar vrea şi nu poate ciocoiul la muncă
D-aci să m-urnească!

Mă bătea boierul... acum nu mă bate
Nici vântul, nici raza fierbintelui soare;
Timpul n-a şters încă semne de pe spate,
Dar nu mă mai doare!

Îmi lipsea cămaşa pe ger şi pe ploaie,
Când şedea ciocoiul lângă calda-i vatră;
Acum port o haină care nu se moaie:
Ţărână şi piatră!

Fraţii şi copiii, ce-au rămas în gheară,
Din a lor durere auzindu-mi cântul,
De la ciocoime atâta să ceară
Cât mi-a dat mormântul!

SĂ VORBIM ROMÂNEŞTE
(1879)

Cugetarea românească
Are portul românesc:
Nu lăsaţi dar s-o ciontească
Cei ce limba ne-o pocesc.

Când românul se-ndârjeşte
Din ţărână când mi-l scoţi,
El îţi toarnă româneşte
Un blestem de şapte coţi,
Când de dragoste se-aprinde
El vorbeşte lin şi blând,
Încât dorul te cuprinde
Dulcea-i vorbă ascultând.

Niciodată altă limbă,
De pre buze româneşti,
Nu se-ndoaie, nu se schimbă
După gândul ce gândeşti.

La mânie, la iubire,
La suspin şi chiuit,
După chiar a noastră fire
Graiul nostru e croit.
La iubire, la mânie,
La chiot şi la suspin,
România-i România
Cu fagur şi cu pelin.

Sucind limba românească,
Stricând graiul strămoşesc,
După moda franţuzească,
Sau cu modul latinesc,
Ne-am strâns minţile cu fracul
Şi simţul ne-am îmbrăcat
Cu haina, de unde dracul
Copiii şi-a înţărcat.

Românimea cât trăieşte
Graiul nu şi-l va lăsa;
Să vorbim dar româneşte.
Orice neam în limba sa!

SUNT ROMÂN

Eu din români îmi trag sorgintea.
C-o sfântă dragoste-i iubesc
şi pentru tot ce-i românesc,
oricând, şi braţele şi mintea
şi sufletul mi le jertfesc.

REFERINŢE ISTORICO-LITERARE

Răzvan şi Vidra... este una din cele mai bune drame din literatura română. Ideea nu-i fără raport în preocupările vremii. Până la 1855 tinerimea liberală fusese agitată de problema dezrobirii ţiganilor, care se rezolvă parţial în 1844 şi integral în 1855. Kogălniceanu scrisese un studiu asupra ţiganilor... Alecsandri, în *Istoria unui galben*, arată reprobativ cum se vindeau copiii robilor...

Lăsând la o parte intenţia socială, drama rămâne în sine o operă admirabilă, cu conflict original. Figura de femeie bărbătoasă a Vidrei, care împinge pe erou pe calea ambiţiilor, e în tradiţia literaturii, dar nu ea oferă problema centrală. Răzvan nu e un om slab, împins, dincolo de capacitatea lui, de o femeie ambiţioasă. Este dimpotrivă un om de voinţă şi de putere şi, dacă ezită, face aceasta din cauza unei măsurări juste a condiţiilor. El ştie că un ţigan un poate pătrunde. Iubirea Vidrei, respectul polonilor faţă de el deşteaptă amorul de sine amorţit de prejudecata oarbă a vulgului...

Răzvan este dar un paria îmbrăcat în hainele efemere ale puterii, în luptă cu un factor monstruos, de nedefinit, şi în condiţie cu atât mai tragică, cu cât admiraţia tuturor se amestecă cu o compasiune jignitoare. Destinul implacabil din tragedia greacă a fost înlocuit aci cu reaua naştere apăsând asupra geniului...

O fericită vioiciune de spirit a îngăduit lui Hasdeu să pună în jurul lui Răzvan un număr de personagii viabile. Sbierea avarul, aci ţanţoş, aci onctuos, aproape inconştient de primejdii din cauza patimii lui, inocent în viţiu şi în definitiv simpatic, Tănase, ţăran judecând numai prin prejudecăţi, leal, tăcut, îndrăzneţ la vorbă, şleahticii polaci, piraţi eroici şi nepăsători, însă cu mişcări româneşti, toţi au un contur pe care nu-l vor atinge niciodată eroii lui Alecsandri. Desfăşurarea scenică este petulantă, cu truculenţe graţioase, ca acel interminabil şi distrat „Vezi bine!“ al lui Vulpoi. Şi în sfârşit miezul poetic al versurilor este remarcabil.

George CĂLINESCU, Istoria literaturii române de la origini până în prezent. Ediţia a II-a, revărzută şi adăugită, Editura Minerva, Bucureşti, 1986, p. 373, 374–375.

Precocitatea intelectuală a lui Hasdeu este o ramificare simultană a complexelor lui însuşiri. Hasdeu nu este un adolescent exploziv care se va stinge sau se va corecta odată cu momentul corespunzător crizei;

adolescenţa lui spirituală este o primăvară, o prefigurare a maturităţii pe toate laturile. Între începuturile lui şi realizările mature există raportul dintre floare şi fruct; toate florile vor rodi însutit, şi nici un fruct al maturităţii nu va fi sterp. În acest sens, genialitatea hasdeeană este o evoluţie organică. Seva din ramurile tinere va hrăni arborele, până în toate celulele lui vii, cu un fel de simetrie lăuntrică.

Ceea ce ni se pare abrupt, risipit şi incomplet în spiritul matur al lui este totuşi de o rară organicitate. Unele ramuri vor creşte mai viguros, altele mai plăpând, dar toate vor exista, de la începutul până la finele evoluţiei. Liricul este completat astfel de poetul epic, a cărui inspiraţie istorică este unitară în fragmentul de roman *Arbore*, corespunzător *Ursitei* şi lui *Ioan-vodă cel Cumplit*, iar din fuziunea *Domniţei Roxana* cu *Domniţa Voichiţa* se presimte drama istorică *Răzvan şi Vidra*. În Introducerea care-nsoţeşte poemul despre Voichiţa, Hasdeu are intuiţia clară a psihologiei Vidrei: „Legenda veche românească ne asigură că malurile Dunării au fost cândva locuite de un războinic neam de femei, care multă vreme s-au luptat cu statul vecin al bărbaţilor; în sfârşit, prin mijlocirea unei misterioase păreri, s-au împăcat cu ei, au intrat în alianţă, şi ce credeţi? Ce a rezultat de pe urma acestei alianţe? Poporul românesc. Legendă ciudată, poate, dar eu sunt gata s-o cred când îmi vin în minte vijeliile româncelor de mai târziu şi bărbăţia vechilor femei ale Daciei, care ni se mărturiseşte nu numai de tradiţiile şi de cronicile româneşti, ci chiar şi de izvoarele romane şi de Columna lui Traian. Nu cred să mai existe un popor care mai mult decât cel românesc ar putea să prezinte pilde de vitejie feminină sau, mai bine zis, de bărbăţie a femeilor".

Nu este aci tot mitul dacismului hasdeean, văzut în istorie, în filologie şi folclor, ca şi în figura Vidrei, mit care va străbate până la Vitoria Lipan din *Baltagul* dlui Sadoveanu? Nu este însăşi structura spirituală a erudiţiei creatoare de ipoteze, de intuiţii şi prefigurată cu atâta siguranţă? Reîntorcându-ne la raportul dintre Voichiţa şi Vidra, observăm că scena duelului cu Ştefan, a travestirii eroinei într-un tânăr luptător (partea a treia a poemului), ca şi dragostea bruscă pentru voievod, conţin în germen toată psihologia iubitei lui Răzvan.

Cu inspiraţia istorică, Hasdeu îmbină erudiţia, folclorul, pasiunea pentru limbile slavice şi pentru lingvistică în genere. Spiritul lui se formează nu succesiv, ci simultan, aşa cum îşi va alterna feţele creatoare, la maturitate, cu o mare putere de asimilare, cu o mobilitate de informaţie şi de sinteză uimitoare. Geniul hasdeean este o surpriză continuă, în începuturile lui confuze, ca şi-n realizările lui cristalizate.

Pompiliu CONSTANTINESCU, Scrieri, vol. 3, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1969, p. 121–122.

Într-o vreme în care erudiţia istorică şi filologică lua încă loc printre genurile literare, scriitorii savanţi aduc contribuţia lor dezvoltării artistice a literaturii. Dar dintre numele de învăţaţi ai timpului, patru sunt acelea

care pot pretinde cu mai multe drepturi a fi luate în considerare. Cel dintâi este acela al lui B. P. Hasdeu, în care conştiinţa artistului n-a încetat niciodată a sprijini pe aceea a savantului. „Istoricul este un uvrier şi un artist totodată", scrie el în 1865, în prefaţa primei ediţii a lui *Ioan-vodă cel Cumplit*. Acel interesant text notează principiile artei sale de istoric, atent nu numai la critica documentelor, dar şi la compunerea lor în între-guri care să aibă o „perspectivă" şi un „colorit". Perspectiva este gradarea episoadelor în aşa fel încât din fondul situaţiei generale, abia estompate, să înainteze planurile din ce în ce mai luminoase în raport cu importanţa lor pentru povestire. „Încât priveşte coloritul, adaugă Hasdeu, ştim atâta, că inima simţea în adâncul său ceea ce scria condeiul; iar când inima simte, condeiul devine scurt, laconic, iute ca bătăile pulsului".

Adevărul este că istoricul Hasdeu renunţă la perioadele ample şi bogate, la cadenţele oratorice ale lui Bălcescu. Alt ritm domină aici. Povestirea se întregeşte din scurte trăsături contrastante, din antiteze fulgerătoare. „Şi cine oare era acel fericit păstor al popoarelor?" se întreabă istoricul. Răspunsul urmează numaidecât: „Fiul marelui Carol V, micul Filip II" (*Ioan-vodă cel Cumplit,* ed. 1849, p. XII). Sau: „În Franţa domnea regele Carol IX. Greşesc: el nu domnea. Domnea mumă-sa, Caterina Medici" etc. Când aceste efecte, sporite prin figuri ca aceea care ni-l arată pe Carol IX „sărutând lanţurile care îl sugrumă", nu i se par de ajuns, Hasdeu introduce exclamaţia melodramatică, reflecţia generală şi patetică, enumeraţia şi întrebarea retorică, pentru a completa tabloul unui impenitent stil romantic...

Tudor VIANU, Arta prozatorilor români, Chişinău, Editura Hyperion, 1991, p. 120–121.

Nu ca dramă istorică ne interesează *Răzvan şi Vidra* (plină de ana-cronisme), ci ca dramă a unei pasiuni general-umane. Nici la Hugo, nici la ceilalţi autori de teatru romantici lucrurile nu stau altfel. Şi de aceea nu e adevărat că Răzvan „cade" de la statutul unui revoltat social altruist la acela al unui egoist orbit de putere (şi încă sub influenţa ambiţioasei Vidra): în el se află din capul locului germenele „răului" fatal. Răzvan e un romantic tipic, măcinat de ambiţie ca de o boală, şi care-şi dezvăluie treptat esenţa demoniacă. El îşi provoacă în fond şi în mod repetat soarta: intervenind în discuţia dintre Başotă şi târgoveţi sau iertându-l pe Sbierea de câte ori îl are în mână. Vidra e catalizatorul patimii lui (femeie, ea însăşi, din aceeaşi speţă de monomani şi de obsedaţi), însă nu mai mult. E greşit a vedea în ea geniul rău şi dublul impur al lui Răzvan...

Nicolae MANOLESCU, Istoria critică a literaturii române, 1, Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 303.

Răzvan şi Vidra (1867) este o dramă istorică în versuri, de un real dramatism interior, cu măsură transpus în ţesătura conflictuală, fluent exprimată şi de faptele în faţa noastră desfăşurate şi de discursul uşor de

acceptat al personajelor. Fiindcă Hasdeu nu cedează nici poetizării, nici istorismului, ci se păstrează, cu adevărată demnitate stilistică, în dramă. Ţigan, deci în concepţia românilor suspect religios şi moral, vrednic de dispreţuit şi de alungat, ori în cel mai bun caz tolerat şi supus umilinţelor, Răzvan e înfăţişat ca cel mai capabil, mai drept şi mai curat printre românii din jurul său, faţă de care deţine pe deasupra şi pecetea alesului, a omului cu destin. El are farmecul naturaleţei calităţilor sale, spontaneităţii, ingenuului. Şi ambiţioasa boieroaică, Vidra, care îl împinge pe tronul Moldovei, e de fapt subjugată de farmecul celui ales. Spre deosebire de Satanii ceilalţi ai literaturii lui Hasdeu, care nu sunt niciodată, romantic, demoni, Răzvan este, singurul, un veritabil înger căzut, de unde incompatibilitatea dintre făptura lui spirituală şi cea materială (a fi ţigan). Iată drama lui, şi odată cu ea ne aflăm, de astă dată, în plin romantism, în plină poezie.

I. NEGOIŢESCU, Istoria literaturii române, vol. I (1800–1945). Editura Minerva, Bucureşti, 1991, p. 96–97.

Bazat pe o întinsă documentare, efectuată „în curs de mai mulţi ani“, „în biblioteci şi arhive străine şi naţionale“, „în legătură directă şi indirectă cu obiectul“ cărţii, dar mai ales pe intuiţiile sale critice şi pe speculaţiile trezite de lectura proaspătă a izvoarelor – multe dintre ele necunoscute înaintaşilor –, B. P. Hasdeu punea într-o cu totul altă lumină domnia lui Ioan Vodă.

Dintr-o figură ştearsă a istoriei, prezentată denaturat de cronicari, el făcea un erou naţional de primă strălucire, capabil să adumbrească marile personalităţi europene ale veacului, cu care era comparat nu o dată.

În pornirea sa romantică de a-şi aureola „personajul“ cu atributele idealului de conducător înţelept, de bun administrator şi de geniu militar, autorul supralicita însă documentele, forţându-le să conlucreze cu fantezia sa înfierbântată, încât, pe bună dreptate, s-a afirmat că monografia *Ioan-vodă cel Cumplit* e mai degrabă „un poem“ sau o proză artistică de cea mai pură esenţă ce proiectează figura voievodului în mit, decât o lucrare ştiinţifică în înţelesul clasic al cuvântului.

I. OPRIŞAN, Romanul vieţii lui B. P. Hasdeu, Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 270–271.

Temperament polemic neogoit, adept al teoriei imitaţiei naturii în artă, cunoscător al esteticienilor mari, printre care Horaţiu, Belinski, Herţen, Cernâşevski ş. a., B. P. Hasdeu a insistat în repetate rânduri asupra necesităţii de a se face deosebirea cuvenită între artă şi pseudoartă. Inclusiv o paranteză ce pare nevinovată, din introducerea la tragedia sa *Răposatul postelnic,* şi anume că „poezia poate fi şi fără versuri, precum şi versurile pot fi fără poezie“, denotă dorinţa savantului şi scriitorului de a-l avertiza pe cititor că există artă autentică, dar numaidecât şi surogatele acesteia. Un an mai târziu, în 1863, în studiul

„Mişcarea literelor în Ieşi“, el întreprindea o analiză concretă a mai multor opere literare, a cărei ţintă principală pare anume distincţia dintre scriitorul de vocaţie şi cel de... profesie. Scriitorul de vocaţie este „un adevărat poet; poet din acei ce *nascuntur*, iar nu *fiunt* (ce nasc, iar nu ce fac. – I. C.); poet prin idee, prin simţ şi prin armonie“. Calificativele enumerate sunt rostite la adresa unui autor necunoscut astăzi (Pascali), dar adevărurile de ordin teoretic emise de Hasdeu îşi păstrează importanţa, mai cu seamă că în continuare, fără să se refere la careva autor dispărut de pe firmamentul literaturii noastre clasice, distinsul scriitor şi savant descifrează atât noţiunea de „poet adevărat“, cât şi nenumărate probleme referitoare la „ceea ce e şi ceea ce nu este poezie“.

Anticipând expunerea particularităţilor esenţiale ale poeziei autentice, consemnăm că Hasdeu le numeşte ideea, graiul şi efectul. La un moment dat el observă că „în istoria literaturilor ne întâmpină prea şi prea puţini poeţi care să fi întrunit cu desăvârşire, din când în când, într-un cap-d'operă, aceste trei măreţe ţeluri poetice“, că „de cele mai multe ori ici vezi profunditatea conceperii, espreasă (exprimată. – I. C.) prin un limbaj neîndestulător; colo te robeşte prestigiul cuvintelor şi frazelor îmbrobodind o idee de rând; încheie nişte versuri idealmente şi verbalmente de mijloc“ şi, concomitent, că „a fi lipsit de tustrele de odată şi în aceeaşi măsură este a nu fi poet nici câtu-i negru sub unghie, ci doară un stâlpitor de silabe şi alegător de consunanţe, o specie de geometru, despre al cărui ingeniu, vreau să zic îngenierie, criticul se rosteşte cu Oraţiu: "...versus inopes rerum, nugaeque canorae..." (versuri rupte de realitate, nimicuri răsunătoare. – I. C.)“.

„Stâlpitor de silabe“ va să zică anume scriitor lipsit de vocaţie, improvizat şi incapabil să influenţeze artistic asupra publicului. În altă parte Hasdeu vorbeşte despre incapacitatea versuitorului ordinar de a fi un ecou al sentimentelor şi ideilor celor mulţi: „Numai talentele cele mărunte, numai poeţii cei de toate zilele ne asurzesc întruna cu propria lor microscopică personalitate, asemenea cloştii care umple de zgomot o mahala întreagă după ce a scos un ou, ca şi când oul ei ar interesa universul“.

În schimb „adevăratul poet“, despre care în poezia cu acest titlu Hasdeu scrie: „Căzut din sfera de lumini nestinse, /Trântit în glodul patimii lumeşti,/Poetul râde-n amărâte plânse /Sau geme el în hohote drăceşti!“, „repercută şi reproduce într-o minunată prismă durerile altora, suferă suferinţele aproapelui, uşurează chinurile neamului omenesc, asumându-şi chintesenţa lor, este un martir al altruismului... Chiar atunci când înalţă un imn de fericire, ca şi atunci când tună sau când geme, poetul nu este el, ci un ecou“. [...] Hasdeu parcă ar sta între „poetul adevărat“ şi „stâlpitorul de silabe“, nepermiţându-i celui dintâi să coboare la nivelul celui de-al doilea şi arătându-i cititorului pe care să-l aleagă şi să-l

aprecieze. Cum anume îi arată? Dezvăluind o seamă de particularităţi esenţiale şi neîndoielnice ale poeziei autentice, şi anume ideea poetică, graiul poetic şi efectul poetic.

Ion CIOCANU, Permanenţe, Ed. Literatura artistică, Chişinău, 1973, p. 77–79.

Hasdeu este, după Eliade, printre oamenii de Renaştere care trebuia să facă în secolul XIX românesc tot şi să facă repede sub semnul monumentalului, al marilor modele şi planurilor gigantice. [...] Peste tot dăm, la Hasdeu, de o adevărată manie a monumentalului şi universalului în aspiraţia de a cunoaşte şi a cuprinde Absolutul, de planuri gigantice şi de realizări pe măsura lor, de prisme generale şi de Istorii proiectate condensat în câte un specimen, de legi universale, de un enciclopedism monstruos care seacă toate „fântânile" (sursele adică), întregul volum de informaţii din trecut şi până în „prezinte" şi care aruncă o lumină vie „asupra tuturor originilor". Acţiunea de „spargere a întunericului" este deosebit de efectivă, Hasdeu fiind marele Luminător, aruncând fie raze de lumină agere, fie fulgere de Jupiter tonans, al esenţelor, universalurilor, chestiunilor esenţiale, întregurilor percepute holografic în fragment.

Deci, nici temerara comparaţiune cu Demiurgul nu ar spune totul: Hasdeu prezintă o simbioză pe cât de ciudată pe atât de firească, dat fiind gigantismul şi nebunia, „sceleratețea cea mai neagră" a spiritului său, dintre Demiurg şi Satan. De aceea îşi propune, în stilul său caracteristic, să-l corijeze pe Pascal: „Anima este care simpte pe Dumnezeu!" zice marele Pascal. Am putea adăogi: „Anima este care simpte pe Satana" (*Ioan-Vodă cel Cumplit*).

Farmecul operei lui stă în acest amestec original de spirit constructiv şi destructiv (de nihil nietzschean), de Demiurg şi Satan, înşişi eroii lui fiind – în chip romantic – firi superioare ieşite din obişnuitul cotidian: nişte genii care, binecuvântaţi de ziditorul suprem, dar şi atinşi de aripa lui Lucifer, sunt de fapt nişte genialoizi, nişte îngeri care, sfidându-şi creatorul, se transformă în îngeri căzuţi. Asemenea creatorului lor Hasdeu, Ioan Vodă cel Cumplit, Răzvan sunt nişte creaturi dumnezeieşti-satanice. [...]

Figura titanică a lui Hasdeu se înscrie în orizontul de aşteptare a contemporaneităţii noastre printr-o contradictorie reacţie de acceptare-respingere, căci el poartă – programatic – nu numai un palton ponosit de om al tradiţiei, ca şi Iorga şi majoritatea scriitorilor basarabeni, ci şi o pelerină romantică şi o haină din mai multe stofe prefigurând, aşa cum observa Nicolae Manolescu (în *Istoria critică...*) intertextualitatea generalizată a sfârşitului de secol XX. Retoric, veleitar, programatic şi pragmatic în lirică (ce este dintre toate ramurile încercate cea mai slabă, după aprecierea lui Călinescu, *Istoria*... ed. II, p. 372) crezând greşit în primordialitatea gândului. Pragmatismul lui este cauzat de punerea poeziei în serviciul naţionalităţii şi al educaţiei morale, după cum consideră Şerban Cioculescu (*Istoria*... p. 126), el este totuşi un pionier al poeziei de idei, şi

un cultivator al unei estetici energetice, vitaliste, agresive la porunca demoniei din străfunduri care, după Negoiţescu, generează poetica „neagră“, „dură“. Privată de „un deosebit caracter evocator“ (Vianu, *Arta prozatorilor români,* 1988, p. 144), proza hasdeiană se citeşte, azi, pentru caracterul ei de frontieră, eseistic, dinamic, economicos, ce sfidează ritmul domol moldovenesc al narării.

Genial în ansamblul operei, unde este uvrier şi artist deopotrivă, depăşind radical basarabenismul şi chiar românismul programatic printr-un har al titanismului creativ, Hasdeu ne dă, în domeniul literaturii, atât fragmente sclipitoare cât şi întreguri rău clădite.

Mihai CIMPOI, Sfinte firi vizionare, Chişinău, CPRI „Anons S. Ungurean“, 1995, p. 98–103.

Înţelegerea adecvată a poeziei lui Hasdeu pretinde şi o incursiune în alte zone, de concepţie. Hasdeu e unul dintre spiritele „nordice“ ale literaturii noastre. Poezia este pentru el *Dichtung,* sfera ei nu se rezumă la vers, ci semnifică viziune, indiferent că aceasta se exprimă prin istorie, prin dramă, prin stihuri. În 1860, dezvoltând mărturisit o idee din polonezul Joachim Lelewel, scriitorul încerca definirea „poeziei“ prin raportarea la „religie“ şi „istorie“, acţiunea ei nefiind decât o pendulare între *realitate şi idealitate.* „Ce dar rămâne poeziei?“ se întreabă. „A se clătina între ambele, între istorie şi religiune, şi, împrumutând de la istorie realitatea, a se înălţa apoi la un grad de idealitate, deşi fără a ieşi din sfera lumească“ (B. P. Hasdeu, *Literatura*, în *„Foiţa de istorie şi literatură“*, 1860, nr.1, martie; apud *Articole şi studii literare*, 1961, p. 40). Sensibilitate şi cugetare (meditaţie) se conjugă în reconstituirea unei realităţi. Pasiunea hasdeiană urmăreşte „restaurarea“ concretului istoric; romantismul său caută „semnele“, „peceţile“ începuturilor, germenele purtător al unui destin. „Istoricul simpte şi vede cu ochii cugetului panorama tuturor scenelor trecute, cărora le dă o nouă viaţă; căci dacă nu o simte, nu o vede, opera sa rămâne rece şi diformă“ (B. P. Hasdeu, *Bătrânul Baba-Novac*, în *„Românul“*, 19 aprilie 1863, p. 336). Studiul epocii, condiţie primă, mai pretinde însă gust şi imaginaţie. Importanţa acesteia din urmă e în repetate rânduri subliniată apăsat: „Precum fără raţie nu poate fi filosofia, aşa fără imaginaţie n-ar putea fi poezia“, fiindcă ea s-a născut „din naturala noastră tindere de a *închipui*“ şi „pruba perfecţiei unei poezii“ e capacitatea ei de transportare a fanteziei cititorului. „Astfel, imaginaţiunea e cauza, esenţa şi criteriul poeziei“ (Idem, *Mişcarea literelor în Ieşi,* în *„Lumina Din Moldova)“*, 1863, nr. 12, 13-14, 16; aprud *Articole şi studii literare*, 1961, p. 90. Expresia ei nu sunt doar „stihurile“, poezia se cuprinde în *imagine*, în *ideea poetică*. Nu lipseşte nici îndemnul la cultivarea unui specific naţional, al cărui model „naiv“ e regăsit în lectura cronicarilor. Ethosul nostru zace în: „inteligenţă limpede şi naivă, observaţie sigură şi necomplicată, tablouri simţite şi neafectate, o sistemă

mai mult inspirată de bun-simţ decât combinată", calităţi ce ne deosebesc de „subtilismul" german, de „volubilitatea franceză" ori de „flema engleză". Intuite admirabil de cei bătrâni, „ne lipsesc nouă, literaţilor proaspăt răsăriţi" (Idem, *Amorul în cronicele române,* în *„Satyrul"*, 1866, nr. 9; apud op. cit., p. 119). Traduse în realitatea limbajului, aceste precepte impun îmbogăţirea „ziciunarului român poetic" nu prin „răceala graiului prozaic", nici prin neologismul de ultimă oră sau prin „jargonul saloanelor", ci prin studiul regionalismelor (ardelenismul „astrucat" întrece în poezie pe „îngropat" sau pe „înmormântat") şi al limbii vechi, plină de neaşteptate arome: „În letopiseţele, în opurile lui Varlaam, Dosoftei, Cantemir, am găsi mii de ziceri neglese [=neglijate, n.n.] în vorba vulgară de astăzi şi cari cu atât mai ales ar fi adevărate odoare în poezie" (Idem, *Mişcarea literelor în Ieşi,* în op. cit., p. 94).

Poezie însemnează aşadar imaginaţie, „restaurare" a unei realităţi, aspiraţie spre idealul trandescent, dar şi expresie primenită la surse, cufundare în mituri originare. Astfel limpezită, privirea Poetului (care e un Vates) scrutează deopotrivă destinul individual şi cel colectiv. Ideal şi sarcasm fuzionează, deschizând perspective largi cugetării: „râsul şi jalea / Te-mpresoară şi te-mbată" *(Lui N. Nicoleanu)*. În inima poetului două forţe antagonice îşi dispută cântecul: „A ţărnii din aproape tiranie / Şi-al cerului un echo depărtat"; „În jos atârnă-n greutate lutul; / În sus se-nalţă-al însuflării foc..." *(Adevăratul poet)*. Condiţia lui e deopotrivă tragică şi fertilă:

„Căzut din sfera de lumini nestinse,
Trântit în glodul patimii lumeşti,
Poetul râde-n amărâte plânse
Sau geme el în hohote drăceşti!"

(Adevăratul poet)

Suferinţa fiind „partea poetului", ea îi căleşte sensibilitatea, îi descoperă lucid raporturile sociale, fizionomia epocii, dimensiunea politică. Între poezie şi politică, relaţia e exponenţială, afirmată prin meditaţie istorică şi prin opţiune contemporană. Conştiinţa politică a unei epoci conferă literaturii dimensiuni majore (*Elada*); lipsa mişcării politice provoacă, dimpotrivă, „mortăciunea literaturei". La noi, „activitatea politică, crescută după 1848, fost-a oare o piedică contra creşterii literare?" (M.Zaciu, *Nordicul Hasdeu*, în nr. *Viaticum*, Bucureşti, 90, Cartea românească, 1983, p. 99-101.) Destinul particular al poetului se proiectează astfel pe ecranul suferinţelor colective, misiunea sa de a rosti adevărul („Lăsaţi pedestrei proze minciuna curtezană"), refuzul contrafacerii sentimentale („Respinge veselia spoită şi vicleană"), a registrului minor şi a recuzitei frivole („Ar fi o ironie să cânt eu flori şi stele /În veacul nostru pe pământ...") Verbul adecvat e teluric şi răscolitor, sumbru monument al deznădejdii:

„O poezie neagră, o poezie dură,
O poezie de granit,
Mişcată de teroare şi palpitând de ură,
Ca vocea răguşită pe patul de tortură,
Când o silabă spune un chin nemărginit!“

(Viersul)

Relaţia dintre *veac* şi *poezie*, dominanta sumbră, struna monocordă, deliberat „dură“, presimţirea unei nevroze cu rădăcini sociale, („ţâţânele sociale pe cari se mişcă acest fenomen psihologic“, anunţă (teoretic cel puţin, căci soluţia practică, discursivă e mult diferită) pe Bacovia.

Aplecat asupra unui ev neguros, Hasdeu se destinde contemplând, în privelişti mai pline de lumină, un răstimp anume, acela al domniei lui Ştefan cel Mare, printre oştenii căruia putea eventual regăsi urmele unor străbuni ai săi. Idealizând, el închipuie o lume medievală, cu moravuri cavalereşti, în care „amorul făcea eroi pe toţi românii“ *(Amorul în cronicele române)* şi unde se încingeau turnire, precum acela înfăţişat în poemul epic *Domniţa Voichiţa*: „Turneluri se făceau şi la noi,/ Şi fetele cu cununi înflorite/ Pe eroi îi răsplăteau“. Răzvan însuşi, în *Răzvan şi Vidra*, are şi simţirea şi purtarea unui cavaler, închipuindu-şi biruinţele femeii iubite, fiind gata oricând să-şi pună viaţa în joc, în bătălii sau dueluri, în fine, iertând senioral. Scriitorul gândeşte spectacular, în ritmuri care intensifică. Pasiunile se exprimă în cuvântări avântate sau se eliberează într-o gestică viguroasă, ceremoniile îşi au ritualul lor pompos.

O asemenea romanescă descindere se întemeiază totuşi pe o cercetare asiduă a unei epoci, cu instituţiile şi obiceiurile ei. Cadrul care se creează graţie productivităţii imaginarului e numai bun pentru a găzdui o înfruntare de patimi, de caractere. Hasdeu este un vizual, care nu se mulţumeşte cu siluete vagi şi fără chip; el are nevoie de fizionomia cât mai pronunţată – pe care să se descifreze un relief sufletesc – a unei personalităţi ce îl preocupă, fie domnitorul Alexandru cel Bun, fie Ştefan ori Vlad Ţepeş. Era încredinţat că ar putea deduce cu mijloacele, ce-i drept, cam îndoielnice, ale „fiziognomoniei“, firea profundă, cu meandrele ei, a fiecăruia. Şi astfel ia naştere un personaj, în parte adevărat, în parte născocit, pregătit să-şi ia rolul în primire în vreunul din „scenariile“ (termen care revine întruna) hasdeiene. Din încremenirea lor îndelungată, „icoanele“ din vechime încep să prindă viaţă, iar firi păstrate în vreo sărăcăcioasă „iconografie“ se reîntrupează, prin istorisiri însufleţite, într-un rinforzando al „poeziei dramatice“. Hasdeu este un strateg debordant, organizându-şi materialul sub imboldul unui elan mai degrabă liric, în mişcări nervoase, precipitate, neapărat cu o încărcătură de dramatism. Sunt energii care se tot adună, concentrându-se în segmente cu potenţial exploziv, durata tragică trebuind să fie, în convingerea scriitorului, formulată aristotelic, „scurtă şi trecătoare“.

Istoria, în monografia *Ioan Vodă cel Cumplit* (1865), oferă un spectacol tumultuos şi înnegurat, în care se simte patosul – cu alt cuvânt

drama. (Poezia e patos, enunţă, cu alt prilej, teoreticianul, nuanţând, în *Introducere* la *Răposatul postelnic*: „poezia poate fi fără versuri, precum şi versurile pot fi fără poezie“). Ca peste tot în opera lui Hasdeu, scenele de violenţă sunt impresionante. Aşa este „cumplitul spectacol“ al „jafului Brăilei“, de care istoricul, precum cronicarii de demult, se cutremură: „Ce infamie, ce timpuri, o, Doamne!“ Totul e ritm, într-un montaj în care unghiurile alternează mereu, neaşteptat, încadrând alte şi alte planuri ale tragediei, de proporţii grozave, care se consumă.

Prozatorul, aici, copleşeşte prin abundenţă şi grandoare. Eroul său creşte gigantic, umbra lui întunecând împăraţii. Şi deodată, cumplită, prăbuşirea: „În fine, când eroul nu mai este, spectatorul urmăreşte cu fiori cum se prevale una după alta majestoasele creaţiuni ale stinsului geniu, pân-ce un funest întuneric înfăşură tot orizontul“. Spectacolul a luat sfârşit. Rememorând nenorocirile toate, ce au culminat cu înfricoşata moarte a domnitorului, Hasdeu notează, ca Mihail Sadoveanu în *Neamul Şoimăreştilor*, cu slovă tremurată: „Voind a încheia acest registru mortuar, îmi tremură mâna, ca şi când prin descrierea crimelor aş resimţi eu, în locul ucigaşilor, remuşcările conştiinţei!“. Nici o distanţare, autorul se implică, gata să se confunde cu destinele evocate.

În titanismul vrednic de o cunună de lauri al lui Ioan Vodă, romanticul sădeşte ceva din propriile năzuiri, ca şi din amarele-i deziluzii. „Omul reproduce bine numai pe „ego“ al său, oriunde îl găseşte“ – este confesiunea unui egotist care în peregrinările sale prin timp nu caută doar să-şi recupereze strămoşii dintr-o genealogie somptuoasă, ce se făleşte şi cu un voievod. Omul, cu mândrii princiare („prinţul Dieu-donne Petriceicu Hasdeu“), proiectează, în fiinţele proeminente pe care le selectează, lumini şi penumbre ale unui sine hipertrofic, camuflându-şi, sub măştile unor personaje, obsesiile esenţiale (puterea, soarta geniului, „fatum“-ul, ereditatea, ş.a.). Eroul preferat e cine altul decât omul superior, neadaptat unor vremuri pe care le depăşeşte, neînţeles de cei din jur şi predispus drept urmare unor atitudini extreme: ori se însigurează, într-o sumbră torsiune demonică, ori suportă nedrepte damnaţiuni. Dacă Răzvan, dăruit cu alese calităţi, îşi poartă stigmatul în sângele ţigănesc ce-i clocoteşte în vine, marele păcătos, sceleratul este, în ipostaze succesive, Moţoc. E, cu ambiţiile nepotolite şi cruzimea lui nu numai virtuală, o figură... ca la carte. Impunător în felul său („într-o poză măreaţă“) prin cinismul monstruos, prin fanatism – abominabil prin învârtoşarea trăsăturilor negative.

Viziunea dramatică, aşadar, se susţine, între altele, prin *intensificare*. Maleficul personaj îl preocupă pe Hasdeu, care îl invocă şi în poeme (*Ştefan Tomşa Vodă şi vornicul Ion Moţoc, Vornicul Iancu Moţoc*), şi în proză. În fragmentul de roman *Ursita*, a cărui acţiune se desfăşoară în amurgul domniei lui Ştefan cel Mare, Moţoc e încă un copil, dar dintr-o demonicească speţă, vădind de pe acum („rodul se cunoaşte în germene“) însemnele răului: el „se pare a fi născut numai pentru omoruri şi faceri de

rele“. Acordul fatidic răsună neliniştitor, prelungind-se în scrierile care vor urma: fiecare este supus, oricât s-ar răzvrăti, unei *ursite*: („Oare acestea nu sunt de ajuns, fraţilor creştini, pentru ca să ne dovedească nouă tuturor că şubredul om merge orbeşte pe calea ce-i este scrisă în cartea dumnezeiască a vieţii încă din începutul veacurilor?“). Scrisa lui Moţoc e de a semăna nenorociri, de a răsplăti binele cu nerecunoştinţa, de a ucide chiar, cu sânge rece şi fără remuşcări. Intrările lui în scenă sunt presărate cu gătelile spectaculosului. „Aici, ca prin vărguţa magică, spectacolul se schimbă cu desăvârşire“. Mecanismul implacabil care mişcă totul abia aşteaptă să se dea în vileag.

Treptat, acest fatalism de soi romantic se înmlădie prin intervenţia unui factor psihologic („fecundul element psihologic“), care devine precumpănitor. Şi chiar cu oarecari excese. Ispitit de „studiul naturei umane“, Hasdeu negociază trăsături de caracter anumite, de care anină câte un atribut simbolic. În orice personaj e încorporat un *caracter*, care nu se defineşte prin fluiditate. Fluxul romantic, încăput în canonul clasicizant, este obligat să se disciplineze, pasiuni şi temperamente se orânduiesc într-un „fagure“ de tipologii, răspunzând nevoii de ordine, clasificatoare, a savantului dedat „*studiului* (s. n.) inimii omeneşti şi al patimilor ce se încuibează într-însa“.

Florin FAIFER*, în vol. Cordonul de argint,* Iaşi, ed. Universităţii, 1997, p. 44-46.

Cele două încercări parţial reuşite, *Răposatul postelnic* şi *Ursita*, sunt fără îndoială schiţe preliminare pe temeiul cărora se va închega peste numai trei ani, în 1867, drama istorică *Răzvan-Vodă* (titlu schimbat de la a treia ediţie în *Răzvan şi Vidra*) prima reuşită certă a geniului în literatura română, în descendenţa căreia se aşază toate celelalte drame istorice intrate în fondul clasic al literaturii noastre: *Despot Vodă* al lui Alecsandri, *Vlaicu-Vodă* de Davila şi *Apus de soare* al lui Delavrancea. Shakespearianismul piesei, intuit încă de primii ei comentatori, incusiv în critica răuvoitoare dar nu lipsită de inteligenţă a lui P. P. Carp, pe care Hasdeu are orgoliul – şi umorul – să o aşeze ca prefaţă în fruntea reeditărilor din decursul timpului, nu trebuie căutat în asemănări concrete şi superficiale, existente şi acestea (apostrofa Vidrei imboldind voinţa ezitantă a lui Răzvan precum Lady Macbeth pe a soţului ei, sau funcţia complementar cathartică a unor personaje secundare de felul lui Tănase, Vulpoi şi Răzeşul, precum, să zicem, a lui Fluellen, Bardolph ori Pistol în *Henric al V-lea*), ci în însuşi conflictul dramatic al piesei, adică în ciocnirea eroului cu destinul său, în încercarea unui ins excepţional înzestrat de a depăşi – fără să reuşească – datul istoric al vremii şi al propriei sale condiţii. Hasdeu, care nu se oprea la intermediari nici în literatură cum nu se oprea nici în ştiinţă, ci căuta direct sursele, n-a scris o dramă propriu-zisă romantică aşa cum ne apare ea în perspectiva istoriei literare, n-a luat ca model pe Hugo, cu al său pitoresc *Ruy-Blas*, ci

pe Shakespeare cu eroii săi, dominaţi de pasiuni totalitare şi distructive, fiinţe umane în care calităţi şi defecte se întâlnesc ca în oricare din noi, dar cărora o trăire excesivă, o combustie deplină a latenţelor caracterologice le conferă nu numai dimensiuni scenice. Şi *Richard al III-lea* în voinţa nedomolită de putere, şi Răzvan va vedea visul cu ochii pentru o clipă, dar pentru o clipă numai, pentru că eroii săi, ca şi ai lui Shakespeare, se mişcă într-o lume determinată obiectiv şi ei sunt antrenaţi de propria lor desăvârşire caracterologică spre prăbuşirea care este înscrisă în însăşi condiţia unui succes obţinut împotriva acestei determinări. Opţiunea îl plasează pe autor deasupra ideii de şcoală sau curent, Shakespeare însemnând pentru el modelul prin care ajunge la adevărul esenţial al vieţii invocat în 1862, varietatea caracterelor, amestecul de râs şi plâns care ne defineşte existenţa, obiectivarea istorică a autorului în spatele personajelor sale, adică voinţa de a ieşi din cadrele rigide ale unei preconcepţii literare şi de a lăsa să se manifeste, în marginile unei libertăţi condiţionate istoric, oameni excepţionali în împrejurări excepţionale. S-au căutat în această piesă reflexe autobiografice şi Hasdeu însuşi crede necesar să prevină interpretările contemporane ale unor pasaje, care nu reflectă în nici un fel „mârâiturile partidelor de astăzi“. Autobiografică, precum la Eminescu, este în piesă numai problema geniului într-o lume care nu-l poate cuprinde. Fidelitatea personajelor faţă de propria lor determinare, în pofida oricăror circumstanţe şi a oricăror consecinţe, este o altă faţă a dramei lor şi abia în acest punct opera întâlneşte biografia autorului ei, punând pentru prima dată în chip explicit în teatrul nostru problema unui destin tragic acceptat ca un corolar al geniului, al ieşirii din rânduri.

Răzvan şi Vidra este însă şi o dramă a dublei personalităţi, a sfâşierii între cele două tendinţe care alcătuiesc complementar caracterul eroului, între cele două naturi antagonice ale sale căci, văzut în general ca un ins lipsit de voinţă proprie, aflat sub dominaţia voluntarei Vidra, Răzvan nu poate fi înţeles decât ca o sinteză a celor două personaje separate artificial, printr-o convenţie scenică. Vidra nu este „reală“ nu pentru că existenţa ei nu e istorică, nu pentru că figura ei este neverosimilă istoric – la un autor care-şi proclamă preocuparea pentru veridicitate – ci pentru că numai văzută ca umbră neliniştită a unei voinţe tot mai greu reprimate de realizarea personajului său capătă coerenţă logică şi sens, pentru că numai aşa conştiinţa nelămurit vinovată a eroului poate căpăta întrupare scenică şi deliberările sale expresie verbală, fără a cădea în monologism şi insuportabilă introspecţie. Vidra nu este decât un alter-ego, nocturn şi ambiţios, al personajului din care Răzvan întruchipează faţa solară, generoasă şi terestră, ea înfăţişează dublul ascuns – ascuns chiar pentru propria sa conştiinţă – al unui personaj pe care nu-l mişcă numai temperamentul său eroic şi extravertit, ci şi o imensă ambiţie care rezultă firesc din

marile sale înzestrări, crescută şi maturizată treptat, în neîncetata comparaţie care se stabileşte încă de la început exponenţii unei structuri învechite, rigide şi nedrepte. Când ambiţia personificată de Vidra se revelă definitiv eroului, când el îşi însuşeşte deschis idealul măririi, în care personaj şi autor văd deopotrivă izbânda omului excepţional asupra mediocrităţii înconjurătoare, Vidra devine un personaj reticent şi retractil, în replică minoră a partiturii abandonate acum de Răzvan. Depărtându-se încă o dată de textul studiului lui Bălcescu, din care îşi extrage substanţa, eroul lui Hasdeu nu poate urca pe ultima treaptă a ambiţiei sale fireşti, justificată în subsidiar prin dorinţa lui Aron-Vodă de a capitula în faţa leşilor, decât prin trădare, prin răsturnarea domnului căruia îi jurase credinţă. El pecetluieşte astfel propriul său destin, căci Răzvan însuşi va fi învins, peste puţin, prin trădare. Datul psihologic şi datul istoric, exterior, se întâlnesc astfel, rotungind un caracter dramatic exemplar.

Piesa are lungimi şi pasaje retorice, are episoade nemotivate şi exagerări; ea rezistă însă cu succes vremii pentru că fondul psihologic al eroilor este adevărat şi măreţ al unei împrejurări istorice, cu vibraţia şi pasiunea celui care a trăit-o în adâncime, o situaţie etern omenească.

Mircea ANGHELESCU, *Hasdeu şi drama istorică românească*, în vol. *Textul şi realitatea*, Bucureşti, Ed. Eminescu, 1988, p.170-172

Destinul unui om îşi are uneori rădăcinile adânc înfipte în acel „sânge“ blestemat sau nobil, care se află la „originile“ neamului său. Concepte perfect romantice; căci nu mai e vorba unui Atrid – ci de o realitate organică, imanentă fiinţei omeneşti, despre o plasmă vie, care face ca anumiţi oameni să nu se poată înţelege cu lumea, sau să fie eroi, luciferici, dramatici. Structurile organice, impenetrabile cu neputinţă de omologat – structuri care se leagă, de multe ori, de „sânge“, de „rasă“ – sunt dacă nu descoperite, cel puţin popularizate de către romantici. Nu e numaidecât vorba, la Hasdeu, de influenţe literare, deşi romanticii ruşi şi englezi l-au fascinat de timpuriu. Este mai degrabă o participare firească, organică, la acest stil de viaţă şi această structură mentală. Fascinaţia ţiganilor, neam nomad, „sânge“ misterios, blestemat, enigma etnică ale cărei nevăzute fire se leagă de „Faraon din Biblie“ (*Răzvan şi Vidra*) – fascinaţia aceasta care a purtat pe Puşkin în aproape legendare aventuri, l-a urmărit şi pe Hasdeu.

„Destin“ şi „glorie“, „sarcasm“ – virtuţile acestea de geniu romantic explică în bună parte viaţa sa până la căsătorie; şi toată activitatea sa literară, ştiinţifică şi politică până pe la 1870. Sarcasmul era încă un semn al predestinatei izolări între oamenii mediocri, încă o „pecetie“ luciferică. Nici un alt scriitor român n-a cântat mai sincer şi mai înfierbântat gloria, „setea de a fi tot mai mare şi mai mare“, „setea de a merge înainte“ – ca Hasdeu, în *Răzvan şi Vidra*. Şi dacă s-a spus despre această dramă că e

romantică, lucrul e adevărat în primul rând pentru că e străbătută de „destin“ şi de „glorie“. S-a spus, de asemenea, că *Răzvan şi Vidra* e „sforăitoare“ – pentru că într-adevăr principalii ei eroi vorbesc uneori cu o pasiune delirantă. Dar cât e de perfect romantică această „patimă de a fi mare“, această nebunie a ascensiunii, a violentării istoriei, a încrederii într-un destin imperial! Răzvan, convertit destul de târziu la această patimă a măririi, îşi dă seama de deşertăciunea ei şi o mărturiseşte în ceasul morţii. Dar Vidra rămâne întreagă, „din neamul acelui groaznic bărbat“, Moţoc – până la urmă. Era mamă – şi credea în „sânge“, în pecetea măririi care trece din frunte în frunte de-a lungul istoriei.

Mi se pare că nu se preţuieşte îndeajuns această magnifică dramă, pe care Hasdeu a îmbunătăţit-o necontenit, cu dragoste şi trudă (cf. *Variantele*). În literatura română, în care patima gloriei şi „ambiţia“ n-au ispitit imaginaţia niciunuia dintre marii scriitori – doar dacă s-a vorbit despre „parvenire“, despre instinctul ignobil al ascensiunii sociale prin imoralitate şi muncă de cârtiţă – *Răzvan şi Vidra* nu rămâne numai o bine construită şi admirabil scrisă dramă istorică romantică, dar este unică chiar prin cuprinsul ei. Străbat aici pasiuni şi nostalgii necunoscute repertoriului literaturii româneşti – atât de săracă în mituri, şi atât de bogată în personagii mediocre, „lipite de pământ“ sau „dezrădăcinate“. Există în *Răzvan şi Vidra* un model „imperial“, eroic, „pasional“ – despre care nu avem nici un motiv să credem că a fost anulat prin depăşirea romantismului.

Mircea ELIADE, *Introducere* la *Scrieri literare, morale şi politice,* Bucureşti, 1937, reprodus în vol. Despre Eminescu şi Hasdeu, ed. M. Haudra, Iaşi, ed. Junimea, 1987, p. 75-76

CUPRINS